

4. BÖLÜM

TEVHİD-İ MUFAZZAL HADİSİ

Birinci Bölüm

Muhammed bin Sinan şöyle rivayet eder: Mufazzal bize şöyle anlattı: Bir gün ikindi sonrası Ravza'da kabir ile minber arasında oturuyordum. Allah'ın efendimiz Muhammed'e (s.a.a) has kıldığı şeref ve faziletleri, ona vermiş olduğu ve bahsettiği özellikleri ve onuru düşünüyordum ki bu ümmetin insanların pek çoğu bunları bilmez; faziletleri, yüce makamı ve yüksek mertebesi konusunda bilgisizdirler. Ben bu haldeyken, Ebi Avcâ oğlu geldi. Onu işitebileceğim yakınlıkta oturdu. Oturduktan sonra arkadaşlarından birisi geldi ve yanına oturdu. Ebi Avcâ oğlu ona şöyle dedi: "Bu kabrin sahibi izzetin tamamını aldı, şerefin tüm özelliklerine sahip oldu, her halinde değer gördü."

Arkadaşı şöyle dedi: "O bir filozoftu. Yüksek mertebe ve büyük makam iddiasında bulundu. Bunun için öyle mucizeler gösterdi ki akıllar dehşete düştü ve hayaller zorlandı. Akıllar, ilmini talep etmek için fikir denizlerine daldı; ancak çaresiz şekilde eli boş döndü. Akıl sahipleri, fasihler ve hatipler onun davetini kabul ettiklerinde, insanlar da akın akın dinine girdiler. Böyle olduğunda, adını dininin adıyla bir tuttu. Böylece davetinin ulaştığı, kelimelerinin yükseldiği ve hüccetinin aşikâr olduğu tüm ülkeler ve bölgelerde; kara, deniz, ovalar ve dağlarda minare başlarında ve yüksek yerlerde günde beş defa adını haykırır oldular. Zikri her saat yenilensin ve unutulmasın diye ezan ve kamette adı tekrarlanır oldu."

Ebi Avcâ oğlu ona şöyle dedi: "Muhammed'den bahsetmeyi bırak; zira onun hakkında aklım şaştı ve fikrim kayboldu. Bize getirmiş olduğu temelden bahset."

Daha sonra varlıkların başlangıcından bahsetti. Bunun tesadüfi olduğunu, herhangi bir sanat, takdir, yaratıcı ya da yönetici olmadığını, varlıkların kendi başında, bir yöneteni olmaksızın var olduklarını, dünyanın zaten hep öyle olduğunu ve öyle olmaya devam edeceğini iddia etti.

Mufazzal şöyle devam etti: "Ben öfkeme ve hiddetime hâkim olamadım. Ona şöyle dedim: "Ey Allah'ın düşmanı! Allah'ın dininden saptın, seni en güzel yapıda yaratan, sana suretini veren ve sonra suretini tamamlayan, bu

haline varıncaya kadar seni halden hale taşıyan yaratıcıyı inkâr ettin. Sen kendine bakıp düşünseydin ve hislerin doğrulsaydı, Rablığın delillerini ve yaratma izlerini kendinde hazır bulurdun, senin yaratılışında Allah'ın tanıklarını açık ve delillerini aşikâr görürdün.”

Ebi Avcâ oğlu şöyle dedi: “Ey filan, sen kelam ehlinden isen seninle konuşuruz. Delilin sağlam olursa sana tabi oluruz. Kelam ehlinden değilsen konuşacak bir sözün yoktur. Sen Cafer-i Sâdık'ın ashabından isen, bil ki o bizimle bu şekilde konuşmuyor ve onun delilleri, senin delillerine benzemiyor. Senin bizden işittiğinden daha fazlasını bizden işitti; yine de bize kötü söz söylemedi ve cevabında haddi aşmadı. Yumuşak huylu, ağırbaşlı, akıllı ve sakinidir. Hiçbir şekilde hiddetlenmez, pervasızlık etmez ve aceleci davranmaz. Sözlerimizi dinler, bize kulak verir, delillerimizi anlar. Biz söyleyeceklerimizi söylediğimizde ve delillerimizle ona söyleyecek bir şey bırakmadığımızı sandığımızda birkaç kelimeyle ve kısa bir konuşmayla delillerimizi iptal (çürütür) eder, delilini kabul etmeye mecbur kalırız, bahanemiz kalmaz ve hiçbir cevap veremeyiz. Sen onun ashabındansan bizimle onun gibi konuş.”

Mufazzal şöyle dedi: İslam'a ve İslam ehline bu grubun kâfirliğinden gelen musibetten dolayı üzgün ve düşünceli halde mescitten çıktım. Sonra mevlam Cafer-i Sâdık'ın (a.s) yanına gittim. Beni üzgün ve bitap gördü.

“Neyin var?” diye sordu. Ben de dehrîlerden⁽¹⁾ işittiklerimi ve onlara verdiğim cevabı ona anlattım.

Şöyle buyurdu:

“Sana kâinat, vahşi hayvanlar, sığırlar, kuşlar, böcekler, ruhu olan tüm canlılar; bitkiler, meyveli ve meyvesiz ağaçlar, yenilen ve yenilmeyen bakliyat ve tohumlar hakkında yüce ve ismi mukaddes olan yaratıcının hikmetlerinden vereceğim. Öyle hikmetler ki ibret alanlar bundan ders alır, müminler bunu bilmekle huzur bulur, Allah'ı inkâr edenler şaşkın kalır. Yarın yanıma erken saatte gel.”

Mufazzal şöyle der: Ben sevinçle yanından ayrıldım. Bu vaadinden dolayı o gece bana çok uzun geldi. Sabah olunca erkenden gittim, içeri girmeme izin verilince hemen içeri girdim ve huzurunda durdum. Bana oturmamı emretti, oturdum. Daha sonra yalnız kaldığı odasına gitmek için kalktı. Onun kalkmasıyla birlikte ben de kalktım.

“Beni takip et.” dedi, peşinden gittim. Odaya girdi, ben de peşinden girdim. Oturduğunda huzurunda oturdum.

Bana şöyle buyurdu:

“Ey Mufazzal! sana vermiş olduğum sözden dolayı gecen uzun geçmiş gibi.”

Ben “Evet ey mevlam.” dedim.

Şöyle buyurdu:

“Ey Mufazzal! Allah vardı ve ondan önce hiçbir şey yoktu. O baki kalacaktır

1 Yaratıcının varlığını inkâr eden, kâinatın ezelden ebede var olduğunu ve bir yaratıcısının olmadığını iddia edenlerdir.

ve onun bir sonu yoktur. Bize ilham ettiklerinden dolayı ona hamdolsun, bize bahsettiği nimetlerden dolayı ona şükürler olsun. En yüksek mertebedeki ilimleri ve zirvedeki yücelikleri bize has kıldı. İlmiyle bizi tüm yarattıkları için seçti. Hikmetiyle bizi onlara hâkim kıldı.”

Ben şöyle dedim: “Mevlam, bana anlatuklarını yazmama izin verir misin?”

Ben yazmak için gerekli malzemelerimi getirmiştim. Bana “Yaz.” dedi ve devam etti:

“Ey Mufazzal! Şüphe edenler, yaratılıştaki sebepler ve manalar konusunda bilgisiz kaldılar. Yüce yaratıcının karada, denizde, ovada ve engebelerde yarattığı türlü varlıklar hakkında doğruyu ve hikmeti düşünmekten idrakleri zayıf kaldı. Böylece ilimlerinin azlığı sebebiyle inkâr yoluna gittiler, basiretlerinin zayıflığı sebebiyle yalanladılar ve inat ettiler. Öyle ki eşyanın yaratıldığını inkâr ettiler. Tesadüfen var olduğunu, bir yaratıcı ve yöneticinin sanatı, takdiri ve hikmeti olmadığını iddia ettiler. “Allah onların ileri sürdüğü vasıflardan uzak ve yücedir.”⁽¹⁾ “Allah onlarla savaşsın nasıl da haktan saptırılıyorlar!”⁽²⁾ Onlar bu sapkınlıkları, basiretsizlikleri ve şaşkınlıklarında kör gibidirler. En sağlam ve en güzel şekilde inşa edilmiş, en güzel ve en kaliteli eşyalarla döşenmiş bir evin içine girdiler. Orada çeşit çeşit yemekler, içecekler, elbiseler ve ihtiyaç duyulan, vazgeçilmeyecek eşyalar hazırlandı. Orda her bir şey doğru takdir ve hikmetli tedbirle yerli yerince koyuldu. Onlar bu evin içinde sağa sola gidip geldiler, odalarını dolaştılar, gittiler, geldiler. Bakışları perdelenmiş, evin yapısını ve içinde hazırlananları görmüyorlar. Onlardan birisi yerli yerince koyulmuş ve ihtiyaç için hazırlanmış bir şey bulduğunda, manasını bilmediği, neden hazırlandığını ve var edildiğini anlamadığı için söylendi, öfkeleni, evi de inşa edenini de kınadı. Yaratılışı ve sağlam sanatı inkâr eden bu gruptaki insanların hali de böyledir. Onlar varlıklardaki sebepleri anlamaktan aciz kaldıklarında bu âlemde şaşkın şaşkın dolaşmaya başladılar. Allah’ın yaratmasındaki sağlamlık ve inceliği, sanatının güzelliğini ve hazırlayışının doğruluğunu anlamadılar. Birileri belki de sebebini ve amacını bilmediği bir şey gördüğünde kınamakta acele eder, onu imkânsızlık ve hatayla nitelendirir. Örneğin kâfir Maniheiztler bu yola gitmişlerdir. Dinden çıkmış fasık inkârcılar ve onlar gibi kendilerini imkânsızlık iddiasıyla savunan sapkınlar bunu açıkça dile getirmektedirler.

Bu sebeple Allah’ın kendisini tanıma nimeti verdiği, dinine hidayet ettiği, yaratılmışların yapılışı hakkında düşünmeye muvaffak kıldığı, tedbirin incelikleriyle yaratılış amaçlarını anlama imkânı ve yaratıcısına delil olan doğru tabirleri verdiği kişiler, bundan dolayı mevlası olan Allah’a çokça hamd etmeli, bunun üzerinde sebat etmeyi ve daha fazlasını elde etmeyi ondan istemelidirler. Zira ismi yüce olan Allah buyuruyor ki: “Andolsun, eğer şükrederseniz elbet-

1 En’am 100. ayet.

2 Tevbe 30. ayet.

te size nimetimi artırırım. Eğer nankörlük ederseniz, hiç şüphesiz azabım çok şiddetlidir.’⁽¹⁾

Meclisî’nin Açıklaması: “*Onu imkânsızlık ve hatayla nitelendirir.*” sözündeki imkânsızlıktan kasıt, bir yaratıcı ve yöneticinin varlığının mümkün olmadığını ya da Allah’ın yaptığı bir şey olmasının imkânsız olduğunu iddia etmeleridir. Maniheistler ise Mani’ye iman edenlerdir. Mâni, Şâpûr oğlu Erdeşîr’in zamanında ortaya çıkmış, Mecûsîlikle Hristiyanlık arası bir din çıkarmıştır. Hz. İsa’nın (a.s) peygamberliğini kabul etmiş, ancak Hz. Musa’nın (a.s) peygamberliğini reddetmiştir. Kâinatın iki kadim temelden meydana getirilmiş olduğunu iddia etmiştir. İki temelden birisi nur, ikincisi karanlıktır. Maniheistler, iyilikleri nura, kötülükleri karanlığa dayandırırılar. Vahşi ve zarar veren hayvanların, akreplerin ve yılanların karanlık tarafından yaratıldığını iddia ederler. Bu sebeple İmam Cafer-i Sâdık (a.s), bu kuruntularının batıl olduğuna işaret etmiştir. Nitekim vahşi hayvanlar, akrepler ve yılanların faydalarını bilmedikleri için, kötülükten ibaret olduğunu ve hikmet sahibi yaratıcıya yakışmadığını iddia etmişlerdir.

İmam şöyle buyurdu:

“Ey Mufazzal! Yüce yaratıcının varlığının ilk alameti ve delili; bu kâinatı hazırlaması, bölümlerini düzenlemesi ve bu haliyle bir düzen içinde dizmiş olmasıdır. Zira âlem üzerine düşünüp aklınla idrak edersen, kulları için ihtiyaç duyacakları her şeyi içinde hazırlamış olduğu bir ev gibi inşa edildiğini görürsün. Gökyüzü tavan gibi kaldırılmış, yeryüzü halı gibi serilmiştir. Yıldızlar lamba gibi dizilmiştir. Mücevherleri erzak gibi gizlenmiştir. Her şey bir amaç için hazırlanmıştır. İnsan da o evin sahibi gibidir ve içindeki her şey tasarrufuna verilmiştir. Farklı türden bitkiler insanın ihtiyaçları için hazırlanmış, hayvan çeşitleri menfaati ve işleri için tahsis edilmiştir. Bunda da âlemin bir takdir, hikmet, düzen ve uyum içerisinde yaratıldığının ve yaratıcının tek olduğunun açık delili vardır. Âlemi düzenleyen ve birbirine tanzim eden odur. Onun kutsiyeti yücedir, celal sahibidir, vechi kerimdir, ondan başka ilah yoktur. İnkâr edenlerin söylediklerinden münezzehtir, ondan sapanların iddialarından yüce ve uludur.”

Meclisî’nin Açıklaması: İmam Cafer-i Sâdık (a.s) burada tevhidin en güçlü deliline işaret etmiştir.⁽²⁾ Nitekim âlemin bölümlerinin uyum içerisinde olması, bu parçaların birbirine ihtiyaç duyması ve birbiriyle muntazam olması, yöneticinin tek olduğuna delildir. Aynı şekilde insanın parçalarının

1 İbrahim 7. ayet.

2 İmam Cafer-i Sâdık (a.s) burada ilk delilden bahsetmektedir; yani delille ulaşmak istiyorsak eğer, bize en yakın delil budur; ancak Allame Meclisî’nin söylediği gibi en güçlüsü olmasına gelince, bizim idrak edebileceğimizden daha zor olsa da daha güçlüsü olabilir. Bunu da yeri gelince açıklamaktadır.

birbirine bağlı olması ve birbiriyle düzen içinde olması da yöneticisinin tek olduğuna delildir. Büyük âlemi küçük âleme tatbik etme hakkında o kadar çok incelikler söylenmiştir ki burada aktarma imkânı bulamıyoruz.⁽¹⁾

İmam şöyle buyurdu:

“Ey Mufazzal! İnsanın yaratılışından bahsetmekle başlayalım. Bundan ders al. Bunun başı üç karanlık içinde perdelenmiş ceninin halinin düzenlenmesidir. Bir karanlığı karın, bir karanlığı rahim, bir karanlığı da amniyon kesesidir. Ceninin o halde ne bir gıda isteyebilir ne bir eziyeti uzaklaştırabilir ne bir fayda getirebilir ne de bir zarara engel olabilir. Bitkinin suyla beslendiği gibi annenin kanı ona ulaşır ve onu besler. Bu şekilde gıdasını almaya devam eder. Yaratılışı tamamlanıp bedeni sağlamlaştığında, derisi havayla temas etmeye ve gözleri ışıqla buluşmaya hazır olduğunda, annesinin sancıları başlar, onu çok fazla rahatsız eder ve doğuncaya kadar şiddetlenir. Bebek doğduğu zaman, annesinin kanından aldığı kan gıdası, annesinin memesine sevk edilir. Orada tadı ve rengi değişir, başka bir gıdaya dönüşür. Bu gıda, bebek için kandan daha uygundur. Bebek ihtiyaç duyduğunda gıda ona ulaşır. Nitekim doğduğunda emmek için dilini oynatır ve dudaklarını hareket ettirir. Bebek, annesinin memelerini, kendi ihtiyacı için asılmış iki matara gibi görür. Bedeni taze, bağırsakları ince ve organları yumuşak olduğu sürece sütle beslenir. Hareket ettiğinde bedeninin güçlenmesi için katı gıdalara ihtiyaç duyduğunda, yemeği çiğnemesi için ön ve arka dişleri çıkar. Böylece gıdası yumuşar ve yutması kolaylaşır. Reşit oluncaya kadar böyle devam eder. Reşit olduğunda eğer erkek ise yüzünde sakal çıkar. Bu da erkekliğin alameti ve izzetidir. Bununla çocukluktan çıkar ve kadınlara benzemez. Dişi ise de yüzü berrak kalır, sakal çıkmaz. Böylece erkekleri cezbeden güzelliği ve parlattığı olur ki bu da soyun devam etmesini ve kalıcı olmasını sağlar.

Ey Mufazzal! Bu farklı hallerde insanın ahvalinin yönetilmesinden ders çıkar. Bunların tesadüfî olarak gerçekleşmesi mümkün mü? Bebek rahimdeyken o kan ona ulaşmasaydı, su ulaşmayan bitkinin kuruduğu gibi solup kurumaz mıydı? Zamanı geldiğinde sancı onu rahatsız etmeseydi, toprağa gömülmüş bebekler gibi rahimde kalmaz mıydı? Doğumuyla beraber süt geliyor olmasaydı açlıktan ölmez miydi yahut kendisine uygun olmayan ve bedeni için iyi olmayan bir gıdayla beslenmek zorunda kalmaz mıydı? Dişleri zamanında çıkmasaydı, yemeği çiğneyip kolayca yutması imkânsız olmaz mıydı? Emmeğe devam etse bedeni metin olmaz ve bir iş yapmaya gücü olmazdı. Ayrıca annesi de onunla meşgul olacağından diğer çocuklarıyla ilgilenemezdi. Yüzündeki sakal vaktinde çıkmasaydı çocuk ve kadın görünümünde kalmaz mıydı? Öyle ki bir ağırlığı kalmazdı.”

Mufazzal der ki: Ben şöyle dedim: “Ey mevlam, kimisinin aynı kaldığını,

1 Biyolojik olarak mikroskobik canlı birimi hücre ve insan dokuları bunlardan oluşmaktadır. İnsan, anatomisi-metabolizmasıyla Allah'ın en büyük ayetlerindendir. (Yayınca)

büyüse de yüzünde sakal çıkmadığını görüyoruz.”

Şöyle buyurdu:

“Bu, elleriyle yaptıklarının karşılığıdır ve Allah kullarına zulmedici değildir.⁽¹⁾ O halde insana tüm bu ihtiyaçlarını sağlayıncaya kadar onu gözetleyen kimdir, yokken onu var eden ve var ettikten sonra ihtiyaçlarına kefil olandan başka? İhmal böyle bir tedbir getiriyorsa, bilinçli hareket ve takdir de hata ve imkânsızlığı getiriyor olmalıdır; çünkü ihmalin zıddıdır. Bu da çok feci bir sözdür ve söyleyeninin cehaletidir. Çünkü ihmal, doğruyu getirmez, çelişki de düzen getirmez. Allah, inkârcıların sözlerinden çok yücedir. Bebek, akıl ve idrak sahibi olarak doğuyor olsaydı, doğduğunda âlemi reddederdi ve şaşkın, akli şaşmış halde kalırdı. Zira bilmediği şeyleri, benzerini görmediği dünyanın farklı suretlerdeki hayvanlarını, kuşlarını ve diğerlerini saat saat, gün gün görecek. Şundan ibret al ki akıl sahibi olduğu halde bir ülkeden başka bir ülkeye esir götürülen kimse, sersemle ve şaşkın kalır. Bebekken ve henüz akletmemişken esir götürülenlerin aksine, oranın dilini ve adetlerini hemen öğrenmez. Ayrıca doğduğunda akıl sahibi olsaydı, kucakta taşınması, emzirilmesi, bezle bağlanması ve beşikte yatırılması ona aşağılanma hissi verirdi. Zira doğduğunda bedeninin inceliği ve tazeliği sebebiyle tüm bunlardan vazgeçme gibi bir seçeneği yoktur. Ayrıca bebeğin tatlılığı ve kalbe düşen sevgisi de görülmezdi. Bu sebeple dünyaya bilinçsiz ve dünya ehlinin ahvalinden habersiz halde doğar. Eşyayla zayıf bir zihin ve eksik marifetle karşılaşır. Sonra azar azar, parça parça, halden hale bilinci artmaya başlar; eşyayla tanışır, alıştır ve bu şekilde devam eder. Daha sonra eşyayı düşünme ve şaşkınlık halinden çıkıp, akli ve gücüyle bunları kullanma, hayatın endişesine girme, ibret alma, itaat etme, dalgınlık, gaflet ve günah hallerine girer. Bu durumda da farklı yönler bulunur. Dolayısıyla akli tam ve bağımsız halde doğmuş olsaydı, çocukları yetiştirme tatlılığı da hissedilmezdi. Anne ve babanın çocuklarla ilgilenmesinde bir maslahat olmazdı, ebeveynin çocukları iyilik ve ihtiyaç duydukları şefkatle yetiştirme yükümlülüğü de kalkardı. Ayrıca çocuklar, anne ve babalarına karşı ülfet duymaz, anne ve babalar da çocuklarına karşı ülfet duymazlardı. Çünkü o zaman çocuklar, anne ve babalarının yetiştirme ve dikkatlerine ihtiyaç duymazlardı. Böylece doğduktan sonra onlardan ayrılırlardı. O zaman da insan anne ve babasını tanımaz, tanımadığı için annesi, kız kardeşi ve mahremleriyle nikâhlanmaktan kaçınmazdı. Bu işin en düşük çirkinliği de hatta çok çirkin, vahim, feci, kötü ve sakıncalı olanı da annesinin karnından akıl sahibi halde doğunca annesinde helal olmayan ve görmemesi gereken yerlerini görmesidir. Yaratılıştaki her şeyin son derece doğru yerinde oluşturulduğunu, büyük ya da küçük hiçbir hata içermediğini görmüyor musun?”

Meclisî'nin Açıklaması: “Bu, elleriyle yaptıklarının karşılığıdır.” de-

1 Âl-i İmrân 182. âyete işaret etmektedir.

mesinin sebebi, anne ve babayı cezalandırmak olabilir. Bu durumda çocukları, bu görünüşlerinden dolayı yine de ecirlerini alırlar. Veyahut Allah, çocukların ileride ne yapacaklarını bildiği için onları bu şekilde yaratmış olabilir.

“Ey Mufazzal! Bil ki bebeklerin ağlamasında fayda vardır. Bil ki bebeklerin başında nem vardır, orada kalacak olsa, görme yetisini kaybetme gibi çok önemli hastalıklara ve büyük sıkıntılara sebep olur. Ağlama ise o nemi başlarından götürür. Böylece bedenleri sıhhatli, gözleri sağlıklı olur. Bebek, ağlamanın faydasını görürken; anne ve babası bundan haberdar olmayabilirler. Onu susturmak için kendilerini perişan ederler, ağlamasını kesmek için onu razı etmenin çarelerini ararlar; ancak ağlamanın bebek için daha sağlıklı ve sonucunun daha güzel olduğunu bilmezler. İşte bu şekilde pek çok şeyde, (yaratılıştan) ihmali savunanların bilmedikleri faydalar olabilir. Biliyor olsalardı o şeyde fayda olmadığı yargısına varmazlardı. Onlar faydasını bilmiyor ve sebebini idrak etmiyorlar; ancak inkârcıların bilmedikleri her şeyi arifler bilir. Yaratılmışların ilminin eksik kaldığı çok şey, kutsiyeti yüce ve kelimesi ulu olan yaratıcının ilmindedir. Bebeklerin ağızlarından akan salyaya gelince, o nem bedenlerinde kalsaydı, çok büyük sıkıntılara sebep olurdu. O neme mağlup olanların aklı zayıflar, delirir ve karıştırır. Bundan başka da felç ve yüz ağız eğilmesi ve benzeri hastalıklara sebep olabilir. Bu sebeple Allah, büyüdüklerinde sağlıklı olabilmeleri için o nemi henüz küçükken bedenlerinden çıkarır. Yarattıklarına bilmedikleri halde ihsanda bulundu, anlamadıkları halde yüzlerine baktı. Allah'ın onlara vermiş olduğu nimetleri bilselerdi, bu onları Allah'a karşı gelmekte aşırıya gitmekten meşgul ederdi. Allah'ı takdis ve tenzih ederim ki hak edenler ve hak etmeyenler için nimeti ne kadar yüce ve kâmilidir. Allah, batıl ehlinin sözlerinden pek yücedir.

Şimdi Ey Mufazzal! Erkek ve dişinin üreme organlarının nasıl oluşturulduğuna bak. Hepsi birbirine uyumlu şekilde ayarlandı. Erkeğe yükselen bir organ verildi. Meni damlasını rahme ulaştıracak kadar uzar. Zira suyunu başka bir bedene bırakma ihtiyacı duyar. Dişi içinse her iki suyun bir araya geleceği derin bir kap yaratılmıştır. Bebeği yükler, onu sığar ve bebek oluşumunu tamamlayıncaya kadar onu korur. Bu da hikmet ve incelik sahibi Allah'ın tedbirinden değil midir? Allah, onların ortak koştukları şeylerden münezzehtir ve yücedir.

Ey Mufazzal! Bedenin tüm organlarını ve her birisinin ihtiyaca göre nasıl ayarlandığını düşün. Eller, iş yapmak içindir. Ayaklar, yürümek içindir. Gözler, doğru algılamak (etrafı görmek) içindir. Ağız, beslenmek içindir. Mide, sindirmek içindir. Karaciğer, süzmek içindir. Böbrekler artıkları atmak içindir. Damarlar, kanı taşımak içindir. Üreme organı, nesli devam ettirmek içindir. Düşünecek olursan, tüm organlar bu şekildedir. Aklını çalıştırıp bakarsan, her bir organın doğru ve hikmetli bir şekilde bir amaç için ayarlandığını anlarsın.”

Mufazzal der ki: Ben şöyle dedim: “Ey mevlam, bazıları tüm bunları doğanın yaptığını söylüyorlar.”

Şöyle buyurdu:

“Onlara sor; bu doğa bu fiilleri yapacak ilim ve kudrete sahip midir, yoksa değil midir? Eğer ilim ve kudreti olduğunu söylerlerse, yaratıcının varlığını kabul etmelerine engel nedir? Zira bunu yapan O’dur. Eğer bu fiilleri ilim ve kasıt sahibi olmadan yaptığını iddia ederlerse, bu fiillerinde gördüğün üzere doğruluk ve hikmet olduğuna göre, bu fiillerin hikmet sahibi yaratıcıya ait olduğu anlaşılır. Doğa ismini verdikleri şey de Allah’ın istediği gibi yarattıklarında var ettiği kurallardır.”

Meclisi’nin Açıklaması: “Yaratıcının varlığını kabul etmelerine engel nedir?” demesinin sebebi şudur ki eğer bunu kabul ediyorlarsa, bir yaratıcı olduğunu kabul etmiş olurlar. O halde ilim, irade ve kudret sahibi olmadığı halde neden ona doğa ismini veriyorlar? “Bu fiillerin hikmet sahibi yaratıcıya ait olduğu anlaşılır.” Yani iddialarının batıl olduğu anlaşılır. Onların hayrete düşmeleri ve şaşkınlıklarının sebebi, Allah’ın her şeyi sebeplerle yaratmış olmasıdır. Böylece sebeplerin bağımsız olduğu düşüncesine kapılmışlardır. Başka bir deyişle, pek çok hikmet sebebiyle Allah, eşyayı ilk bakışta kendinden başka sebeplere dayanıyormuş gibi yaratmıştır; ancak tefekkür edip basiretle baktıktan sonra her şeyin Allah’ın kudretine ve etkisine dayandığı, bu şeylerin de vesileler ve şartlardan ibaret olduğu anlaşılır. Bu sebeple yaratıcı hakkında şaşırmışlardır.

“Ey Mufazzal! Gıdanın bedene ulaşmasını ve bundaki tedbiri düşün. Zira yemek mideye ulaştığında, mide onu sindirir ve süzdüklerini ince damarlarla karaciğere gönderir. Birbirine bağlı bu damarlar, gıda süzgeci gibi görev yapar ki karaciğere zarar verecek bir şey ulaşmasın. Çünkü karaciğer yumuşaktır ve şiddete tahammül etmez. Daha sonra karaciğer süzülen besini kabul eder ve tedbirin inceliğiyle kana dönüşür. Toprağı sulamak için hazırlanan oluklar gibi bu amaç için hazırlanmış damarlar içinde tüm bedene yayılır. Bundan çıkan pislikler ve artıklar, bu amaç için hazırlanmış atık kanallarına yönlendirilir. Safra türü olanlar, safra kesesine gider. Siyah türü olanlar dalağa gider. Islaklık ve rutubet de mesaneye gider. O halde bedenün kurulumundaki tedbirin hikmetini, bu organların yerli yerince koyulmasını, artıkların bedende yayılıp bedeni hasta ve helak etmemesi için artıkları taşıyacak kanalların hazırlanması hakkında düşün. Güzel takdir eden ve tedbiri sağlam olan Allah pek yücedir. Ehli olduğu ve hak ettiği gibi ona hamdolsun.”

Mufazzal şöyle dedi: “Bedenlerin oluşması ve tamamlanıp kemale erinceye kadar halden hale büyümesini bana anlatır mısın?”

İmam Cafer-i Sâdık (a.s) şöyle buyurdu:

“Bunun başlangıcı, ceninin rahimde şekillenmesidir. Orada ne bir göz görür ne de bir el ona ulaşır. Onu orada düzenler, ta ki iç organları, uzuvları ve bölümleri dengeli ve sağlıklı olup, hayatta kalabilmesi için kemikleri, eti, yağı, beyni, sinirleri, damarları ve kıkırdakları gibi gerekli organlarının terkibine sahip olduktan sonra onu çıkarır. Dünyaya çıktığında, artmayan ve eksilmeyen bir yapıda sabit kalarak nasıl büyüdüğünü görürsün. Ömrü olursa yetişkin yaşa gelir ya da ondan önce ecelini doldurur.

Ey Mufazzal! Bu, ince tedbir ve hikmetten başka bir şey midir? İnsanın yaratılışında hayvanlardan nasıl üstün tutulduğuna ve şereflendiğine bak! Nitekim ayakta dik durabilecek ve düz oturabilecek şekilde yaratıldı. Böylece eşyayı elleriyle ve uzuvlarıyla karşılayabilir, elleriyle iş yapabilir ve çalışabilir. Dört ayaklı hayvanlar gibi yere eğik olsaydı hiçbir iş yapamazdı.

Ey Mufazzal! Şimdi de insanın yaratılışına has kılınan ve başka varlıklardan üstün tutulduğu duyularına bak! Gözleri nasıl da eşyayı görebilmesi için fener kulesi üstündeki lambalar gibi başına yerleştirilmiş de elleri ve ayakları gibi alt uzuvlarına yerleştirilmemiş! Nitekim elleri ve ayakları gibi uzuvlarına yerleştirilmiş olsaydı, iş yaparken ve hareket ederken etkilenir, zarar görür ve yetisi azalırdı. Karnı ve sırtı gibi bedeninin orta kısmına da yerleştirilmemiş. Nitekim o zaman gözlerin farklı yönlere dönmesi ve eşyaya bakması zorlaşırdı. Bu uzuvlarında gözlerine yer olmaması sebebiyle, duyuları için baş en uygun yer olmuştur. Baş, bedeninin minaresi konumundadır. Beş duyu, beş şeyi algılayacak şekilde ayarlanmıştır. Böylece hissedilebilen hiçbir şeyi kaçırmaz. Görme yetisi, renkleri görmesi için yaratıldı. Görececek bir göz olmadığı halde renkler olsaydı, hiçbir faydası olmazdı. İtme yetisi, sesleri işitmesi için yaratıldı. İşitecek bir kulak olmadığı halde sesler olsaydı, hiçbir gerekliliği olmazdı. Diğer duyular için de aynı durum söz konusudur. Ayrıca bu durum karşılıklıdır. Zira renkler olmadığı halde göz olsaydı, gözün bir anlamı olmazdı. Sesler olmadığı halde kulak olsaydı, işitmenin bir amacı olmazdı. Bak gör ki Allah nasıl da birbirlerini karşılayacak şekilde takdir etti! Her bir duyuya hissedeceği bir karşılık verdi. Hissedilecek her bir şey için de idrak edecek bir duyu var etti. Buna rağmen, duyularla hissedilecek şeyler arasında aracı unsurlar var edildi. Onlar olmadan duyular tamamlanmaz. Işık ve hava bunlara örnektir. Nitekim rengi göze gösterecek ışık olmasaydı, göz renkleri idrak etmezdi. Sesi kulağa ulaştıracak hava olmasaydı, kulak sesi idrak etmezdi. O halde anlatmış olduğum üzere birbirini karşılayan bu duyuların ve hissedilenlerin, duyuları tamamlamak üzere hazırlanan diğer unsurların, her şeyi bilen lütf sahibinin takdiri ve kasti olmadan mümkün olmayacağı, doğru basirete sahip olan ve aklını çalıştıran kişiye gizli kalır mı?

Ey Mufazzal! İnsanlardan görme yetisini kaybedenleri ve birçok şeyde karşılaştığı zorlukları düşün. Bastığı yeri bilmez, önünde ne olduğunu görmez.

Renkleri, güzel ile çirkin görüntüyü ayırt edemez. Üzerine yürüdüğü çukuru ya da kılıçla saldıran bir düşmanı göremez. Yazı, ticaret ve kuyumculuk gibi işlerde çalışamaz. Hatta aklını sağlam kullanıyor olmasaydı atılmış bir taş gibi olurdu. Aynı şekilde işitme yetisini kaybeden kişi de pek çok konuda sıkıntı çeker. Konuşma ve sohbetin rahatlığını kaybeder; mahzun eden ve keyif veren seslerin ve nağmelerin lezzetini alamaz. İnsanlar onunla iletişim kurmakta zorlanır, sonra da sıkılırlar. İnsanların haberlerinden ve konuşmalarından hiçbir şey duymaz. Aralarında olduğu halde, onlardan uzak gibidir. Yaşadığı halde ölü gibidir. Akli olmayan kişi ise hayvan mertebesine iner. Hatta hayvanların öğrenebildiği pek çok şeyi bilmez. İnsanın yararına olan organlar, akıl ve diğer özelliklerin, yaratılışı kemale erdirdiğini, insanın, bir tanesini dahi kaybetse büyük sıkıntı çektiğini görmüyor musun? Böyle olmasının tek sebebi, ilim ve ölçü üzere yaratılmış olması değil midir?”

Mufazzal şöyle dedi: “Ey mevlam, neden insanlardan bazıları bu organların bir kısmını kaybediyor ve anlattığın sıkıntılara maruz kalıyor?”

İmam Cafer-i Sâdık (a.s) şöyle buyurdu:

“Buna maruz kalan kişinin ve onun sebebiyle başkalarının terbiye edilmeleri ve nasihat almaları içindir. Bu durum, hükümdarın, insanları ibret ve nasihat almaları için terbiye etmesine benzer. Bunu yapmasını kınamazlar; hatta görüşleri övülür ve tedbirleri doğru bulunur. Ayrıca bu musibetlere maruz kalanlar, şükredip Allah’a dönerlerse, ölümden sonra öyle bir sevapları olur ki maruz kaldıkları o musibetleri küçümserler. Hatta ölümden sonra onlara seçim hakkı verilse, sevaplarını arttırmak için o musibetlere dönmeyi tercih ederlerdi.

Ey Mufazzal! Tek ve çift yaratılan organları ve bundaki hikmeti, tasarımı ve doğru tedbiri düşün. Baş, tek yaratılan organlardandır. İnsanın birden fazla başının olmasında hiçbir hayrı yoktur. İnsanın başına bir baş daha eklenseydi, ihtiyaç duymadığı halde ağırlık yapacağını görmüyor musun? Çünkü insanın ihtiyaç duyduğu duyular, tek başta toplanmıştır. Ayrıca insanın iki başı olsaydı, insan ikiye bölünürdü. Birisi konuştuğunda, diğeri atıl kalır; hiçbir amacı olmaz ve bir ihtiyacı karşılamaz. Her ikisinden aynı sözle konuşsa, birisi fazlalık olur, ona ihtiyaç duyulmaz. Birisinden farklı diğerinden farklı konuşsa, işiten kişi hangisini esas alacağını bilmez. Bundan başka karışıklıklar da ortaya çıkar. Eller, çift yaratılan organlardandır. İnsanın tek elinin olmasının kendisine hayrı olmazdı. Çünkü eşyayı kullanmakta duyduğu ihtiyaca aykırı olurdu. Marangoz ve inşaatçının bir eli felç olsa, mesleğini icra edemediğini görmüyor musun? Kendini zorlasa da düzgün yapamaz. İki eli olup da ikisinin yardımıyla iş yapmasındaki başarıyı elde edemez.

Ey Mufazzal! Ses, konuşma ve insanda hazırlanan araçları üzerine uzun uzun düşün. Gırtlığı ses çıkaran boru gibidir. Dil, dudaklar ve dişler, harfleri ve nağmeleri oluşturmak içindir. Dişleri dökülen kişinin “S” harfini düzgün söyle-

yemediğini, dudağı düşenin “F” harfini doğru telaffuz edemediğini ve dili ağırlaşanının “R” harfini doğru söylemediğini görmüyor musun? Buna en çok benzeyen şey (üflelemeli çalgı olan) tulumdur. Gırtlak, tulumun kamışına benzer. Akciğer, havanın içine girmesi için üfürülen tulumla benzer. Sesi çıkarmak için ciğerleri tutan kaslar, havanın kamıştan geçmesi için tulumu tutan parmaklar gibidir. Sesi harfler ve nağmeler şeklinde oluşturan dudaklar ve dişler de tulum kamışı üzerinde hareket eden ve sesini nağmeler haline getiren parmaklar gibidir. Ancak örnekleme ve delil olarak ses çıkışı tulumla benziyor olsa da hakikatte asıl tulum ses mahrecine benzetilmiştir. Konuşmanın oluşturulması ve harflerin şekillenmesinde organların uyumunu sana anlattım. Sana anlattıklarımın dışında başka faydaları da vardır. Nitekim gırtlakın amacı, havanın ciğerlere ulaşmasıdır. Böylece sürekli kesintisiz nefesle kalbe ulaşır. Bu nefes kısa bir süre kesilse insan hayatını kaybeder. Dil sayesinde tatlar alınır, ayırt edilir. Böylece her bir tadın tatlı, acı, ekşi, mayhoş, tuzlu, tatlı, lezzetli ya da kötü olduğu anlaşılır. Bunun yanı sıra yemeği ve içeceği yutmayı kolaylaştırır. Dişler de yemeğin yumuşaması ve yutmasının kolaylaşması için çiğneme görevini yerine getirir. Bunun yanı sıra dudakların dayanağı gibidir. Ağız içinden dudakları tutar ve destek olur. Nitekim dişleri dökülen kişinin dudaklarının sarkık olduğunu ve büzüştüğünü görürsün. Yine içecekler, dudaklarla alınır. Böylece ağız boşluğuna alınan içecek, belli bir ölçüyle ve istenildiği kadar alınmış olur, öylece dökülmez. Aksi takdirde içen kişi tıkanır ya da içtiği şey ağız boşluğuna zarar verir. Ayrıca dudaklar, ağız önünü kapayan kapı gibidir. İnsan istediği zaman açar, istediği zaman kapatır. Bu anlattıklarımızda, tıpkı bir aletin birçok işte kullanılması gibi, örneğin baltanın marangozluk, kazı ve diğer işlerde kullanıldığı gibi, her bir organın da birçok faydada kullanıldığını ve birçok alana bölündüğünü açıkladık.

Beyni açık halde görsen, zarar görmemesi ve sarsılmaması için üst üste perdelerle sarıldığını görürdün. Üzerindeki kafatasının miğfer gibi olduğunu, çarpmalardan ve başa gelebilecek şiddetli darbelerden koruduğunu görürdün. Ayrıca kafatası da saçla döşenmiş, başın kürkü gibi olmuştur. Şiddetli sıcaktan ve soğuktan korur. O halde bedendeki yüce mertebesi, yüksek değeri ve önemi sebebiyle koruma ve önlemleri hak eden beyni bu şekilde koruyan kimdir, onu yaratan ve duyuların kaynağı haline getiren Allah’tan başka?

Ey Mufazzal! Göz üzerindeki göz kapaklarını düşün. Nasıl da perde gibi yapılmış ve kirpikler bir araya getirilmiş! Gözü bu çukura koymuş, perde ve üzerindeki kıllarla gölgelemiş.

Ey Mufazzal! Kalbi göğüs boşluğunda saklayan, onu koruyucusu olan perdeyle kaplayan, kalbe zarar verecek bir şeyin ulaşmaması için onu göğüs kafesi ve üzerindeki et ve sinirlerle koruyan kimdir?

Gırtlakta iki menfez yapan kimdir? Bu menfezlerden birisi akciğere bağlı nefes borusudur ve ses buradan çıkar. Diğeri ise gıda menfezi, yani yemek bo-

rusudur. Mideye bağlıdır ve gıdayı mideye ulaştırır. Nefes borusu üzerine bir tabaka var etmiştir ki yiyecekler akciğere ulaşıp ölüme sebep olmasın. Kalpte hararetin birikmemesi, kalbin zayıflamaması, çalışmasının bozulmaması ve ölüme sebep olmaması için akciğerleri kalbin yelpazesi kılan kimdir?

İdrar ve dışkıyı tutması için menfezlerini baskılayacak kapıyı yaratan kimdir? Nitekim bu olmasaydı, idrar ve dışkı sürekli akar, insanın yaşam kalitesini düşürürdü. Sayan kişi bu örneklerden ne kadar sayabilir? Hatta sayılamayacak olan ve insanın bilmedikleri daha fazladır. Mideyi sıkı bir şekilde kapatan, kalın yiyecekleri hazmetmesi için ayarlayan kimdir? Süzülen yumuşak gıdayı kabul etmesi, midenin işinden daha incisini yapıp hazmetmesi için karaciğeri ince ve yumuşak yapan kimdir Allah'tan başka? İhmalin böyle bir şey yapacağını düşünüyor musun? Hayır; bu ancak hikmet ve kudret sahibi, her şeyi henüz yaratmadan önce bilen, hiçbir şeyde aciz kalmayan, incelik sahibi ve her şeyden haberdar olan bir müdebbirin tedbiridir.

Düşün ey Mufazzal; Neden yumuşak ilik kemiğin borularında saklanıyor? Bu onu koruması için değil midir? Neden sıvı kan, tıpkı kaplardaki su gibi damarlara hapsedildi? Taşp yayılmasını önlemek için değil midir? Tırnaklar neden parmak uçlarında oldu? Parmakları korumak ve insanın çalışmasına yardımcı olmak için değil midir? Neden iç kulak spiral şekillidir? Sesin uyum içerisinde akıp gitmesi ve işitmeye ulaşması için değil midir? Ayrıca rüzgârın da şiddeti kırılır ve işitme organına zarar vermez. Neden insan bacakları ve kalçasında bu eti taşır? Onu yerden koruması için değil midir? Böylece kalçası üzerine oturduğunda ağrı duymaz. Nitekim vücudu zayıflayıp eti azalan kişi, yerle arasında yerin sertliğinden koruyacak bir engel olmadığı için ağrı duyar. İnsanı kim erkek ve kadın olarak yarattı, onu üreyecek şekilde yaratandan başka? Onu kim üreyecek şekilde yarattı, onu ümitvâr kılandan başka? Onu kim ümitvâr kıldı ve ona kim çalışma araçlarını verdi, onu çalışacak bir varlık olarak yaratandan başka? Onu kim çalışacak bir varlık olarak yarattı, onu muhtaç kılandan başka? Onu kim muhtaç kıldı, ona ihtiyaçlarını var edenden başka? Ona kim ihtiyaçlarını var etti, ihtiyaçlarını karşılamaya kefil olandan başka? Ona kim anlama kabiliyeti verdi, onun için ceza ve ödülü vacip kılandan başka? Ona kim imkân verdi, ona güç verenden başka? Ona kim güç verdi, onu hüccetle yükümlü kılandan başka? Gücünün yetmeyeceği şeyleri ona kim verir, şükrünü eda etmekten aciz kaldığı Allah'tan başka? Anlattıklarımı düşün ve gözden geçir. Bu düzen ve tertipte bir ihmal görüyor musun? Allah, onların isnat ettikleri vasıflardan pek yücedir.”

Meclisî'nin Açıklaması: Burada ümitvâr olmasının anlamı, neslinin devam etmesi konusunda insanın ümitli olmasıdır.

“Ey Mufazzal! Şimdi sana kalbi anlatacağım. Bil ki kalpte akciğerin deliklerine yönelmiş delikler vardır. Onlar kalbi havalandırır. O delikler farklı yerlerde

olup birbirlerine denk gelmese, kalp havalanmaz ve insan hayatını kaybederdi. Fikir ve dikkat sahibi kişi, böyle bir şeyin ihmalle olacağını iddia eder mi? Bu görüşünü bertaraf edecek delili kendinden görmez mi?

İki kanatlı bir kapının tek kanadını bulsan ve üzerinde bağlantı kısmı olduğunu görsen, öylesine manasız şekilde yapıldığını mı düşünüürsün? Hayır, mutlaka başka bir tek kanatla birleşmesi için bu şekilde yapıldığını anlarsın. Bir faydası olması için de onları birleştirdin. Hayvanın erkeğinin de bu şekilde olduğunu görürsün. Bir çiftin teki gibidir, diğer dişi tek için hazırlanmıştır. Neslin devamı ve kalıcılığı için bunlar birleşir. O halde felsefe iddiasında olanlara yazıklar olsun; kalpleri bu şaşırtıcı yaratılışa karşı nasıl kör kalır? Nasıl tedbir ve bilinci inkâr ederler?

Erkeğin cinsel organı gevşek olsaydı, nasıl rahimin köküne ulaşip meniye bırakacaktı? Diğer yandan, sürekli dik (sert) kalmış olsaydı, yatakta nasıl rahat eder ya da önünde bir şey dik (sertleşmiş) dururken insanlar arasında nasıl yürürdü? Çirkin görüntünün yanı sıra, böyle bir şey olsa erkek ve kadınların şehvetleri sürekli tahrik olurdu. Böylece ismi yüce olan Allah, böyle bir şeyin her vakit göze görünmemesini ve erkeklerin bundan mustarip olmamalarını takdir etti. Ancak neslin devamı ve kalıcılığı için ihtiyaç duyduğunda sertleşecek şekilde yarattı.

Ey Mufazzal! Şimdi insanın yemesi ve içmesi, artıkların kolaylıkla (bedenden) çıkması ile ilgili büyük nimetten (dolayı) ibret al. Evi inşa ederken helayı en görünmeyecek yerde yapmak, güzel tedbirin bir sonucu değil midir? Aynı şekilde Allah, insanın dışkısının çıkması için ayarladığı menfezi (makatı) en gizli yerinde var etti. Arkasında ya da önünde görünür kısımlarda kılmadı. Aksine bedenin gizli bir yerinde saklanmış, üzeri örtülmüş ve gizlenmiştir. İki bacak üzerine gelir ve kalçanın eti onu örter ve gizler. İnsan hela ihtiyacı hissedip o şekilde oturduğunda, o menfez ağırlığı bırakacak ve akacak şekilde hazır olur. Nimetleri aşikâr olan ve sayılamayan Allah pek yücedir.

Ey Mufazzal! İnsana verilen şu dişleri düşün. Bir kısmı yiyeceği kesmek için keskin, bir kısmı da çiğneyip yumuşatmak için geniş tutulmuştur. İnsan bu iki özelliğe ihtiyaç duyduğu için, her ikisi de kendisine verilmiştir.

Saç ve tırnakların yaratılışındaki güzel tedbiri düşün ve bundan ibret al. Bunlar uzayıp da artması ve insanın zaman zaman kısaltıp hafifleştirme ihtiyacı hissetmesi sebebiyle, saç ve tırnaklara his verilmemiştir. Böylece insan, saç ve tırnaklarını kısaltırken ağrı çekmez. Saçı kesip tırnakları kısaltmak ve düzeltmek ağırlı olmuş olsaydı, insan iki sevimsiz şey arasında kalırdı. Ya her ikisinin uzamasına izin verecek ve bunun sıkıntısını çekecek, ya da ağrı ve sızılarla kesip kısaltacaktı.”

Mufazzal şöyle dedi: “Peki, neden Allah, insanın kısaltma ihtiyacı duymaması için uzamayacak şekilde yaratmadı?”

İmam Cafer-i Sâdık (a.s) şöyle buyurdu:

“İsmi yüce olan Allah, kuluna bununla öyle nimetler vermiştir ki kulu bunları bilmez ve bu nimetler için şükretmez. Bil ki bedenın ağırları ve hastalıkları kılların gözeneklerden çıkmasıyla ve tırnakların parmaklardan çıkmalarıyla beraber çıkar. Bu sebeple insana her hafta tırnakları kesme, hamamotu kullanma ve saç tıraş etme emredildi ki saç ve tırnakların uzaması hızlansın. Böylece kıllar ve tırnakların çıkmasıyla birlikte ağırlar ve hastalıklar da çıkar. Uzun kalırsa, yavaşlar ve çıkması azalır. Ağırlar ve hastalıklar da bedende kalır, ağırlı ve şikâyetlere sebep olur. Bununla birlikte Allah, insana zararı olacak, sıkıntılara ve zorluklara sebep olacak bölgelerden kıl çıkmasını engelledi. Örneğin gözde kıl çıksaydı, körlüğe sebep olmaz mıydı? Ağızda kıl çıksaydı, insanın yemesi ve içmesi sıkıntılı olmaz mıydı? Avuç içinde çıksaydı, sağlıklı dokunmasına ve bazı işleri yapmasına engel olmaz mıydı? Kadının ya da erkeğin cinsel organlarında çıksaydı, onları cinsel ilişkinin zevkinden mahrum etmez miydi? (İnsanın) yararı için kılların bu bölgelerden nasıl uzak durduğuna bak. Ayrıca bu durum yalnızca insan için geçerli değildir. Bunu sığırlarda, vahşi hayvanlarda ve diğer üreyen hayvanlarda da görürsün. Nitekim aynı sebepten ötürü bedenleri kılla kaplı olmasına rağmen söz konusu bölgelerin kılsız olduğunu görürsün. O halde yaratılış üzerine düşün ki nasıl hata ve zarar yönleri uzak tutuluyor, doğru ve faydalı özellikler var ediliyor!

Maniheistler ve benzerleri, yaratılış ve bilinç kusurları hakkında kendi görüşlerini ortaya attıklarında, kasık bölgesi ve koltukaltında kıl çıkmasını kusur olarak gördüler. Bu bölgelerde oluşan nemden dolayı bunun olduğunu anlamadılar. Nitekim sulak yerlerde otlar nasıl çıkıyorsa, o bölgelerde de bu şekilde kıl çıkar. Ayrıca bu bölgelerin o fazlalığı almak için daha gizli ve daha uygun olduğunu görmez misin? Bundan başka bu durum, insanın bedeniyle ilgili görevi ve yükümlülüklerinden sayılır. Bu da onun faydasıdır. Zira bedenini temizlemek ve uzayan kılları kısaltmakla ilgilenmesi; insanın hiddetini kırar, saldırganlığını dindirir, başıboşluk ve şımarıklık hallerine gireceği boş zamanın bir kısmını alır.

Ağız suyu ve faydaları üzerine düşün. Gırtlak ve damağı ıslatmak için her zaman ağza akacak ve kurumayacak şekilde ayarlanmıştır. Nitekim bu bölgeler kuru bırakılsaydı, insan telef olurdu. Ayrıca ağızda yumuşatıcı bir ıslaklık olmasaydı, yemeği yumuşatıp kolay yutmasının bir yolu olmazdı. Gözlem de buna tanıktır. Bil ki ıslaklık, gıdanın bineğidir. Ayrıca bu ıslaklığın aktığı bir başka yer de safra kesesidir. Bu şekilde insan bunun tam faydasını görür. Safra kesesi kurusaydı insan telef olurdu. Kelam ehlinin cahilleri ve felsefe iddiasında bulunanların zayıflarından bir grup, idraklerinin azlığı ve ilimlerinin kusuruyla şöyle demektedirler:

‘Keşke insanın karnı dolap gibi olsaydı. Tabip istediği zaman açar, ne olduğuna bakardı. Elini sokar ve tedavi etmek istediğini ederdi. Muamma deliller ve

çıkarımlar dışında gözün ve elin ulaşmadığı kilitli bir kutu olmasından daha iyi olmaz mıydı? Örneğin idrara bakma, teri kontrol etme gibi delil ve çıkarımlarda çok fazla hata ve şüphe olur; hatta insanın ölümüne dahi sebep olabilir.'

O cahiller bilselerdi ki anlattıkları gibi olsaydı, bunun ilk sonucu, insanın hastalıklardan ve ölümden korkusu kalkardı. Kalıcı olacağını hisseder ve sağlığına aldanırdı. Bu da onu azgınlığa ve şerre saptırırdı. Ayrıca karındaki sıvılar da dışarı sızar, insanın koltuğunu, yatağını, elbisesini ve ziynetini batırırdı; hatta tüm yaşantısını bozardı. Ayrıca mide, karaciğer ve kalp, Allah'ın beden içinde tuttuğu iç sıcaklıklarıyla çalışırlar. Dolayısıyla karında gözün görebileceği ve elin ulaşıp tedavi edebileceği şekilde açılabilen bir kapak olsaydı, havanın soğukluğu içine sızar, iç sıcaklığına karışır, organlar çalışmaktan durur ve insan telef olurdu. Yaratılıştaki olanın dışında kuruntuların getirdiği tüm görüşlerin hata ve abes olduğunu görmüyor musun?

Ey Mufazzal! İnsanın yemesi, uykusu ve cinsel ilişkisindeki eylemleri ve bu konudaki tedbirleri düşün. Nitekim bunlardan her birisi için onu teşvik eden ve harekete geçiren bir güdüsü vardır. Açlık, yemesini gerektirir ki bedeninin yaşamı ve sağlığı buna bağlıdır. Uykusunun gelmesi uyumayı gerektirir ki bedeninin rahatlığı ve güçlerini toplaması buna bağlıdır. Şehvet, cinsel ilişkiye girmeyi gerektirir ki neslin devamı ve kalıcılığı buna bağlıdır. İnsan, bedeninin ihtiyaç duyduğunu bildiği için yemek yiyecek olsa ve kendi tabiatında buna mecbur olduğunu hissettiren bir şey olmasa, bazen bunda tembellik eder ve ağır davranırdı. Böylece bedeni zayıf düşer ve helak olurdu. Bu durum, insanın bedenini iyileştirmek için ihtiyaç duyduğu ilaca benzerdi. İnsan, hastalık ve ölüme varıncaya kadar ilacı ihmal edebilir. Aynı şekilde yalnızca bedeninin ihtiyacı olduğunu ve gücünü toplaması gerektiğini düşündüğü için uyuyacak olsaydı, bunda ağır davranabilir ve vücudu mecalsiz kalıncaya kadar uykusuz kalabilirdi. Yine yalnızca çocuk istediği için ilişkiye girecek olsaydı, bu konuda isteksizlik hissedebilir ve böylece nesil azalabilir, hatta kesilebilirdi. Zira insanların bazıları çocuk sahibi olmak istemez ve bu onu mutlu etmez. Bak gör ki insanların devamlılığını ve salahını (iyiliğini) sağlayan bu eylemlerden her birisi için nasıl da insanın tabiatında ona yönlendiren ve ona doğru hareket ettiren bir güdüsü vardır! Bil ki insan da dört kuvvet vardır. Bir kuvvet, cezbedicidir. Gıdayı alır ve mideye gönderir. Bir kuvvet, muhafaza eder. Tabiat yapacağını yapana kadar yemeği tutar. Bir kuvvet hazmedicidir. Yemeği öğütür, özünü çıkarır ve bedene yayar. Bir kuvvet de iticidir. Hazmeden organ ihtiyacını aldıktan sonra yemeğin artığını ve kalan ağırlığı atar. Bedende bulunan bu dört kuvvetin takdirini, yaptıklarını, bunlara duyulan ihtiyaç ve amaç için nasıl da ayarlandıklarını, bu konudaki tedbiri ve hikmeti düşün. Cezbedici kuvvet olmasaydı, insan, vücudunu hayatta tutacak gıdayı almak için nasıl hareket edebilirdi? Muhafaza edici kuvvet olmasaydı, mide hazmedinceye kadar yemek nasıl insanın içinde kalabilirdi? Hazmedici

kuvvet olmasaydı, yemek nasıl öğütülür ve vücudu besleyen, rahatsızlığını gideren özü alınabilirdi? İtici kuvvet olmasaydı, hazmedici organın artık olarak bıraktığı ağırlık nasıl itilir ve sırası geldikçe dışarı çıkardı? Münezzeh olan Allah'ın ince sanatı ve güzel takdiriyle nasıl da bu kuvvetleri bedende görevlendirdiğini ve insana fayda sağladığını görmüyor musun? Bunun için sana bir örnek vereceğim. Bedeni kralın evi gibi düşün. Evde hizmetkârları, yardımcı uşakları ve evin işlerini yapmakla görevli çalışanları var. Bir tanesi, hizmetkârların ihtiyaçlarını gidermek ve ihtiyaçlarını onlara ulaştırmak içindir. Bir tanesi, gelen ihtiyaç malzemeleri işlem görüp hazırlanıncaya kadar elde tutmak ve depolamak içindir. Bir tanesi, işlemden geçirip hazırlamak ve dağıtmak içindir. Bir tanesi de evi pisliklerden temizlemek ve artıkları dışarı çıkarmak içindir. Buradaki kral, hikmet sahibi yaratıcı ve âlemlerin hükümdarıdır. Ev, bedendir. Hizmetkârlar, organlardır. Çalışanlar da bu dört kuvvettir.

Ziyadesiyle anlatmış olduğum bu dört kuvvet ve eylemleri üzerine düşündüğünde bil ki bunları anlatma şeklim, tabiplerin kitaplarında olduğu gibi değildir. Sözlerimiz de onların sözleri gibi değildir. Çünkü onlar, tıp sanatı ve bedenlerin sağlığı için ihtiyaç duyulanları anlatırlar. Biz ise dinin düzelmesi ve nefislerin sapkınlıktan iyileşmesi için ihtiyaç duyulanları anlatırız. Tedbir ve hikmeti açıklamak için ayrıntılarıyla anlatmış olduğum örnek de aynı şekildedir.

Ey Mufazzal! Canda olan bu kuvvetleri ve insandaki yerlerini düşün. Düşünme, hayal, akıl, hafıza ve diğerlerini kastediyorum. İnsandaki bu özelliklerden yalnızca hafızasının eksik bırakıldığını düşün, hali nasıl olurdu? İşlerinde, yaşamında ve tecrübelerinde ne denli bozukluk olurdu? Zira lehine ve aleyhine olan şeyleri, aldığı ve verdiği şeyleri, gördüklerini, işittiklerini, söylediği ve kendisine söylenen sözleri hafızasında tutamazdı. Kimin kendisine iyilik ettiğini kimin kötülük ettiğini, kendisine faydalı ve zararlı olan şeyleri hatırlayamazdı. Sayısız defa bir yoldan gitse o yolu öğrenemezdi, ömrü boyunca öğrenmeye çalışsa bir ilim öğrenemezdi. Ne bir dine inanır ne bir tecrübenin faydasını görürdü. Geçmişinde yaşadığı hiçbir şeyden ders çıkaramazdı. Hatta tamamen insanlıktan çıkışırdı. O halde insana bu özelliklerle verilen nimete bak! Her birisinin diğerlerinden farklı yerini gör. İnsan üzerinde hafıza nimetinden daha üstünü ise unutma nimetidir. Zira unutma olmasaydı, hiç kimsenin hiçbir musibeti hafıflemazdı, hiçbir pişmanlığı geçmezdi, hiçbir kini ölmezdi, afetleri sürekli hatırladığı için dünyanın hiçbir şeyinden zevk almazdı, sultanın gafletini ve haset edenin hasedinden vazgeçmesini ummazdı. Birbirine zıt ve farklı olmalarına rağmen hafıza ve unutmanın insana nasıl verildiğini görmüyor musun? İnsan her birisinden faydasını almaktadır. Birbirine zıt olan şeylerin birbirine zıt iki yaratıcı tarafından yaratıldığını iddia edenler bunu nasıl söyleyebilirler! Oysa tüm bu özellikler düzen ve fayda için bir araya gelmişlerdir.

Ey Mufazzal! Diğer tüm hayvanlar dışında yalnızca insana verilen özellik-

lere, bu yüce ve değerli yaratılışa bak! Hayâ duygusunu kastediyorum. Bu olmasaydı, misafire ihtiram gösterilmez, adetler yerini bulmaz, ihtiyaçlar giderilmez, güzel davranış sergilenmez ve hiçbir konuda çirkinlikten kaçınılmazdı. Hatta farz kılınan birçok amel de hayâ sebebiyle yapılmaktadır. Nitekim öyle insanlar vardır ki hayâ olmasaydı anne ve babasının haklarına riayet etmez, hiçbir akrabasını ziyaret etmez, hiçbir emaneti yerine ulaştırmaz ve hiçbir günaha karşı nefsinin alıkoymazdı. İnsanın düzenini sağlayacak ve işlerini yoluna koyacak tüm özelliklerin insana nasıl da eksiksiz verildiğini görmüyor musun?

Ey Mufazzal! İsimleri mukaddes olan Allah'ın insana bahşetmiş olduğu konuşma nimeti üzerine düşün. Zira bu özelliği sayesinde içinde hissettiklerini, aklına gelenleri ve düşüncelerini aktarabilmektedir. Başkalarının da ne düşündüklerini bu özellik sayesinde öğrenebilmektedir. Bu olmasaydı, (insan) önemsenmeyen hayvanlar derecesinde olurdu. Çünkü hayvanlar kendileriyle ilgili hiçbir şeyi bildirmez, anlatanları da anlamaz. Geçmişlerin haberlerini şimdikilere ve şimdikilerin haberlerini gelecektekilere aktaran yazı da öyledir. İlim, edebiyat ve diğer konularda yazılı kitaplar bu sayede ölümsüzleşir. İnsan, başkalarıyla arasında geçen işlemleri ve hesapları bu sayede korur. Yazı olmasaydı, bazı zamanların haberleri diğer zamanlardan kesilirdi. Vatanlarından uzak olanların haberleri alınamaz, ilimler yok olur ve edebi metinler kaybolurdu. İnsanların işleri ve işlemleri çok zarar görürdü. Hakkında cahil kalmamaları gereken dinleri ve kendilerine rivayet edilenler konusunda ihtiyaç duyduklarına ulaşamazlardı. Belki de bunun (yazının), insanın icadı ve zekâsı sonucu ortaya çıktığını, insanın yaratılışına ve tabiatına verilmiş bir özellik olmadığını sanıyorsundur. Konuşmanın da aynı şekilde insanlar arasında anlaşılabilir olarak kurdukları bir şey olduğunu, bu sebeple farklı ümmetlerde farklı dillerin olduğunu düşünüyorsundur. Yazı için de aynı şekilde Arapça, Süryanice, İbranice, Rumca ve diğer farklı ümmetlerin dillerinde yazıldığı sebebiyle, konuşma için nasıl anlaşırsa yazı için de aynı şekilde anlaşıldıklarını düşünüyorsundur.

Bunu iddia eden kişiye şöyle söylenir: İnsanın her iki işte de eylemi ve icadı olsa da o eylem ve icada ulaştıran şey, aziz ve yücelik sahibi Allah'ın halkına vermiş olduğu nimeti ve hediyesidir. Nitekim konuşmak için hazırlanmış bir dil ve düşünecek bir zihin verilmemiş olsaydı, insan asla konuşamazdı. Aynı şekilde yazı için hazırlanmış bir avuç ve parmaklar olmasaydı, asla yazamazdı. Bunun örneğini konuşmayan ve yazmayan hayvanlarda görebilirsin. O halde bunun temeli, aziz ve yücelik sahibi yaratıcının fıtratı ve halkına ihsan ettiği nimettir. Şükredenlere mükâfatları verilir, inkâr edenlere gelince, Allah bütün âlemlerden müstağnidir.⁽¹⁾

Ey Mufazzal! İnsana verilen ve verilmeyen ilimleri düşün. Nitekim dinini ve dünyasını düzeltereği her şeyin ilmi kendisine verilmiştir. Yaratılıştaki bulunan

1 Muhtaç değildir.

deliller ve tanıklar yoluyla yüce yaratıcıyı tanımak, tüm insanlara karşı adaletli olması gerektiğini bilmek, anne ve babasına karşı hayırlı evlat olmak, emanete sahip çıkmak, dostlara yardım eli uzatmak ve benzeri gerekliliklerin ilmi, dinini düzenleyecek ilimlerdenidir. Birbirlerine uyumlu ya da muhalif olan tüm ümmetlerde bu özellikler, tabiat ve fıtrat gereği bilinir, ikrar ve itiraf edilir. Aynı şekilde insana, dünyasını düzene sokacağı özelliklerin ilimleri de verilmiştir.

Örneğin tarım, ekim, toprağı kazma, koyunları ve sığırları gütmeye, yerden su çıkarma, türlü hastalıklardan iyileştiren ilaçları öğrenme, türlü mücevherlerin çıkarıldığı madenlere ulaşma, gemiye binme, denize dalma, türlü hayvanları, kuşları ve balıkları avlama teknikleri, farklı çeşitlerde sınaat, ticaret ve kazanç yollarını bilme gibi anlatması ve sayması uzun süren daha pek çok işin ilmi kendisine verilmiştir. Bu ilimlerle dünyadaki durumunu düzenleyebilmektedir. Dolayısıyla insana dinini ve dünyasını iyileştirebileceğı ilimler verilmiş; ancak kendisini ilgilendirmeyen ve yükleme takati olmayan alanlardaki ilimler kendisine verilmemiştir. Gayp ilmi, olacakların ilmi ve göğün üstünde ve yerin altında olanlar, denizin derinliklerinde olanlar, dünyanın diğer uçlarında olanlar, insanların düşünceleri, rahimlerde olanlar gibi bazı olmuş olayların ilmi de buna örnek gösterilebilir. Bunların ilimleri insanlardan gizlenmiştir. Bazı insanlar bu konularda ilim sahibi olduklarını iddia etmiş olsalar da ilmini iddia ettikleri konularla ilgili verdikleri hükümlerde ve bilgilerde açığa çıkarılan hataları, iddialarının batıl olduğunu göstermiştir. Bak ve nasıl da insana dini ve dünyası için ihtiyaç duyacağı tüm ilimler verildiğini, kadrini ve eksikliğini görebilmesi için de diğer ilimlerin perdelendiğini gör. Her iki durum da insanın maslahatı içindir.

Ey Mufazzal! Şimdi de insana hayatı boyunca perdelenmiş şeylerin ilimleri üzerine düşün. Nitekim insan, ömrü kısa olup ne kadar yaşayacağını biliyor olsaydı, bilmekte olduğu ölüm zamanını beklemesi ve düşünmesi sebebiyle hayatından keyif alamazdı. Malı biten ya da bitmek üzere olan, yoksulluğı hissedenden, malının bitmesinden ve yoksulluktan korkan kişinin durumunda olurdu. Bununla birlikte insanın, ömrünün tükenmesi sebebiyle hissettikleri, malının tükenmesi sebebiyle hissettiklerinden daha şiddetlidir. Çünkü malı tükenen kişi, telafi etmeyi ümit eder ve bu onu sakinleştirebilir. Ancak ömrünün tükeneceğini bilen kişiye ümitsizlik hâkim olur.

Diğer yandan insan uzun ömürlü ise ve bunun bilgisi kendisine verilmişse, uzun yaşayacağına güvenerek dünya lezzetlerine ve günahlara dalar. Dünya lezzetleri ve günahlardan tüm arzularını yaşadıktan sonra ömrünün sonunda tövbe etme düşüncesiyle hareket eder.

Allah, kullarından bu yola razı olmaz ve bunu kabul etmez. Bir kölen olsaydı ve bir yıl boyunca seni gazaplandırıp bir gün veya bir ay razı edecek şekilde hareket etse, bunu kabul eder miydin? Böyle bir köle senin için iyi bir köle olmazdı. Aksine her konuda, her zaman ve her durumda sana itaat etmesini ve doğru

davranmasını beklerdin.

“İnsan bir zaman günah işleyip sonra tövbe edince tövbesi kabul olmuyor mu?” diye soracak olursan, şöyle deriz: İnsanın bunu yapmasının sebebi, nefsanî arzularına mağlup olması ve arzularına muhalefet etmeyi bırakmasıdır. Ancak içinde bunun planlamasını yapıp davranışlarını buna göre inşa etmez. O zaman Allah onu affeder ve bağışlama ihsanında bulunur. Diğer yandan istediği günahları işledikten sonra tövbe etmeyi planlayan kişi, kandırılmayacak olanı kandırmaya çalışmaktadır. Günahlardan zevk almayı önceye almakta, sonrasında tövbe etmeyi planlamaktadır. Ayrıca bu konuda kendine verdiği sözü de yerine getiremez. Çünkü eğlence ve lezzetlerden kopmak ve özellikle yaş ilerleyip beden zayıf düştükten sonra tövbenin sıkıntısına katlanmak çok zordur; insan tövbeyi ötelirken ölüm zamanının gelip çatmayacağını güvencesi yoktur. Böylece dünyadan tövbe etmeden çıkmış olur. Örneğin bir insanın belli bir vadeye kadar borcu olduğunu, borcu ödeyebilir olmasına rağmen vadesi doluncaya kadar borcunu ötelediğini düşün. O zaman parası bitmiş olursa borcu olduğu gibi devam eder. Bu sebeple insan için en hayırlısı, ne kadar yaşayacağını bilmemesidir. Böylece ömrü boyunca ölümün gelebileceğini düşünür, günahları terk eder ve salih ameller işler.

“İşte şimdi insanlar ne kadar yaşayacaklarını bilmiyorlar, her an ölebileceklerini biliyorlar; yine de çirkin günahları işleyip haramlara dalıyorlar.” dersin, şöyle deriz: Bu konuda gerekli tedbir alınmıştır. Ancak insan buna rağmen günahlardan sakınmıyor ve uzak durmuyorsa, bu onun (dünyayla ilgili) aşırı neşesi ve kalbinin katılaşması sebebiyledir. Tedbirdeki hata sebebiyle değildir. Örneğin tabip, hastaya iyi gelecek ilacı tarif eder. Hasta eğer tabibin sözlerine aykırı davranır, yapmasını söylediği şeyi yapmaz ve sakındırdıklarından sakınmazsa, tabibin tarif ettiği ilacın faydasını görmez. Bu durumda hatalı davranan tabip değil, hastadır; çünkü dediklerini uygulamamıştır. İnsan her an ölebileceğini bilmesine rağmen günahlardan sakınmıyorsa, uzun süre yaşayacağını bilmesi halinde şiddetli büyük günahlara intikal etmesi daha olası olur. O halde her an ölebileceğini bilmesi, her halükârda uzun süre yaşayacağına güvenmesinden hayırlıdır. Ayrıca bazı insanlar her an ölebilmeyi beklemekten oyalanıyor ve bundan ibret almıyorlarsa da diğer başka kısım insanlar bundan ibret alabilir ve günahlardan sakınırlar. Salih amelleri tercih eder, mallarından ve değerli eşyalarından yoksullara ve muhtaçlara sadaka verirler. Dolayısıyla bir kısım insanın bu özellikten nasip almamaları sebebiyle bu insanların da bu özellikten mahrum edilmeleri adalete şıkmazdı.

Rüyaları düşün ey Mufazzal! Nasıl da Allah bu konudaki tedbiri ayarlamış, sadık (doğru) rüyalarla yalancı rüyaları birbirine karıştırmıştır. Zira rüyaların tamamı sadık olsaydı, insanların hepsi peygamber olurlardı. Tamamı yalancı olsaydı, hiçbir faydası kalmaz, manasız fazlalık olurdu. Böylece bazı rüyalar

sadık olmuştur ki insanlar belli bir konuda faydasını görsünler ya da belli bir zarardan sakınsınlar. Birçoğu da yalancı rüya olmuştur ki insanın tüm itimadını rüyalara olmasın.

Bu dünyada mevcut ve hazırlanmış olan maddeleri ve amaçları üzerine düşün. Örneğin toprak, inşaat işine yarar. Demir, sanayi işine yarar. Ahşap, gemi ve diğer eşyaların yapımına yarar. Taşlar, değirmen ve diğer eşyaların yapımına yarar. Bakır, yemek kapları yapımına yarar. Altın ve gümüş, alışveriş yapmaya yarar. Mücevher, ihtiyaç günü için saklamaya yarar. Etler yemek içindir, güzel kokular keyif almak içindir, ilaçlar iyileşmek içindir, hayvanlar yük taşımak içindir, odun yakmak içindir, kül sıvamak içindir. Kum, zemin içindir. İnsan saymak istese bunlar gibisini ne çok sayar! Bir kişi bir eve girdiğinde kilerinin, insanların ihtiyaç duyacakları her şeyle dolu olduğunu ve her birisinin de belli bir amaç için hazırlandığını görse, böyle bir şeyin ihmal üzere ve amaçsız olduğunu düşünür müydü? O halde insanın bu dünya için ve dünyada hazırlanmış olan bu eşya ve maddeler için böyle bir şey söylemesi nasıl doğru olabilir? İnsanın ihtiyaçları için yaratılan maddeleri ve bunlardaki tedbirleri düşün ey Mufazzal! Buğday, yemesi için yaratıldı; onu öğütme, yoğurma ve pişirme görevi insana bırakıldı. Hayvan tüyleri giyimi için yaratıldı; toplama, işleme ve dikme görevi insana bırakıldı. Ağaç insan için yaratıldı; ağacı dikme, sulama ve koruma görevi insana bırakıldı. İlaçlar tedavisi için yaratıldı; toplama, karıştırma ve hazırlama görevi insana bırakıldı. Diğer eşyada da bu örneği görebilirsin. Bak gör ki insanın hiçbir çare üretemeyeceği yaratma işi konusunda insanın ihtiyacı giderilmiş; ancak her şeyde iş ve hareket görevi kendisine bırakılmıştır. Bu da insanın iyiliği içindir. Çünkü tüm bu işler kendisi için hazır edilmiş ve hiçbir iş ve çalışmaya ihtiyacı kalmamış olsaydı, yeryüzünde şımarık ve nime-tin kıymetini bilmez şekilde dolaşırdı. Hatta kendisini helak edecek işlere dahi kalkışırdı. İnsanlara ihtiyaç duyacakları her şey önceden hazırlanmış olsaydı, hayattan keyif almaz ve hiçbir zevki olduğunu görmezlerdi. Görmüyor musun ki bir kavim uzun süre ihtiyaç duyacakları yeme, içme ve hizmete kavuştuklarında insanlar boş zamanlarından sıkılır ve nefisleri (haram) şeylerle meşgul olmak ister. O halde insan hayatı boyunca ihtiyaçları giderilmiş ve hiçbir şeye ihtiyacı kalmamış olsaydı nasıl olurdu? İnsan için yaratılmış olan bu eşyadaki doğru tedbir, bunlarda insana çalışacak bir iş bırakılmış olmasıdır. Böylece boş vaktin sıkıntısından alıkonulması, yapmaması gereken ve yapmasında hayır olmayan işlerden de uzak durması planlanmıştır.

Ey Mufazzal! Bil ki insanın yaşamı için ihtiyaçlarının başında ekmek ve su vardır. Bu ikisinde nasıl bir tedbir ve plan olduğuna bir bak. İnsanın suya olan ihtiyacı, ekmeğe olan ihtiyacından fazladır. Nitekim insanın açlığa, susuzluktan daha fazla sabredebilir. Ayrıca sudan karşılayacağı ihtiyaçları da ekmekten karşılayacağı ihtiyaçlarından fazladır. Çünkü insan; içmesi, abdesti, guslü, elbisele-

rini yıkaması, hayvanlarına su vermesi ve ekinlerini sulaması için suya ihtiyaç duyar. Bu sebeple su, herkesin satın almadan ulaşabileceği yerde var edilmiştir. Böylece su arama sıkıntısı ve bu konudaki zorluk, insan üzerinden kaldırılmıştır. Ekmek ise ulaşılması zordur; ancak iş ve hareketle elde edilebilir. Bunun amacı, insanın bir meşgalesi olması ve boşluğun sebep olacağı oyun ve şımarıklıktan korunmasıdır. Görmüyor musun ki çocuk, küçük yaşta öğretilir, kendi başına öğrenemez. Bunun sebebi, kendine ve ailesine büyük zararlara sebep olabilecek boş hareketler ve oyundan alıkonulmasıdır. İnsan da aynı şekilde çalışmaya ihtiyaç duymuyor olsaydı, şımarıklık, kıymet bilmeme ve boş hareketlere yönelirdi. Bu da ziyadesiyle kendisine ve yakınlarına zarar verirdi. Bunun örneğini bolluk, refah ve zenginlik içinde yetişen kişide görebilirsin. Bu durumun onu nelere yönlendirdiğine bak.

Hayvanların, kuşların ve diğer varlıkların birbirlerine benzediği gibi neden insanların da birbirlerine benzemedikleri üzerine düşün. Nitekim ceylanları ve güvercinleri görüyorsun. Birbirinden ayırt edilemeyecek kadar birbirine benzemektedirler.⁽¹⁾ İnsanların ise farklı yüzleri ve yaratılışları olduğunu görüyorsun. Neredeyse iki kişi bile aynı sığata sahip olmuyorlar. Bunun sebebi, insanların aralarında geçen muamelelerde birbirlerini biçimleriyle şahsen tanımalarına ihtiyaç duymalarıdır. Bu tür ilişkiler hayvanlar arasında olmadığı için her birisinin biçimiyle şahsen tanınmasına ihtiyaç yoktur. Görmüyor musun ki kuşlar ve hayvanlar, aralarındaki benzerliğin bir zararını görmezler. İnsan ise öyle değildir. Örneğin insanlar, birbirine çok benzeyen ikizlerle muamelelerinde zorlanırlar. Birisine diğerinin alacağı verilebilir, birisi diğerinin suçuyla cezalandırılabilir. Bu tür karışıklıklar, yüzlerin benzeşmesinden öte, eşyaların benzeşmesinde dahi görülür. Neredeyse akla gelmeyecek bu inceliklerle kullarına lütf gösteren ve hepsinde doğru olanı uygulayan kimdir, rahmeti her şeyi kapsayan dışında Allah'tan başka...

Bir duvara insan resmi çizilmiş olduğunu görsen ve birisi sana bu resim kendiliğinden ortaya çıktı, onu hiç kimse çizmedi dese kabul eder miydin? Aksine bu düşünceye gülüp geçerdin. O halde nasıl olur da bu düşünceyi cansız bir resim için reddederken, canlı ve konuşan insan için reddetmezsin? Neden hayvanların bedenleri sürekli beslendikleri halde büyümeye devam etmez? Nitekim belli bir hacme kadar büyür ve büyümesi durur; o haddi aşmaz. Bu durum planlamadan başka bir şeyle açıklanır mı? Hikmet sahibi Allah, her bir türün belli bir dereceye kadar büyümesini, büyüklük ve küçüklük konusunda birbirinden farklı olmalarını takdir etmiştir. Böylece ulaşacağı büyüklüğe varıncaya kadar büyür ve orada dururlar. Beslenmeleri kesintisiz devam etmesine rağmen, büyümeleri durur. Büyümeleri de sürekli olsaydı, bedenleri haddinden fazla büyür, cüsseleri benzeşir ve hiçbirisinin belli bir sınırı olmazdı.

1 Burada örfi benzerlikten bahsetmektedir. Sonraki açıklamalarından da bu anlaşılmaktadır. Ancak deliller ve bilimsel çalışmalar ışığında insanda da diğer canlılarda da hakiki benzerlik yoktur.

Neden özellikle insanların bedenleri hareket etme, yürüme ve incelikli za-naatları yapma konusunda zorlanır şekilde var edildi? İnsanların ihtiyaç duy-dukları giyim, yatak, kefen ve diğer alanlarda yapılan işleri önemli kılmak için değil midir?

İnsanın başına hiçbir ağrı ve sızı gelmiyor olsaydı, çirkin günahlardan na-sıl yüz çevirir, Allah'a nasıl boyun eğer ve insanlara şefkat gösterirdi? Görmü-yor musun ki insan, bir ağrı ve sızıya maruz kaldığında boyun eğer, durulur, Rabb'inden afiyet diler ve sadaka vermek için elini açar!

Hayvanlardan yalnızca erkek ya da yalnızca dişi doğuyor olsaydı, nesil tü-kenmez miydi ve hayvan türleri yok olmaz mıydı? Bu sebeple neslin devam etme-si ve kesilmemesi için bazı yavrular erkek, bazı yavrular dişi gelmektedir.

Kadın ve erkek belli bir yaşa geldiklerinde neden her ikisinin kasık kılları çıkar da yalnızca erkeğin sakalı çıkarken kadının sakalı çıkmaz? Bunun sebebi tedbir (plan) değil midir? Nitekim yüce Allah, erkeği kadının gözleyeni ve koru-yucusu olarak karar kılmıştır. Kadını da erkeğin hanımı ve sorumluluğu altında karar kılmıştır. Sakalı erkeğe vermiştir; çünkü sakalda izzet, vakar ve heybet var-dır. Kadına ise vermemiştir ki yüzü temiz, yumuşak ve güzel kalsın. Bu durum, birbirlerinden hoşlanmaları ve ilişkiye girmeleri için daha uygundur.

Yaratılışın nasıl da her konuda doğru olduğunu ve hata içermediğini gör-müyor musun? Öyle ki amaç ve maslahata uygun olarak (birtakım unsurlar) kimisine verilirken, kimisine verilmez. Bu da hikmet sahibi aziz ve yüce Allah'ın tedbiriyeleridir.

Mufazzal der ki: Öğle vakti girdiğinde mevlâm namaza kalktı ve “Yarın inşaallah yanıma erken gel.” dedi.

Ben de öğrendiklerimin mutluluğu ve verilen ilimlerin sevinciyle yanın-dan çıktım. Allah'ın bana vermiş olduğu bu nimet için hamd ediyordum, mevlamın bana öğrettikleri ve ihsan ettiği ilimler sebebiyle Allah'a şükredi-yordum. O gecemi öğrendiklerimin mutluluğu ve sevinciyle geçirdim.

Mufazzal'ın İmam Cafer-i Sâdık'tan (a.s) rivayet ettiği yaratılış ve ila-hi plan delilleri, ihmalî savunulara ve bilinci reddedenlere cevap kitabı-nın birinci bölümü tamamlanmıştır. Şimdi ikinci bölüme başlıyoruz:

İkinci Bölüm

Mufazzal der ki: İkinci gün olduğunda mevlamın yanına erken gittim. İçeri girmem için bana izin verildi. İçeri girdiğimde oturmamı söyledi, ben de oturdum. Şöyle buyurdu:

“Asırları yöneten, adaletiyle kötülük yapanlara yaptıklarının karşılığını vermek ve iyilik edenlere iyiliklerinin mükâfatını güzellikle vermek için tabaka tabaka tüm âlemleri yeniden diriltecek olan Allah’a hamdolsun. Onun isimleri mukaddes, nimetleri pek yücedir. “Şüphesiz Allah, insanlara hiçbir şekilde zulmetmez; fakat insanlar kendilerine zulmederler.”⁽¹⁾YüceAllah’ın şu ayeti de buna delildir: “Artık kim zerre ağırlığınca bir hayır işlerse, onun mükâfatını görecektir. Kim de zerre ağırlığınca bir kötülük işlerse, onun cezasını görecektir.”⁽²⁾

Her şeyin açıklamasını barındıran Allah’ın kitabında buna benzer nice deliller vardır. “Ona ne önünden ne de ardından batıl gelemes. O, hüküm ve hikmet sahibi, övülmeye lâyık olan Allah tarafından indirilmiştir.”⁽³⁾Bu sebeple efendimiz Muhammed (s.a.a) “Sizin amelleriniz size iade edilir.” buyurmuştur.

Daha sonra İmam Cafer-i Sâdık (a.s) başını bir süre eğdi, sonra şöyle buyurdu:

Ey Mufazzal! İnsanlar verilen mühlette şaşkın ve sarhoş olmuşlar, sapkınlıklarında gidip gelmektedirler. Şeytanlarını ve zorbalarını örnek alıyorlar. Gözleri gördüğü halde kördürler, önlerini görmezler. Konuşabildikleri halde dilsizdirler, akletmezler. İşitebildikleri halde sağırdırlar, işitmezler. Düşük olana razı oldular ve doğru yolda olduklarını sandılar. İyilerin derecelerinden saptılar, necis ve küfür ehlinin merasından beslendiler. Kendilerini ölümün ansızın gelişinden güvende ve cezalandırılmaktan uzakta gibi hissettiler. Onların vay haline! Sıkıntıları uzun ve belaları şiddetli olacaktır. “O gün dostun dosta hiçbir faydası olmaz. Kendilerine yardım da edilmez. Yalnız, Allah’ın yardım ettiği kim-seler bunların dışındadır.”⁽⁴⁾

Mufazzal der ki: İmam’dan (a.s) işittiğim bu sözlerin etkisiyle ağladım. Bana şöyle buyurdu:

“Ağlama. Kabul edersen ve bilersen kurtulursun.”

Sonra şöyle devam etti:

“Sana hayvanları anlatmakla başlayacağım ki başkasında öğrendiklerini hayvanlarda da öğrenesin. Hayvanın vücut yapısını ve bulunduğu şeklini düşün.

1 Yûnus 44. ayet

2 Zilzâl 7-8. ayetler

3 Fussilet 42. ayet

4 Duhan 41-42. ayetler

Taş gibi katı değildir. Öyle olsaydı meyledemez ve yapacaklarını yapamazdı. Tamamen yumuşak ve gevşek de değildir; aksi takdirde kendini yükleyemez ve bağımsız hareket edemezdi. Bu sebeple yumuşak ve meyledebilen bir et olarak var edilmiştir. İçinde de onu tutacak katı kemikler ve gergin duran, birbirini saran damarlar oluşturulmuştur. Bunların üstünde de tüm bedeni saran deriyle kaplanmıştır. Bunun örneği, tahta çubuklardan yapılan timsallerdir. Bu timsallerde çubuklar bezle sarılır, iplerle gerdirilir ve üzeri mumla kaplanır. Çubuklar kemiğe benzer. Kumaş, ete benzer. İpler, sinir ve damarlara benzer. Mum da deriye benzer. Hareket eden hayvanın plansız şekilde bir yaratıcısı olmadan var olduğu düşünülebiliyorsa, bu ölü timsallerin de bu şekilde var oldukları düşünülebilir. Ancak timsaller için düşünülemiyorsa, o halde hayvanlar için düşünülmesi daha doğrudur.

Bundan sonra sığırların vücutlarını düşün. İnsan gibi et, kemik ve sinirden yaratılmıştır. Ayrıca insanın faydalanabilmesi için sığırlara göz ve kulak da verilmiştir. Nitekim kör ve sağır olsalardı, insan onlardan fayda görmezdi ve onlar da insanın amacına yönelik hareket edemezlerdi. İnsana boyun eğmeleri için onlara zihin ve akıl da verilmemiştir. Böylece insan onları çok çalıştırdığında ya da onlara ağır yük yüklediğinde itiraz etmezler. Birisi “İnsanın insan köleleri oluyor, akıl ve zihin sahibi olmalarına rağmen boyun eğiyorlar ve çok çalışmaya razı oluyorlar.” derse; cevaben şöyle deriz: Bu tür insanların sayısı azdır. İnsanların çoğunluğu ise sığırların yük taşıma, öğütme gibi işlerini kabul etmezler. İhtiyaç duyulan her konuda da hizmet etmezler. Ayrıca insanlar bu tür işleri kendi bedenleriyle yapıyor olsalardı, bu durum onları diğer işleri yapmaktan alıkoyardı. Çünkü o zaman bir deve veya bir katır yerine çok sayıda insan gerekirdi. Bu durum insanların tüm zamanlarını alırdı ve diğer zanaatları yapmaya vakit bulamazlardı. Bununla birlikte bedenlerinde aşırı yorgunluk, geçimlerinde zorluk ve sıkıntı ortaya çıkardı.

Ey Mufazzal! Bu üç tür hayvanı ve her birisinin kendi yararı için karar kılınan yaratılışları hakkında düşün. Nitekim insana; inşaat, ticaret, kuyumculuk vb. meslekleri yapabilecek zihin, zekâ ve iş yapma kabiliyeti takdir edilmesi sebebiyle, onlara büyük avuçlar ve kalın parmaklar yaratıldı. Bu şekilde eşyaları tutabilir ve bu tür işleri yapabilirler.

Etoburlara; avcılık ile beslenmeleri takdir edilmiş olması sebebiyle, latif ve kesici tırnak ve pençeler yaratıldı. Bunlar avcılık için yararlıdır; ancak zanaatlar konusunda yarırsızdır.

Otoburlar ise ne zanaat ne de avcılık için yaratıldılar; bu sebeple onların bir kısmına çift tırnak toynağı yaratılmıştır. Meralarda beslenmek istediklerinde bu toynaklar onları zeminin sertliğinden korurlar. Bir kısmının da ayakaltı boşluk gibi çukuru olan yuvarlak toynakları vardır. Üzerine binme ya da yük yüklemeye hazır olmak için bu toynaklar yere sağlam basarlar.

Etobur hayvanların yaratılışlarını düşün; keskin dişleri, kuvvetli pençeleri ve geniş ağızları vardır. Et ile beslenmesi takdir edilmiş olması sebebiyle buna uygun bir yaratılışta yaratılmış, avcılığa yardımcı olacak silahlar ve araçlarla donatılmıştır. Aynı şekilde etobur kuşlarında bu eylemleri için uygun gagaları ve pençeleri vardır.

Avlanmayan ve et yemeyen otoburların pençeleri olsaydı, onlara ihtiyaç duymadıkları bir şey verilmiş olurdu. Etoburların da sığır toynakları olsaydı, avlanmak ve yaşamlarını sürdürmek için ihtiyaç duydukları silahlardan mahrum edilmiş olurlardı. Her iki türün de kendi türü ve sınıfına uygun, hatta yaşamını devam ettireceği ve faydasını göreceği araçlarla donatıldığını görmüyor musun?

Şimdi de dört ayaklı hayvanlara bak; kendi başlarına nasıl da annelerini takip ediyorlar! İnsan yavrularında olduğu gibi yüklemeye ve yetiştirmeye ihtiyaçları yoktur. İnsanın annesinde olan şefkat, yetiştirme bilgisi, bunun için hazırlanmış güçlü eller ve parmaklar onlarda olmadığı için, o hayvan yavrularına kendi başlarına kalkabilme ve bağımsız hareket edebilme kabiliyeti verilmiştir. Aynı şekilde tavuk, turaç, keklik gibi pek çok kuşun da yumurtadan çıktığında yürüdüğünü ve besinini gagasıyla yerden kaptığını görürsün. Ancak güvercin ve kumru gibi zayıf ve kalkamayan kuş yavrularının annelerine bir miktar ilgilenme güdüsü verilmiştir. Böylece yavru kuşların anneleri, besinlerini kursaklarına aldıktan sonra yavrularının ağızlarına bırakırlar. Kuşlar bağımsız hareket edinceye kadar bu şekilde beslenirler. Bu sebeple güvercinler, yavrularını besleyebilmeleri ve yetiştirebilmeleri amacıyla, tavuk yavruları kadar yavruları olmaz. Yavruların zarar görmemeleri ve ölmemeleri için az sayıda yavrusu olur. Hikmet ve lütf sahibi, her şeyden haberdar olan Allah'ın tedbirıyla her birisine belli bir ölçüyle verilmiştir. Hayvanların ayaklarına bak! Nasıl da çift çift yürümeye hazırlanıyorlar. Tek olsaydı yürüyemezlerdi; çünkü yürüyen canlı, ayaklarının bir kısmıyla yürürken diğer bir kısmına dayanır. İki ayaklı canlı, tek ayağını hareket ettirirken diğer ayağı üzerine dayanır. Dört ayaklı canlı ise iki ayağını hareket ettirirken diğer iki ayağı üzerine dayanır ve bunu çaprazlama yapar. Nitekim dört ayaklı canlı aynı tarafın ayaklarını hareket ettirirken diğer tarafın ayakları üzerine dayanıyor olsaydı, (dört ayaklı) yatak ve benzeri eşyaların yerde sabit duramadıkları gibi onlar da duramazlardı. Bu sebeple ön sağ ayağıyla birlikte arka sol ayağını hareket ettirir. Diğer ayakları da aynı şekilde çaprazlama hareket eder. Bu şekilde yer üzerinde sebat eder ve yürürken düşmez.

Görmüyor musun ki eşekler, atlara verilen değeri gördükleri halde değirmen ve yük işlerine boyun eğerler. Deve asilik edecek olsa birkaç adam onu zapt edemezdi; ancak küçük çocuk onu çekip götürür. Güçlü boğa nasıl da sahibine boyun eğiyor ve boynuna sabanın geçirilmesine razı olup toprağı sürüyor! Değerli atlar nasıl da binicilerine uyum sağlayıp kılıç ve mızrakların üzerine gidiyorlar! Koyun sürülerini bir adam güdüyor. Koyunlar ayrılrsa ve her birisi farklı bir yöne

gitse, çoban onlara yetişemezdi. Aynı şekilde tüm türler insan için yaratıldı. Bu şekilde olmalarının sebebi, akıl ve düşünme kabiliyetlerinin olmamasıdır. Çünkü akıl sahibi olsalardı ve olay hakkında düşünebilselerdi, insanın birçok isteğine karşı gelirlerdi. Deve, onu çeken kişiye, boğa da sahibine asilik eder, koyunlar dağılıp çobandan uzaklaşır ve benzeri durumlar ortaya çıkardı. Aynı şekilde vahşi hayvanlar da akıl ve düşünme kabiliyetine sahip olsalardı, insanlara kast eder ve onları helak ederlerdi. Aslanlar, kurtlar, kaplanlar ve ayılar yardımlaşır insanlara karşı birbirlerine destek olsalardı kim onların karşısına çıkabilirdi? Bunun onlara nasıl yasaklandığını görmüyor musun? Gelip saldırmalarından korkmak yerine onlar insanların yerleşim yerlerinden korkmakta ve uzak durmaktadırlar. Yiyecek arayışına da yalnızca gece vakitlerinde çıkmaktalar. Saldırı güçlerine rağmen insandan korkar gibidirler. Hatta insanlara karşı bastırılmış ve yasaklanmışlardır. Öyle olmasaydı, yerleşim yerlerine saldırır ve yaşamlarını tehdit ederlerdi.

Ayrıca bu vahşi hayvanlar arasında köpeğe, sahibine karşı şefkat, savunma ve koruma özellikleri verilmiştir. Gece karanlığında duvarlar ve çatılar üzerinde dolaşarak sahibinin evini bekler ve zarar vermek isteyenleri uzak tutar. Sahibini o kadar çok sever ki onun uğruna, sığırları ve malı uğruna ölüme atılır. Sahibine o kadar çok alışır ki onunla birlikte açlığa ve sıkıntılara sabreder. Köpeğe neden bu (sahibine) alışma özelliği verildi? Bunun sebebi; gözleri, dişleri, pençeleri ve yüksek sesli havlamasıyla sahibini koruması, hırsızların ondan korkmaları ve köpeğin koruyup beklediği yerden uzak durmalarıdır.

Ey Mufazzal! Binek hayvanın yüzünü düşün. Önünü görebilmesi, duvara çarpmaması ve çukura girmemesi için dik bakan gözlere sahiptir. Ağzının da burnunun en alt kısmında açıldığını görürsün. İnsanda olduğu gibi çenenin ön kısmında açılmış olsaydı, yerden hiçbir şey alamazdı. Görmüyor musun ki insan yemeği ağızıyla almaz; diğer beslenen canlılar arasında değerli kılınmış ve eliyle yeme özelliği verilmiştir. Yük hayvanının yemini almak için ele sahip olmaması sebebiyle ağızı alt tarafta açılmıştır. Böylece yemini alıp yiyebilir. Yakınında ve uzağında olanları alabilmesi için de dudaklarla desteklenmiştir. Hayvanın kuyruğu ve kuyruğundan gördüğü faydayı düşün. Dübürü (makat) ve hayasının (cinsel organının) örtüsü gibidir. O bölgesinin tamamını kapatır ve örter. Kuyruğundan gördüğü faydalardan birisi de şudur ki dübürü ile karnı arasında kir olur ve bu kir üzerinde sinekler birikir. Hayvanın kuyruğu ise sinekleri o bölgeden kovması için verilmiş bir sineklik gibidir. Bir başka faydası da hayvanın, kuyruğunu sağa ve sola sallamakla rahatlamasıdır. Dört ayağı üzerinde durması, ön ayakların da vücudu taşıması sebebiyle başka hareketlerde bulunamaması neticesinde hayvan, kuyruğunu sallayarak rahat eder. Akıllara gelmeyen; ancak ihtiyaç halinde bilinen başka faydaları da vardır. Örneğin hayvan çamura battığında, onu oradan çıkarmanın en iyi yolu kuyruğundan çekmek olur. Kuyruğun

kilları da insanlara çok fayda sağlar. Farklı amaçlar için bunu kullanırlar. Hayvanın sırtı, dört ayak üzerinde düz ve geniştir. İnsan bu şekilde üzerine binebilir. Hayası da arkasında açık yaratılmıştır ki erkeği onunla çiftleşebilsin. Hayasının yeri kadındaki gibi karnın alt kısmında olsaydı, hayvanın erkeği ulaşamazdı. Erkek ile kadın arasında olduğu gibi karşılıklı çiftleşemediğini görmüyor musun?

Filin hortumunu ve ondaki tedbirin inceliğini düşün. Nitekim yemini ve suyunu alıp yutması için el görevi görmektedir. Hortumu olmasaydı, yerden hiçbir şey alamazdı. Çünkü diğer sığırlar gibi uzatabileceği bir boynu yoktur. Boynu olmaması sebebiyle, uzatıp ihtiyaçlarını alabileceği uzun bir hortumla desteklenmiştir. O halde yarattıklarına merhamet gösteren Allah'tan başka kim filin sahip olmadığı uzuv yerine onun yerini tutacak başka bir uzvu vermiş olabilir? Bu durum, zalimlerin söyledikleri gibi nasıl ihmal sonucu olabilir? Birisi "Neden diğer sığırlar gibi ona da boyun yaratmadı?" diye soracak olursa, şöyle deriz: Filin başı ve kulakları, çok büyük ve ağırdır. Bunlar büyük bir boyun üzerinde olsaydı, fili yere yıkar ya da güçsüz düşürürdü. Bu sebeple filin başını vücuduna yapışık şekilde yaratmıştır ki bu söylediğimiz durumlar ortaya çıkmasın. Gıdasını alabilmesi için de boyun yerine ona hortum vermiştir. Bu şekilde boyna sahip olmamasına rağmen ihtiyacını alabilmektedir. Şimdi de dişi filin hayasının nasıl da karnının alt bölgesinde karar kılındığına bak. Dişi fil çiftleşmek istediğinde hayası yükselir, ortaya çıkar ve erkeği bu şekilde ona ulaşabilir. Dişi filin hayasının nasıl da diğer sığırların dişilerinden farklı kılındığını gör. Ona bu özelliğin verilmesinin sebebi, neslin devamını sağlayacak durumun oluşmasıdır.

Zürafa hakkında, zürafanın uzuvları ve diğer türdeki hayvanların uzuvlarına benzemesi hakkında düşün. Başı, atın başı gibidir. Boynu, devenin boynu gibidir. Toynakları, ineğin toynakları gibidir. Derisi, kaplanın derisi gibidir.

Yüce Allah hakkında cahil olan bazı insanlar, zürafanın birçok hayvandan ortaya çıktığını iddia etmişlerdir. Bunun sebebi olarak da birçok hayvan türünün suya ulaştıklarında bazı otobur hayvanlarla çiftleştiklerini ve farklı türlerin her birinden bir parça almış gibi bu türün ortaya çıktığını ileri sürmüşlerdir. Bu iddia, söyleyenin cehaletinden ve yüce yaratıcı hakkındaki bilgisizliğinden dolayı söylenmiştir. Nitekim hayvanların her türü diğer her türle çiftleşmez. Örneğin atlar, develerle çiftleşmez. Develer, ineklerle çiftleşmez. Yalnızca birbirine benzeyen ve yaratılışta birbirine yakın olan hayvanlar çiftleşirler. Örneğin dişi at, erkek eşekle çiftleştiğinde onlardan katır ortaya çıkar. Kurt ile çakal çiftleştiğinde yaban köpeği ortaya çıkar. Ancak zürafada attan bir uzuv, dededen bir uzuv ve ineğin toynakları olduğu gibi bu türlerden ortaya çıkan tür, her birisinden bir organ almış halde meydana gelmez. İki türün ortası ve karışımı şeklinde ortaya çıkar. Örneğin katıra baktığında, başı, kulakları, sağrıları, kuyruğu ve toynaklarının at ve eşek arası olduğunu görürsün. Katırın sesi de atın kişnemesi ve eşeğin anırmasının bir karışımı gibidir. Bu da cahillerin iddia ettikleri gibi zü-

rafanın farklı tür hayvanların çiftleşmeleri sonucunda ortaya çıkmadığının delilidir. Ancak zürafa, Allah'ın yaratmış olduğu şaşırtıcı varlıklardan bir tanesidir. Bu da hiçbir şeyin aciz bırakmadığı Allah'ın kudretinin delilidir ve hayvanların tüm türlerinin tek yaratıcısı olduğunu bildirmek içindir. İsteddiği uzuvları istediği hayvanda bir araya getirir, istediği hayvanda da istediği uzuvları farklılaştırır. Hayvanların yaratılışlarında istediğini arttırır istediğini eksiltir. Bu da her şeye kâdir olduğunun ve istediği hiçbir şeyde aciz olmadığının delilidir. O, yüce ve münezzehdir.

Zürafanın uzun boynu olmasının sebebi ve bundan elde ettiği fayda şudur ki zürafanın gıdası ve merası, havada uzayıp giden yüksek ağaçların üst kısımlarındadır. Dolayısıyla o ağaçların uçlarına ağzıyla ulaşmak ve meyvelerinden alabilmek için uzun bir boyna ihtiyaç duymaktadır.

Maymunun yaratılışı ve uzuvlarının birçoğunda insana olan benzerliği hakkında düşün. Baş, yüzü, omuzları ve göğsünü kastediyorum. İç organları da aynı şekilde insanın iç organlarına benzer. Ayrıca sahibinin imaları ve işaretlerini anlayabileceği zihin ve zekâyâ da sahiptir. İnsanın yaptığı birçok şeyi de taklit edebilir. Hatta insanın yaratılışına ve yaratılışı planı özelliklerine o kadar çok benzer ki insanın kendine bakıp ibret alması gerekir. Bu şekilde hayvanların yaratılışına bu kadar yakın olmasından yola çıkarak, hayvanların tiynetinden ve kökünden olduğunu bilir. Allah'ın kendisine ihsan etmiş olduğu zihin, akıl ve konuşma özellikleri olmasaydı, hayvanların bazıları gibi yaşardı.

Bununla birlikte maymunun bedeninde; burnu, sarkık kuyruğu, tüm bedenini kaplayan kılları gibi maymunu insandan ayıran başka fazlalıklar da vardır. Yine de insana verilmiş olan zihin, akıl ve konuşma özellikleri maymuna verilmiş olsaydı, bedenindeki bu farklılıklar onun insan gibi olmasına engel olmazdı. İnsan ile maymun arasındaki gerçek fark, maymunun akıl, zihin ve konuşma özelliklerinin eksikliğidir.

Ey Mufazzal! İsmi yüce olan Allah'ın hayvanlarla ilgili lütfuna bak! Nasıl da onları soğuktan ve pek çok afetten korumak için bedenlerini kıl, tüy ve yünle kaplamış! Ayaklarını çıplak ayak olmaktan korumak için tırnak, toynak ve taban giydirmiştir. Zira hayvanların dokuma ve dikiş yapabilecekleri elleri, avuçları ve parmakları bulunmamaktadır; bu sebeple yaratılışlarında onlar var oldukları sürece var olacak giysileri de onlara verilmiştir. Elbiselerini yenileme ve değiştirme ihtiyacı duymazlar. İnsan ise çalışabilecek kapasiteye ve ellere sahiptir. Kendine giysi diker ve duruma göre giysilerini değiştirir. Bunun da birçok açıdan faydasını görür. Örneğin giysi yapımıyla uğraşarak oyalanmaktan ve çalışmasına gerek bırakmayan durumlardan çıkmış olur; istediği zaman giysisini çıkarıp istediği zaman giymekle rahat eder, farklı renklerde ve güzelliklerde giysiler edinir, bu giysileri giyip değiştirmekten keyif alır. Aynı şekilde ayaklarını korumak amacıyla farklı şekillerde ayakkabı ve terlikler imal eder. Bu mesleği

yapan insanlar bu işle geçinirler ve kazançları, rızıkları ve ailelerinin geçimleri bu meslekten olur. Bu şekilde kıl, tüy ve yün, hayvanlar için giysi gibidir. Sığır tırnakları, toynaklar ve tabanlar da onlar için ayakkabı gibidir.

Ey Mufazzal! Hayvanlar için şaşkınlık verici yaratılış hakkında düşün. Nitekim insanlar ölümlerini nasıl gizliyorlarsa onlar da ölecekleri zaman kendilerini gizlerler. Yoksa bu yabani hayvanların, yırtıcı hayvanların ve diğerlerinin leşleri nerededir? Onlardan bir şey görünmüyor. Sayıları az değil ki azlığı sebebiyle görülüyor olsun. Hatta birisi insanlardan fazla olduklarını söylese doğru söylemiş olur. Çöllerde ve dağlarda gördüğün ceylan, antilop, eşek, dağ keçisi, geyik ve diğer yabani hayvan sürülerini düşün. Aslan, sırtlan, kurt ve kaplan gibi yırtıcı hayvanları, haşere ve böcekleri, sürüngenleri, karga, Bayağı Bağırtlak,⁽¹⁾ ördek, turna ve güvercin gibi kuş sürülerini ve yırtıcı kuşları düşün. Öldüklerinde hiçbirisinden bir şey görünmüyor. Yalnızca yırtıcı kuşların ya da hayvanların avlayıp geriye bıraktığı birer ikişer tane görülüyor. Öleceklerini hissettikleri zaman gizli yerler seçip orada ölürler. Öyle olmasaydı çöller ölü hayvanlarla dolardı, havanın kokusu bozulur, hastalıklar ve salgınlar yayılırdı. İnsanların kendilerine verilen ilk örneği nasıl da alıp uyguladıklarına bak. Nasıl da kara hayvanlarında ve diğerlerinde huy ve özellik olarak var edilmiş ve insanların hastalıklardan ve çürümelerden zarar görmemeleri sağlanmış!

Ey Mufazzal! Hayvanların kendi faydaları için yaratılışlarına ve güdülerine verilen zekâya bak! Allah, yarattığı canlılardan hiçbirisini nimetlerinden mahrum etmemek için bu özelliği vermiştir. Ancak bu, akıl ya da düşünme yeteneği değildir. Nitekim geyik, yılanı yediğinde şiddetli bir şekilde susar; ancak zehrin vücuduna yayılmasından ve ölümüne sebep olmasından korktuğu için su içmekten kaçınır. Pınarın başında durur, susuzluktan bitap olur, yüksek sesle bağırır, ancak sudan içmez. Su içse o saatinde ölürdü. Nasıl da bu hayvanın tabiatına, içmekten göreceği zarar sebebiyle, dayanılmaz susuzluğa dayanma özelliği verildiğine bak. Akıl sahibi ve ayırt edici insan dahi kendinde bu durumu kendinde fark etmekte zorlanır.

Tilki, yeme ihtiyacı hissettiğinde, ölü taklidi yapar ve karnını şişirir. Bu sayede kuşların onu ölü sanmasını amaçlar. Kuş onun etinden yemek için üzerine konduğunda tilki hemen sıçrar ve onu tutar. Konuşma ve düşünme özelliklerine sahip olmayan tilkiye bu hileyi kim öğretti? Bu ve benzer yöntemlerle rızıkına kefil olan Allah değil midir? Zira tilki, yırtıcı hayvanların avcılık yeteneklerine sahip olmadığı için, kurnazlık, zekâ ve hileyle desteklenmiştir. Bu sayede yaşamına devam edebilmektedir.

Balinalar, kuş avlamak istediklerinde balık alıp öldürürler, balığı parçalarlar ve su yüzüne çıkmasını sağlarlar. Ölü balığın altına gizlenirler ve varlıkları

1 Bayağı bağırtlak (*Pterocles orientalis*), uzunluğu 35 cm'yi bulan en yaygın bağırtlak kuş türü. İç Anadolu Bölgesi'nde, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin batı kesimlerinde ve Doğu Anadolu Bölgesi'nin bazı yörelerinde yaşamaktadır.

belli olmasın diye suyu dalgalandırırlar. Kuş, su yüzüne çıkan balığı almak için alçaldığında, balina o an sıçrar ve kuşu kapar. Bu hileye bak, nasıl da bu hayvanın faydası için tabiatına bir özellik olarak verilmiş!

Mufazzal şöyle dedi: “Mevlam, bana ejder ve bulut olayını anlat.”

İmam Cafer-i Sâdık (a.s) şöyle buyurdu:

“Bulut, onu gözetliyor gibidir. Mıknatıs taşının demiri çekmesi gibi onu çeker. Nitekim buluttan korkusu sebebiyle başını yerden çıkarmaz. Yalnızca gökyüzü açılıp bir nokta bulut olmadığında yaz ortasında bir defa başını çıkarır.”

Mufazzal “Neden bulut ejderi gözetliyor ve onu bulunca çekiyor?” diye sordu.

İmam Cafer-i Sâdık (a.s) “Zararını insanlardan uzak tutmak için.” dedi.

Mufazzal şöyle dedi: “Ey mevlam, bana hayvanlar hakkında ibret almak isteyenler için ibret verici bilgiler anlattın. Minik karıncalar, (diğer) karıncalar ve kuşlar hakkında da bilgi verir misin?”

İmam Cafer-i Sâdık (a.s) şöyle buyurdu:

“Ey Mufazzal! Minik karıncanın küçük ve hor görülen yüzünü düşün. Kendi faydasıyla ilgili herhangi bir eksiklik görüyor musun? Minik karıncaları yaratmaktaki bu takdir ve doğruluk, küçük büyük tüm varlıkları kapsayan ilahi plandan başka nedir?”

Karıncaların gıdalarını toplamak ve hazırlamak için nasıl toplandıklarına bak. Nitekim karınca topluluğunun, taneleri çukuruna götürmeleri, insanların yemekleri ve diğer eşyaları taşımalarına benzer. Hatta karıncaların bu konudaki çabaları ve azimleri, insanın çaba ve azmini aşar. Görmüyor musun ki karıncalar, tıpkı insanların yardımlaşmaları gibi taşıma konusunda birbirlerine yardım ederler. Sonra tane ve tohumları parçalara ayırırlar ki toprakta çatlayıp yeşermesin ve onlar için bozulmasın. Tohumlara rutubet ulaşırsa, dışarı çıkarırlar ve kuruması için sererler. Ayrıca karıncalar, yuvalarını yalnızca yerin yüksek kısımlarına yaparlar ki sel taşıp onları boğmasın.⁽¹⁾ Tüm bunları yapar; ancak akıl ve düşünme kabiliyeti yoktur. Yüce ve aziz olan Allah'ın lütfuyla bir faydayı sağlamak için yaratılışlarına bu özellik (güdü) verilmiştir.

İnsanların sinek aslanı⁽²⁾ ismini verdikleri hayvana bak! Yaşamına devam etmesi için nasıl da kendisine tuzak kurma özelliği verilmiş ve bu şekilde desteklenmiş! Sineğin kendisine yaklaştığını hissettiğinde, onu rahat bırakır ve ölü gibi hareketsiz kalır. Sineğin sakin olduğunu ve varlığının farkında olmadığını andığında, çok yavaş bir şekilde sürünür. Onu kapabileceği bir yakınlığa geldiğinde ise sıçrayıp sineği kapar. Sineği kaptığında, kendisinden kurtulmaması için tüm

1 Damiri şöyle der: Karıncalar, köylerini altı ayaklarıyla kazarlar. Kazdıklarında yağmur suları içeri girmesin diye engeli yaparlar. Bu sebeple köy üstüne köy kurabilirler. Bunu yapmasının sebebi, depoladıkları erzakın ıslanmasından korkmalarıdır. Ayrıca köylerini yerin altında kumaları, içlerine evler, dehlizler, odalar ve asılı tabakalar yapmaları, kışık tohumlarını ve erzaklarını oraya asmaları da şaşılacak yönlerinden bazılarıdır.

2 Bir tür böcek olduğu anlaşıyor. (Çevirmen)

vücuduyla onu sarar. Sineğin zayıf düştüğünü ve gevşediğini hissettiğinde de onu alıp yer ve bu şekilde sinek yiyerek hayatta kalır.

Örümcek ise ağını örer ve sinek avlamak için bir tuzak ve kapan olarak kullanır. Ağına içine gizlenir, sinek ağına takıldığında ise sineğe yönelip onu an ısıtır ve bu şekilde onu yiyerek hayatına devam eder. Köpeklerin ve leoparların avları ve ayrıca ağ ve iplerle yapılan avlar için de benzer şeyler anlatılır. Şu küçük ve zayıf böceğe bir bak! İnsanın yalnızca tuzak ve araçlarla yapabilecekleri nasıl da onun yaratılışına verilmiş!

Böcekler, karıncalar gibi açıkça ibret alacağın şeyleri küçümseme. Nitekim altından olan dinar, demir parçasıyla tartılmasına rağmen nasıl değeri eksilmiyorsa, değerli manalar, değersiz örneklerle anlatılır ve bu onların değerinden bir şey eksiltmez.

Ey Mufazzal! Kuşun vücudu ve yaratılışı hakkında düşün. Gökte uçuşması takdir edilmesi sebebiyle cismi hafifletirilmiş ve yaratılışı birleştirilmiştir. Dört ayak yerine iki ayak, beş parmak yerine dört parmak verilmiştir. Dışkı ve idrar için iki menfez yerine ikisini birleştiren tek menfez verilmiştir. Ayrıca ona düz bir göğüs yaratılmıştır ki havayı delip geçmesi ve istediği gibi gitmesi kolay olsun. Örneğin gemi de suyu kolayca ayırması ve ilerlemesi için benzer şekilde imal edilmektedir. Kuşun uçuşa geçebilmesi için kanatlarına ve kuyruğuna uzun ve sağlam tüyler verilmiştir. Vücudunun tamamı tüylerle kaplanmıştır ki aralarına hava girsin ve yükselmesine yardım etsin. Gıdasının tane, tahıl ve et olması ve bunları çiğnemenin yutması takdir edilmiştir. Bu sebeple de yaratılışında dişler eksiltilmiş, ona sağlam ve sert bir gaga verilmiştir. Gagasıyla yemeğini alır ve gagası gevşeyip soyulmaz, eti yerken kırılmaz. Dişleri olmamasıyla taneyi olduğu gibi hızla yutması ve eti olduğu gibi öğütmeden yemesi sebebiyle, içinde fazladan bir sıcaklıkla desteklenmiştir. Bu sayede yemeği öğütür ve çiğnemeye ihtiyaç duymaz. Şundan ibret al ki üzüm ve benzeri diğer meyvelerin çekirdekleri, insanın içinden olduğu gibi çıkar; ancak kuşların içinde öğütülür, hiçbir izi kalmaz.

Ayrıca kuşlar, uçuş sırasında ağırlıkları olmaması için yavrularını doğurmazlar; yumurta bırakırlar. Çünkü yavruları tam oluşuncaya kadar kuşun içinde kalıyor olsaydı, ona ağırlık verirdi; uçuşa kalkması ve uçuşına da engel olurlardı. Bu şekilde her şeyin yaratılışı, kendisine takdir edilen şeye uygun halde yapılmıştır.

Ayrıca havada gezinen bu kuş, yumurtaları üzerine oturur ve yavruları yumurtalardan çıkıncaya kadar onların üzerinde bir hafta, bazıları iki hafta, bazıları da üç hafta kuluçkaya yatar. Daha sonra yavrusuna yönelir, kursağı gıda almaya uygun olacak kadar genişlemesi için ağızıyla ağızına hava üfler. Sonra onu yetiştirir ve beslediği besinlerle onu besler.

Yiyeceğini ağızıyla alıp kursağına yerleştirdikten sonra geri çıkarıp yavrularını beslemesini kim ona söyledi? Akıl ve düşünme kabiliyetine sahip olmadığı

halde ve insanın evlatlarından umduğu gurur, yardım ve hatırlanmayı yavrularından ummadığı halde bu meşakkate tahammül etmesinin manası nedir? Onun bu hareketi, bilmediği ve üzerine düşünmediği bir sebepten dolayı yavrularına bağlılık duyduğunun kanıtıdır. Bu sebep ise zikri yüce olan Allah'ın lütfuyla neslin devamlılığını sağlamaktır.

Tavuğun toplanmış yumurtaları ve düzenlenmiş bir yuvası olmadığı halde yumurtayı kanatları altında tutmak ve yavrulemek için nasıl da telaşlandığına bir bak! Hatta kendisine yumurta toplanıp kuluçkaya yatıncaya ve yavrulayınca kadar telaşla hareket eder, şişer, bağırır ve yemekten kesilir. Neslin devamlılığı dışında böyle yapmasının ne sebebi olabilir? Akıl ve düşünme kabiliyetine sahip olmadığı halde neslin devamlılığını sağlama görevini ona kim vermiş olabilir? Bunu yapmasının sebebi, tabiatına bu özelliğin verilmiş olmasıdır.

Yumurtanın yaratılışından, içinde pıhtı şeklindeki sarısından ve ince ak sıvıdan ibret al. Bir kısmı yavrunun oluşması, diğer kısmı ise yumurtadan çıkınca ya kadar beslenmesi içindir. Buradaki planlamaya bak.

Yavrunun, hiçbir şeyin içine girmedeği o korunmuş kabuk içinde yetişmesi takdir edilmiş olması sebebiyle, dışarı çıkacağı zamana kadar yetecek olan gıdası kabuk içinde var edilmiştir. Bu durum, hiç kimsenin içeri giremeyeceği korumuş bir zindanda hapsedilen kişi için dışarı çıkacağı güne kadar yetecek miktarda yemek verilmiş olmasına benzer.

Kuşun kursağı ve bunda kuş için takdir edilen şey hakkında düşün. Taşlığa ulaştıran yemek kanalı dardır. Yiyecek buradan azar azar ilerler. Kuş, ağzıyla bir tane daha alıp birinciye taşlığa göndermiyor olsaydı, beslenmesi çok uzun sürerdi. Öyle olsaydı beslenmesini ne zaman tamamlardı? Zira çok dikkatli davranması sebebiyle yiyeceğini gizlice kaparak almaktadır. Bu sebeple kuşun kursağı, hayvanın önüne asılan yem torbası gibi kılınmıştır. Böylece hızlıca aldığı yiyeceğini oraya doldurabilmektedir. Daha sonra yavaş yavaş taşlığa gönderir.

Kuşun kursağında başka bir özellik daha vardır. Kuşların bir kısmı, yavrularını ağzıyla beslemek zorundadır. Bu şekilde yiyeceği yakın yerden geri çıkarması kolay olur.

Mufazzal şöyle dedi: "Ey mevlam, ilahi planlamayı inkâr eden bir kısım insanlar, kuşlardaki renk ve biçim farklılıklarının; farklı türlerin karışması, miktarlarının tesadüf ve ihmal sonucu değişmesi sonucunda ortaya çıktığını ileri sürmektedirler."

İmam Cafer-i Sâdık (a.s) şöyle buyurdu:

"Ey Mufazzal! Tavus kuşları, turaç kuşları ve sülün kuşlarında gördüğün desenler, kalemlle çizilmiş gibi orantılı ve karşılıklı durmaktadır. Plansız bir karışım nasıl olur da değişmeyen tek bir biçim getirebilir? Plansız olsaydı, orantılı olmazdı ve birbirinden farklı olurdu. Kuşların tüylerini düşün; ince ipliklerle dokunmuş elbise gibi olduğunu görürsün. İplik üzerine iplik, kıl üzerine kıl örül-

müşçesine birbirine sarılmıştır. Sonra bu dokumayı esnettiğinde biraz açıldığını, arasında rüzgâr girdiğinde birbirinden ayrılmadığını görürsün. Kuş uçarak yükseldiğinde tüylerin ortasında kalın ve sağlam bir çubuk görürsün. İplik misali tüyler, o çubuğun üzerine dokunmuştur ki sağlam bir şekilde tutsun. Bu çubuk, tüylerin ortasındaki kamıştır. Bu sağlamlığına rağmen, kuşa ağırlık vermemesi ve uçuşunu engellememesi amacıyla içi boştur.

Ey Mufazzal! Uzun bacakları olan kuşu gördün mü? Uzun bacaklı olmasının ona ne faydası olduğunu biliyor musun? Bu kuş, daha çok sığ göllerde bulunur. Uzun bacaklarıyla gözlemevi üzerindeki gözcü gibidir. Sudan geçen canlıları gözetler. Yiyebileceği bir canlı gördüğünde, hafif adımlarla ilerler ve alıp yer. Bacakları kısa olsaydı ve avının peşinden kısa bacaklarıyla gitseydi, karnı suya değer ve suyu karıştırırdı. O zaman da hayvan korkar ve kaçar. Bu sebeple bu kuş için o iki direk yaratıldı ki ihtiyacına ulaşabilsin ve çabası boşa gitmesin.

Kuşun yaratılışındaki tedbirler hakkında düşün. Nitekim bacakları uzun olan her kuşun uzun boyunlu olduğunu görürsün. Böylece yiyeceğini yerden alabilir. Bacakları uzun, ancak boynu kısa olsaydı, yerden bir şey alamazdı. Uzun boynunun yanında bazıları uzun gagayla da desteklenmiştir ki işi daha da kolaylaşsın ve daha mümkün olsun. Görmüyor musun ki yaratılıştaki neye bakarsan son derece doğruluk ve hikmet üzere olduğu görülüyor. Küçük kuşların nasıl da yiyeceklerini gündüz vakti aradıklarına bak. Yiyeceği bulunmaz değildir; ancak bir yerde toplanmış ve hazır da değildir. Yiyeceğine hareket ve araştırma sonucu ulaşabilir. Tüm yaratılmışlar da öyledir.

Rızkı takdir edeni tenzih ederim ki nasıl takdir etmiştir! Canlılar ihtiyaç duydukları halde o rızkı ulaşılmaz kılmamıştır. Ancak bol ve kolayca ulaşılabilir de kılmamıştır. Böyle olması yararlı olmazdı. Çünkü rızık hazır ve toplanmış olsaydı, hayvanlar sürekli üzerinde durur, şişip helak oluncaya kadar da kalkmazlardı. İnsanlar da başıboşluk ve şımarıklık derecesinde boş vakte sahip olurlardı. Böylece bozulmalar artar ve aşırı günahlar ortaya çıkardı.

Baykuş, peçeli baykuş, yarasa gibi yalnızca geceleri çıkan kuşların neyle beslendiklerini biliyor musun?

Mufazzal “Hayır ey mevlam.” dedi.

İmam Cafer-i Sâdık (a.s) şöyle devam etti:

“Bunlar; havada yayılan sinekler, kelebekler, çekirge ve arı benzeri canlılarla beslenirler. Nitekim bu türler havada yayılmış durumdadır ve var olmadıkları bir yer yoktur. Şundan ibret al ki gece vakti çatıya ya da avluya bir kandil koyduğunda bu tür canlılardan çok sayıda üzerine toplandığını görürsün. Tüm bunlar yakında olmasalardı nereden gelirlerdi? Birisi eğer “Çöllerden ve kırlardan geliyorlar.” derse, ona “O halde uzak yerlerden nasıl bir anda ulaşabilirler?” cevabı verilir. Ayrıca bu uzaklıktan evlerle çevrili bir evdeki kandili nasıl görebilirler ki uzaktan gelsinler? Ancak yakın yerden kandil etrafına üşüşükleri

görülmektedir. Bu da havanın her yerinde yayılmış olduklarını göstermektedir. Bu tür kuşlar, dışarı çıktıklarında bu canlıları ararlar ve bunlarla beslenirler. Allah'ın, yalnızca geceleri çıkan bu kuşlar için nasıl da havada yayılmış canlılarla beslenmelerini takdir ettiğine bak! Bununla birlikte bu türlerin yaratılmasındaki manayı da bil. Zira birileri bu canlıların fazlalık olduklarını ve manasız yere var olduklarını sanabilir.

Yarasa, kuşlar ve dört ayaklı hayvanlar arasında çok ilginç bir yaratılışa sahiptir. Hatta dört ayaklı hayvanlara daha yakındır. Nitekim gözle görülür kullakları, dişleri ve kılları vardır. Gebe kalarak doğurur, emzirir, idrarını yapar ve yürüdüğünde dört ayak üzerinde yürür. Tüm bu özellikler, kuşların özelliklerinden farklıdır. Ayrıca yarasa da gece dışarı çıkıp havada yayılan kelebek ve benzeri canlılarla beslenen türlerdendir. Kimileri yarasaların bir yiyeceği olmadığını, yalnızca havayla beslendiklerini ileri sürmüştür. Ancak bu düşüncenin iki açıdan yanlış ve batıl olduğu görülür. Birincisi, yarasadan çıkan dışkı ve idrarıdır. Çünkü yiyecek olmadan bu durum gerçekleşmez. Diğeri ise dişleri olmasıdır. Hiçbir şey yemiyor olsaydı, dişleri olmasının bir manası olmazdı. Yaratılıştaki ise manasız bir şey yoktur. Faydaları ise bilinmektedir. Hatta gübresi dahi bazı işlerde kullanılmaktadır. En büyük faydalarından birisi de şanı yüce yaratıcının kudretine ve kudretini birtakım faydalar için istediği gibi kullandığına delil olan şaşkınlık verici yaratılışıdır.

Kuyruksallayangillerden olan küçük kuş ise bir zaman ağaçların birinde yuva yapmıştı. Büyük bir yılanın ağzını açmış halde onu yutmak için yuvasına doğru geldiğini gördü. Kuş huzursuz olup kurtulma yolu aradığı sırada dikenli bir dal parçası buldu ve yılanın ağzına attı. Yılan ise kıvranıp dönerek öldü. Sana bunu anlatmasaydım, dikenli bir dal parçasının böyle büyük bir faydası olacağı ya da küçük veya büyük bir kuşun böyle bir çare bulacağı senin aklına ya da bir başkasının aklına gelir miydi? Bundan şu dersi çıkar ki pek çok şeyin faydaları vardır; ancak yalnızca bir olay olunca ya da haberi işitilince anlaşılır.

Arılara ve balı yapımı için nasıl toplandıklarına ve kovanları nasıl hazırladıklarına bak. Toplanmalarındaki bilgi inceliklerini gör. Nitekim yapılan işi üzerine düşündüğünde, şaşırtıcı ince ayrıntıları olduğunu görürsün. Yapılan ürün üzerine düşünürsen de insanlar için ne kadar önemli ve değerli olduğunu görürsün. İş yapanlara bakarsan da her şeyden önce kendinin farkında olmayan bilinçsiz bir varlık olduğunu görürsün. Nitekim bu durum, bu zanaattaki doğruluk ve hikmetin arıya ait olmadığını, insanların yararlanmaları için onu o şekilde yaratan ve fitratına bu özelliği veren yaratıcıya ait olduğunu kanıtlayan apaçık bir delildir.

Çekirgelerin ne kadar zayıf olduklarına, ama aynı zamanda ne kadar güçlü olduklarına bir bak. Nitekim yaratılışına bakarsan, en zayıf varlıklardan birisi gibi görürsün. Ancak askerlerini bir şehre yönlendirdiğinde, hiç kimse şehrini

ondan koruyamamaktadır. Görmüyor musun ki yeryüzünün krallarından birisi, ülkesini çekirgelerden korumak için tüm atlılarını ve piyadelerini toplasa buna gücü yetmez. Yaraticının en zayıf yaratığını en güçlü yaratıklarına göndermesi ve güçlülerin bu zayıf yaratığa güç yetirememesi, yaratıcının kudretine olan delillerden değil midir? Yeryüzü üzerinde nasıl da sel gibi akıp gittiklerine, ovaları, dağları, köyleri ve şehirleri nasıl da örttüklerine bir bak! O kadar ki çokluğuyla güneşin ışığını dahi kapatmaktadır. Bu iş insan gücüyle yapılıyor olsaydı, bu çokluğu kaç zamanda gerçekleştirebilir ve kaç yılda bu kadar yükseltebilirdi? O halde bunda, hiçbir şeyin zor ve çok gelmediği kudretin delilini gör.

Balığın yaratılışı ve takdir edildiği yer için uygunluğu üzerine düşün. Suda yaşaması sebebiyle yürümeye ihtiyaç duymadığı için balığa ayak yaratılmamıştır. Suya dalmış halde nefes alamayacağı için de balığa akciğer yaratılmamıştır. Ayak yerine güçlü yüzgeçler yaratılmıştır. Denizcinin kayıkta kürekleri iki yana vurması gibi yüzgeçlerini iki yana vurur. Bedeni de zararlardan korunmak için zırh ve zincir zırh gibi birbirine giren sağlam kabuklarla kaplamıştır. Gözlerinin zayıf olması ve suda net görememesi sebebiyle güçlü koku alma duyusuyla desteklenmiştir. Böylece çok uzaktaki yiyeceğinin kokusunu alır ve gidip yer. Öyle olmasaydı yiyeceğini ve yerini nasıl bilebilirdi? Bil ki ağzından solungacına kadar menfezler vardır. Suyu ağzıyla alır, solungacına gönderir. Diğer hayvanlar bu havayı teneffüs ettiklerinde nasıl fayda görüyorlarsa balık da bu şekilde faydasını görür.

Şimdi de neslinin çokluğu ve bu konuda ona verilen özellikler üzerine düşün. Nitekim tek bir balığın içinde sayılamayacak çoklukta yumurta olduğunu görürsün. Balıkla beslenen hayvanlara yetmesi için bu şekilde takdir edilmiştir. Öyle ki birçok hayvan balıkla beslenmektedir. Hatta yırtıcı hayvanlar dahi ormanların kenarlarında bulunan derelere yönelmektedirler. Suyun kenarından balığı gözetler, balık geçtiğinde ise onu kaparlar. Yırtıcı hayvanlar balıkla besleniyor, kuşlar balıkla besleniyor, insanlar balıkla besleniyor ve balıklar da balıkla besleniyor. Bu sebeple ilahi tedbir, balıkların bu çoklukta olmasını gerektirmiştir.

Eğer yaratıcının hikmetinin ne kadar geniş ve yaratılanların ilimlerinin de ne derece dar olduğunu görmek istiyorsan, denizlerdeki balık türlerine, su hayvanlarına, deniz kabuklarına ve sayılamayan, faydaları da bilinmeyen diğer türlere bak. Bunların faydaları ancak ortaya çıkan sebeplerle insanlar tarafından azar azar keşfedilmektedir. Örneğin kırmız böceği⁽¹⁾... İnsanlar bu hayvanın boyasını şu hadiseyle keşfettiler: Deniz kenarında dolaşan bir köpek, salyangozun bir türüne rastladı ve onu yedi. Salyangozun kanı, köpeğin ağzına bulaştı. İnsanlar bu rengin ne kadar güzel olduğunu gördüklerinde, onu boya olarak kullandılar. İnsanlar, buna benzer faydaları zaman geçtikçe ve farklı durumlar ortaya çıktıkça keşfedeceklerdir.

1 Kırmız böceği (Kermes), kırmız meşesi üzerinde yaşayan ve kırmız denen kırmızı renkte boyar madde elde edilen kabuklu bit cinsidir.

Mufazzal der ki: Öğle vakti girdiğinde mevlâm namaza kalktı ve “Yarın inşallah yanına erken gel.” dedi.

Ben de öğrendiklerimin mutluluğu ve verilen ilimlerin sevinciyle yanından çıktım. Allah’ın bana vermiş olduğu bu nimet için hamd ediyordum. O gecemi mutlu ve sevinçli geçirdim.

Üçüncü Bölüm

Mufazzal der ki: Üçüncü gün olduğunda mevlamın yanına erken gittim. İçeri girmem için bana izin verildi. İçeri girdiğimde oturmama izin verdi, ben de oturdum. Şöyle buyurdu:

“Bizi seçen ve bizim üzerimizde kimseyi seçmeyen Allah’a hamdolsun. Bizi ilmiyle seçti ve lütfuyla destekledi. Bizden sapanın varacağı yer ateştir. Ulu ağacımızın gölgesinde gölgelenenin yeri cennettir.

Ey Mufazzal! Sana insanın yaratılışını, bundaki tedbirleri, halden hale değişimini ve ibret alınacak yönlerini sana anlattım. Daha sonra hayvanların hallerini anlattım.

Şimdi ise gökyüzünü, güneşi, ayı, yıldızları, geceyi, gündüzü, sıcaklığı, soğukluğu, rüzgârları, dört element olan toprak, su, hava ve ateşi, yağmuru, kayaları, dağları, çamuru, taşları, madenleri, bitkileri, hurma ağaçlarını ve (diğer) ağaçları, bunlardaki delilleri ve ibretleri anlatacağım.

Gökyüzünün rengi ve bundaki doğru tedbir üzerine düşün. Nitekim bu renk, göz için ve gözün güçlenmesi için en uygun renktir. Hatta hekimler, görme duyusu zarar gören insanlara, sık sık maviye ve siyahlığa çalan koyu maviye bakmalarını öğütlerler. Maharetli hekimler, gözü yorulan insanlara, su dolu mavi havuza bakmalarını tavsiye ederler.

O halde gökyüzüne bakan gözleri korumak ve uzun uzun bakmaları sonucu zarar vermemek için ulu ve yüce Allah’ın nasıl da gökyüzünü maviden⁽¹⁾ siyaha değişen bir renge boyadığına bir bak! İnsanların akıl, fikir ve tecrübe sonucu idrak ettikleri bu durum, kendilerinin bir etkileri olmaksızın yaratılıştan var edilmiştir. İbret alanların ibret alması, inkâr edenlerin de düşünmeleri için yüce bir hikmettir. “Allah onlarla savaşsın nasıl da haktan saptırılıyorlar!”⁽²⁾

Ey Mufazzal! Gece ve gündüz devletlerini oluşturmak için güneşin doğuşu ve batışı hakkında düşün. Güneş hiç doğmasaydı, dünyanın tüm işleri dururdu. İnsanlar, dünya karanlıkken geçimlerinin peşine düşmez ve işlerini yapmazlardı. Işığın zevkini ve rahatlığını kaybetmişken yaşamdan keyif almazlardı. Güneşin doğuşundaki faydalar aşikârdır; uzun uzun anlatmaya ve fazlaca açıklamaya

1 Gökyüzünün mavi olması olayını fizik bilimi güneş ışınlarının kırılması sonucu şeklinde açıklamaktadır. Ancak tüm renkler içinde ışığın kırılması sonucu niçin sadece mavi renk yansıtılmaktadır sorusuna tatmin edici bir cevap yoktur. Keza okyanusların mavi olmasını ışık kırılması olarak açıklarken, mavi olmasına dair bir cevap yoktur. (Yayıncı.)

2 Tevbe 30. ayet.

gerek kalmayacak kadar açıktır. Ancak sen, batışındaki faydalar üzerine düşün. Nitekim güneş batmıyor olsaydı, insanlar dinlenemez ve durulamazlardı. Oysa bedenlerinin istirahat etmesi, duyularının toparlanması, yemeklerin sindirilmesi için sindirim görevinin yerine getirilmesi ve gıdaların uzuvlara iletilmesi için bu sükûnet ve rahatlamaya çok ihtiyaçları vardır.⁽¹⁾

Ayrıca güneş batmıyor olsaydı, bedenlerini helak edercesine işe devam etme ve işi uzatma hırsları olurdu. Nitekim pek çok insan, bu gecenin karanlığı üzerlerine çökmüyor olsaydı, daha fazla kazanma, toplama ve biriktirme hırsıyla dinlenemez ve durulamazlardı. Ayrıca o zaman yeryüzü, güneşin sürekli ışık vermesi sebebiyle ısınmaya devam ederdi ve üzerindeki tüm hayvanları ve bitkileri ısıtırdı. Bu sebeple Allah, hikmeti ve tedbirıyla bir vakit doğmasını ve bir vakit batmasını karar kılmıştır. Bunun örneği, evdeki lamba gibidir; ev halkı işlerini görünceye kadar belli bir vakit yanar, sonra dinlenip sükûnete ermeleri için belli bir vakit söndürülür. Böylece ışık ve karanlık, birbirlerine zıt olmalarına rağmen, âlemin düzeni ve maslahatı için birbirlerini takip etmekte ve birbirlerine destek olmaktadırlar.

Daha sonra yılın bu dört mevsimini⁽²⁾ oluşturmak için güneşin yükselişi ve düşüşü, bu konudaki tedbir ve faydalar üzerine düşün.

Kış mevsiminde ağaçlardaki ve bitkilerdeki sıcaklık düşer, böylece meyve maddeleri oluşur. Hava yoğunlaşır, yoğun havadan bulut ve yağmur oluşur. Hayvanların bedenleri çeker ve güçlenir.

İlkbaharda harekete geçer ve kışın oluşan maddeler ortaya çıkmaya başlar. Böylece bitkiler çıkar, ağaçlar yeşerir, hayvanların çiftleşme güdülerini harekete geçer. Yaz mevsiminde hava ısınır, meyveler olgunlaşır, beden artıkları çözülüp ayrışır, yerin üstü kurur ve inşaat ile işlere hazır hale gelir. Sonbaharda hava temizlenir, hastalıklar kalkar, bedenler iyileşir ve gece uzar. O zaman, gecenin uzunluğu sebebiyle bazı işleri yapmak mümkün hale gelir. Başka faydalar için de hava düzelir. Tüm bu faydaları anlatacak olsam sözü uzatmış olurum.

Şimdi ise bir yılı tamamlamak için güneşin on iki ay arasında intikal etmesi ve bundaki tedbirler üzerine düşün. Nitekim kış, ilkbahar, yaz ve sonbahar olmak üzere yılın dört mevsimi bu döngüyle gerçekleşir ve eksiksiz tamamlanır. Güneşin bu miktar döngüsüyle mahsuller ve meyveler elde edilir ve amaçlarına ulaşırlar. Sonra başa dönüp yeniden oluşur ve yetişirler.

Görmüyor musun ki bir yılın miktarı⁽³⁾, güneşin koç burcu gününden koç burcu gününe kadardır. Dolayısıyla Allah'ın âlemi yarattığı günden beri, tüm vakit ve zamanlarda ve geçmiş asırlarda zaman, yıl ve benzeri ölçülerle ölçül-

1 Biyolojik saat denilen insan iradesi, bilincinden habersiz işleyen metabolizma kalp kastır ve bu kasın kasılmasını sağlayan gücü düşünmek gerekir. (Yayıncı)

2 Mevsimlerin oluşmasını Astronomi-Astrofizik bilimleri dünya eksenindeki 23°27' eğikliğe bağlı olarak açıklamaktadır. (Yayıncı)

3 Dünya güneşin çevresinde elips bir yörüngede döner. Dolayısıyla yörüngedeki bir noktanın sabit alınması sonucu 1 yıllık zaman dilimi oluşur. (Yayıncı)

mehtedir. İnsanlar, yaşlarını, borç zamanlarını, kiralarnı, aralarındaki ticari işlemleri ve diğer işlerini bununla ölçerler. Güneşin döngüsüyle yıl tamamlanır ve zaman hesabı doğru bir şekilde yapılmış olur.

Güneşin dünya üzerine doğuşunun nasıl takdir edildiğine bir bak.⁽¹⁾ Nitekim semanın belli bir yerine kadar doğup duyuyor olsaydı, ışığı ve faydaları pek çok yöne ulaşmamış olurdu. Çünkü dağlar ve duvarlar engel olurlardı. Böylece günün ilkinde doğudan doğması ve batı tarafından karşısına çıkan yerleri aydınlatması takdir edildi. Sonra yönden yöne dönüp ilerler ve batıya kadar devam eder. Böylece günün başında örtülü kalan yerlere ulaşmış olur ve tüm bölgeler güneşin faydasından ve takdir edilen amaktan payını almış olur.

Güneş bir yıl veya bir yıldan kısa bir süre doğmasaydı insanların hali nice olurdu? Hatta nasıl hayatta kalabilirlerdi? İnsanlar, kendilerinin hiçbir çare üretemeyecekleri bu yüce olayların nasıl takdir edildiğini, dünyanın düzeni ve içindkilerin bekası için güzergahında ilerlediğini, aksamadığını ve belirlenen vakti geçirmedini görmezler mi?

Ayın delillerine bak! Ayda büyük bir kılavuz vardır. İnsanlar bu kılavuzu, ayları bilmek için kullanırlar. Ancak yılın hesabı bu kılavuza göre bilinmez; çünkü döngüsü, dört mevsimi ve meyvelerin oluşup olgunlaşmasını tamamlamaktadır. Bu sebeple kameri aylar ve yıllar, şemsi aylar ve yıllardan geri kalmaktadır. Kameri ayların her birisi, zaman değiştirip bazen kış mevsimine, bazen yaz mevsimine denk gelmektedir.

Gece vakti ayın aydınlatması ve bundaki faydalar üzerine düşün. Zira hayvanların sakinleşmeleri ve bitkiler için havanın soğuması için karanlık gerekli iken, gecenin tamamen karanlık olması, hiçbir ışığın olmaması ve hiçbir işin yapılamamasında bir fayda yoktur. Çünkü insanlar, gündüz işlerini tamamlamak için yeterli vakit bulamadıklarında ya da şiddetli ve aşırı sıcaklar sebebiyle, tarlanın sürülmesi, süt sağımı, odun kesimi gibi pek çok işi ay ışığında yapabilirler. Bu sebeple ay ışığı, ihtiyaç halinde insanların geçimleri için bir yardımcı ve yüryenler için bir ünsiyet olarak karar kılınmıştır.

Gecenin bir kısmında çıkar, bir kısmında çıkmaz. Bununla birlikte güneşin nuru ve ışığından düşük tutulmuştur ki insanlar, gündüz çalıştıkları gibi gece de aynı yoğunlukta çalışsınlar. Aksi takdirde dinlenip durulmaz ve helak olurlardı.

Ayın hareketlerinde; özellikle de hilalleri, belirli gecelerde görülmemesi, artması, eksilmesi ve tutulmasında, ibret alanların gördükleri üzere dünyanın düzeni için onu yaratan ve onu bu şekilde yönlendiren Allah'ın kudretine bir hatırlatma vardır.

1 Güneşin ufukta yükselmesi, yer değiştirmesi yerin kendi çevresindeki yaklaşık 24 saatlik dönüşü neticesindedir. (Yayınıcı)

Ey Mufazzal! Yıldızlar ve farklı güzergâhları üzerine düşün. Bir kısmı felekteki yerinden ayrılmazken ve yalnızca toplu halde yol alırken, bir kısmı serbest şekilde burçlar arasında intikal eder ve güzergâhında ayrılır. Bu şekilde her bir kısım, iki farklı şekilde yol alır. Birisi geneldir; felekle beraber batı yönünde hareket eder. Diğerisi ise kendine özgüdür ve doğruya doğru hareket eder. Bunun örneği, değirmen taşı üzerindeki karınca gibidir; değirmen taşı sağa doğru dönerken, karınca sola doğru döner. Karınca o durumda iki farklı şekilde hareket etmektedir. Birisi kendi başına hareket etmesi ve öne doğru yönelmesidir. İkincisi ise zorunlu olarak değirmen taşıyla birlikte geriye gitmesidir.

Yıldızların ihmal sonucu, hiçbir planlayıcı ve yaratıcı olmadan bu şekli aldıklarını iddia edenlere sor; hepsinin tek düzen olmasını ya da hepsinin kendi başına taşınmasını engelleyen nedir? Çünkü ihmal, tek anlamdır. O halde belli bir ölçü ve takdir üzere iki farklı hareketin meydana gelmesinin sebebi nedir? Bu durumda iki takımın belli bir bilinç, plan, hikmet ve takdir üzere yol aldıklarının delili görülmektedir ve Muattıla fırkasının iddia ettikleri gibi ihmal sonucu olmadığı anlaşılmaktadır.

Birisi “Neden yıldızların bir kısmı düzenli, diğer bir kısmı farklı hareket edecek şekilde yapıldı?” diye soracak olursa, şöyle cevap veririz: Tamamı düzenli olsaydı, farklı hareket edenlerin her bir burçta hareket etmesinden kaynaklanan yol gösterme özelliği iptal olurdu.

Güneşin ve yıldızların menzillerinde hareket etmeleri, dünyada meydana gelen birtakım olaylara kılavuzluk etmektedir. Tamamı farklı hareket ediyor olsaydı, o zaman da tespit edilecekleri belirli menzilleri ya da çizgileri olmazdı. Zira yer üzerinde yürüyen kişinin sabit olan yerlerden geçmesi ve bu şekilde gittiği yolun anlaşılması gibi, hareketli yıldızlar da düzenli yıldız burçları içinde hareket etmeleri sonucunda tespit edilebilmektedir. Tek halde hareket ediyor olsalardı, düzeni karıştır ve faydaları ortadan kalkardı. O zaman birileri, bizim anlattığımız fayda yönleriyle ilgili olarak, yıldızların tek halde olmalarının ihmal sonucu olduğunu söyleyebilirlerdi. Dolayısıyla güzergâhının farklılığı, hareketleri, bundaki faydalar ve amaçlarda, bilinç ve plan sonucu yapıldığının en açık delili vardır.

Ülker, Gemini, Procyon, Sirius ve Kanopus gibi yılın bazı zamanlarında ortaya çıkan ve diğer bazı zamanlarında gözlerden kaybolan yıldızlar üzerine düşün. Hepsi aynı zamanda görünüyorsa olsalardı, içlerinden birisinin tek başına bir kılavuzluğu olmazdı ve insanlar bazı işleri için onu görüp yollarını bulmazlardı. Örneğin şu anda İkizler ve Boğa yıldızlarının bir zaman görünmeleri ve bir zaman görünmemelerinin bu yönde faydasını görmektedirler. Böylece her birisi bir başına verdiği işaretle insanların faydalanmaları için birbirlerinden farklı zamanlarda ortaya çıkmaktadırlar. Aynı şekilde Ülker ve benzerleri de birtakım faydalar için bir zaman görünür ve bir zaman görünmez olmuşlardır. Diğer yan-

dan Büyük Kepçe yıldızları ise başka bir fayda için sürekli görünür olmuşlardır. Bunlar, kara ve denizlerde belirsiz yollarda insanların yol bulacakları işaretler gibidir. Zira asla kaybolmaz ve gizlenmezler. Bu şekilde insanlar, istedikleri zaman istedikleri yollarda bu yıldızlar üzerinden yollarını bulmaktadırlar. Her iki durum birbirinden farklı olmasına rağmen, amaç ve fayda için ayarlanmıştır. Ayrıca tarım, ekim, kara ve deniz yolculuğu, yağmur, rüzgâr, sıcak ve soğuk gibi zamansal olaylar benzeri pek çok alanda zamanı gösteren başka alametleri ve kılavuzlukları da vardır. Yolcular, gece karanlığında ıssız çölleri ve büyük denizleri geçmekte onlardan kılavuzluk alırlar.

Göğün ortasında görünüp kaybolmaları, doğmaları ve batmalarında ibretler vardır. Nitekim en hızlı şekilde yol almaktadırlar. Güneş, ay ve yıldızlar, gerçek hızlarını görecektense bize yakın olsalardı, bazı zamanlarda havada ardı ardına görünen ve parıldayan şimşeklerde olduğu gibi parıltıları ve ışıklarıyla sürekli gözlerimizi almazlar mıydı? Aynı şekilde insanlar sürekli hızla dönüp duran lambaların olduğu bir kubbenin altında olsalardı gözleri şaşar ve baygın düşerlerdi. O halde gözlerle zarar vermemesi ve yaralamaması için nasıl da uzağın uzağında yol almalarının takdir edildiğine ve güzergâhlarında almaları gereken yoldan geri kalmamak için de nasıl en hızlı şekilde ilerlediklerine bir bak!

Ayrıca yıldızlara bir parça da ışık verilmiştir ki ay olmayan gecelerde ışığın yerini tutsun ve ihtiyaç halinde hareket etmek mümkün olabilsin. Nitekim bazen ihtiyaç halinde insanın gece karanlığında dışarı çıkması gerekir. Önünü görebileceği bir ışık olmazsa yerinden hareket edemezdi.

O halde bu takdirdeki incelik ve hikmet üzerine düşün! İhtiyaç sebebiyle karanlığa bir dönem ve süre belirlenmiş ve bahsettiğimiz amaçlar için de o karanlığa bir parça ışık verilmiştir. Güneşi, ayı, yıldızları ve burçlarıyla bu felek hakkında düşün! Daha önce de anlattığım üzere yeryüzünde bulunan türlü hayvanların ve bitkilerin çeşit çeşit ihtiyaçları için gece ile gündüzün değişimini sağlamak ve yeryüzünde ardı ardına gelen dört mevsimi oluşturmak amacıyla bu takdir ve ölçü üzere dünya üzerinde sürekli deveren halindedir.⁽¹⁾

Bu işin takdir edenin takdiri, hikmet sahibi bir takdir edicinin doğru kararı ve hikmeti olduğu akıl sahiplerine aşikâr değil midir? Birisi bu durumun tesadüfen meydana geldiğini söylerse, bu kişi neden ağaçları ve bitkileri olan bir bahçeyi dönerek su çekip sulayan dolap için aynı şeyi söylemez? O bahçe ve bahçede olanların faydası için dolaptaki her şeyin planlı bir şekilde birbirine bağlandığını görürsün. Bunu söylese dahi bu iddiasını nasıl ispat ederdi? Bu iddiasını işiten insanlar da ona ne söylerlerdi? Bir toprak parçası için az bir çabayla yapılmış tahta dolap için yapanı ve planlayanı olmadığı söylenemiyorsa, insanların zihinlerinin algılayamayacağı hikmette, tüm yeryüzü ve üzerindeki insanların faydaları

1 Astronomi-Astrofizik bilimlerine dair İmam Cafer-i Sadık (a.s.) öyle ince nükteler vermektedir ki bunların ancak konuya meraklı olanlar ya da ilgili alanın uzmanları anlayabilir. Bu bilgilere günümüz dünyası ancak yüzyıllarca sürekli gözlem yaparak ulaşabilmiştir. (Yayınıcı)

için yaratılmış bu en büyük dolap için yapanı ve planlayanı olmadan tesadüfen ortaya çıkmış olduğu söylenebilir mi? Zanaat ve benzeri alanlarda kullanılan aletlerin arızalanmaları gibi bu felek de arızalansa, insanlar düzeltmek için ne yapabilirlerdi?

Ey Mufazzal! Gündüz ve gecenin süreleri üzerine düşün, nasıl da yaratılmışların faydalarına uygun şekilde ayarlanmış! Her birisi uzadığında varacağı sınır on beş saattir, bunu aşmaz.⁽¹⁾ Gündüzün süresi yüz saat veya iki yüz saat olsaydı, yeryüzündeki tüm hayvanlar ve bitkiler helak olmaz mıydı?⁽²⁾ Hayvanlar, tüm bu süre boyunca sakinleşmez ve durulmazlardı. Sığırlar, gün ışığı devam etseydi otlamayı kesmezlerdi. İnsan da iş ve hareketten kesilmezdi. Bu durum, hepsini helak ve telef ederdi. Bitkiler üzerindeki gün sıcaklığı ve güneşin ışıkları uzun sürerdi, böylece kuruyup yanarlardı. Aynı şekilde gece de bu kadar süre devam edecek olsaydı, farklı hayvan türlerinin hareket etmelerini ve rızıkları peşinden gitmelerini engellerdi. Durum böyle olduğunda ise açlıktan ölürlerd. Bitkilerdeki doğal sıcaklık da soğur, bunun üzerinde küflenir ve bozulurlardı. Nitekim güneş görmeyen yerdeki bitkiye ne olduğunu görüyorsun.

Şu sıcak ve soğuktan ibret al. Nasıl da yılın dört mevsimini oluşturmak ve bundaki faydaları sağlamak için artma, eksilme ve mutedil olma şeklinde dünyayı ele alıp işlerini yapıyorlar!

Ayrıca sıcak ve soğuk, bedenlerin sürekliliği ve faydası için tabaklama görevini yerine getiriyorlar. Nitekim sıcak ve soğuk olmasaydı ve bedenleri elden geçiriyor olmasalardı, bedenler bozulur, zarar görür ve helak olurdu. Birisinin diğerinin içine tedricen ve yavaş yavaş girmesi hakkında düşün. Birisinin yavaş yavaş eksildiğini ve diğerinin yavaş yavaş arttığını görürsün. Böylece her birisi ulaşacağı en yüksek artış veya azalmaya tedricen ulaşmış olur. Birisi diğerine birden giriyor olsaydı, bu durum bedenlere zarar verir ve insanları hasta ederdi. Örneğin sıcak hamamdan direkt soğuk yere çıksanız, bu durum size zarar verir ve bedeninizi hasta eder. O halde Allah bu sıcak ve soğuk geçişlerinin neden tedricen olmasını karar kıldı? Birden olacak değişimin zararından korumak için değil midir? Ayrıca belli bir plan olmasaydı neden hızlı geçişin zararından koruyacak bir sistem var oldu?⁽³⁾

Birisi sıcak ve soğukun tedricen girmesinin, güneşin yükselmekte ve alçalmadaki yavaşlığı sebebiyle olduğunu söylerse, güneşin yükselme ve alçalmadaki yavaşlığının sebebi sorulur. İki doğu arasındaki uzaklıktan dolayı olduğunu söylerse, bunun sebebi sorulur. Bu sorular sonuna kadar devam eder ve sonunda

1 Yazın gündüzler uzun kışın kısadır. Güneş ışınlarının dik düştüğü alan dönenceler arasındadır. Dönencelerdeki en uzun gündüz 15 saattir. (Yayınca)

2 Yazın gündüzler uzun kışın kısadır. Güneş ışınlarının dik düştüğü alan dönenceler arasındadır. Dönencelerdeki en uzun gündüz 15 saattir.

3 Atmosferin varlığı ısı alışverişi, ışığın kırılmasını, ses iletimini, biyolojik olarak insan vücudu için basıncın olmasının nedenidir. Atmosfer olmasaydı-Uydumuz Ay gibi-güneş doğduğu anda birden +135°C sıcak, battığı anda -135°C olurdu. Yani gündüz bölgesi çok sıcak gece bölgesi çok soğuk olurdu. (Yayınca)

bilinç ve plan olduğu sonucuna varılır.

Sıcak olmasaydı, sert ve acı meyveler olgunlaşmaz, yumuşamaz ve tatlılaşmazdı. O zaman insanlar, meyvelerin yaş ve kuru hallerinden faydalanamazlardı. Soğuk olmasaydı, ekinler insanların gıda ihtiyaçlarını karşılayacak ve tohumluk ayıracak kadar bu şekilde filiz vermez ve bu derece çok sayıda artmazlardı. Sıcak ve soğğun ne denli zenginlik ve fayda sağladıklarını görmüyor musun? Her ikisi de sağladıkları zenginlik ve faydalara rağmen ağrı ve sızılara sebep olmaktadırlar. Bunun da dünyanın ve dünyada olanların faydaları için hikmet sahibi bir planlayıcıdan kaynaklandığına dair düşünenler için ibret ve delil vardır.

Ey Mufazzal! Sana rüzgârı ve rüzgârın özelliklerini hatırlatırım. Görmez misin ki rüzgâr durduğunda neredeyse canları alacak gibi olur, sağlıklı insanları hasta eder, hastaların durumlarını ağırlaştırır, meyveleri bozar, bakliyatı küflen-dirir, bedenlere veba mahsullere afet getirir. Bu da gösteriyor ki rüzgârın esmesi, canlıların faydası için hikmet sahibinin tedbirindendir.

Hava hakkında bir başka özelliği de sana söyleyeyim. Ses, havadaki cisimlerin titreşmesi sonucunda meydana gelen bir izdir. Hava da oluşan sesi kulaklara ulaştırır. İnsanlar, gün boyu ve gecelerinin bir kısmında ihtiyaçları ve işleri hakkında konuşmaktadırlar. Bu sözlerin izi, yazının kâğıtta kaldığı gibi havada kalıyor olsaydı, tüm dünya bu ses izleriyle dolardı. Bu da insanlara sıkıntı ve eziyet çekmelerine sebep olurdu. Kâğıtları yenileme konusunda duydukları ihtiyacın çok daha fazlasını havayı yenileme ve değiştirme konusunda hissederlerdi. Çünkü konuşulan sözler, yazılanlardan fazladır. Bu sebeple kutsiyeti yüce olan hikmet sahibi yaratıcı, havayı gizli kâğıt gibi karar kıldı. Dünyanın ihtiyaç duyduğu kadar sesleri taşır, sonra silinir ve tekrar yeni ve temiz olur. Taşıdığını da ebediyen kesintisiz taşır.

Hava adı verilen bu esinti ve sağladığı faydalar ibret olarak sana yeter. Nitekim bu bedenlerin hayatı odur. Nefes alarak insanın içini canlı tutar, dışında da temas ederek esenlik hissettirir. Sesler de havanın içinde titreşir ve hava sayesinde uzakların uzağına ulaşır. Yine rüzgârları bir yerden bir yere taşıyan da odur. Kokuların, rüzgârın estiği yerden ulaştığını görmez misin? Ses de öyledir. Dünyanın faydası için art arda gelen sıcak ve soğğu barındıran da havadır. Yine esen rüzgârlar da havadan gelmektedir. Rüzgâr, cisimleri havalandırır, bulutları bir yerden bir yere taşır. Böylece faydası geniş yerlere ulaşır ve yoğunlaşınca yağmur yağar. Ayrıca yağmuru ayırır, hafifleştirir ve geniş alanlara yayar. Ağaçları aşılır, gemileri ilerletir, yiyecekleri yumuşatır, suyu soğutur, ateşi canlandırır, ıslak şeyleri kurutur. Özetle dünyada olan her şeye hayat verir. Zira rüzgâr⁽¹⁾ olmasaydı bitkiler solar, hayvanlar ölür, eşyalar ısınır ve bozulurdu.

1 Rüzgarlar yağmur bulutlarının taşınmasının, Güneş yağmur suyunun buharlaşmasının nedenidir. (Yayıncı)

Ey Mufazzal! Aziz ve yüce Allah'ın, ihtiyaç duyulan tüm alanları kapsaması için dört elementi yaratması üzerine düşün. Bunun bir tezahürü de yeryüzünün genişliği ve uzandığı geniş alanlardır. Öyle olmasaydı, insanların konutlarını, tarlalarını, meralarını, ahşap ve odun kaynaklarını, önemli ilaçlarını ve büyük zenginlik sağlayan madenlerini nasıl sığardı?

Birileri bu boş çöllerin ve ıssız toprakların varlığını gereksiz görüp “Bunların ne faydası var? Bu çöller ve bayırlar vahşi hayvanların evi, yurdu ve beslenme alanından ibarettir.” diyebilir. Ancak insanlar yaşam alanlarını değiştirme ihtiyacı duyduklarında o yerlerde nefes alabilecekleri ve yaşayabilecekleri yerler bulurlar. Nice çöller ve boş araziler vardır ki insanların taşınmaları ve oralara yerleşmeleriyle geniş evlere ve bahçelere dönüşmüştür. Yeryüzünün genişliği ve ferahlığı olmasaydı, insanlar dar bir kuşatmanın içinde olduklarını hissederdilerdi. Yaşadığı yerden uzaklaşmasını gerektiren bir durum olduğunda gidecek bir yer bulamazdı.

Ayrıca yeryüzü yaratıldığı zaman, varlıkların yurtları ve yerleşim alanı olacak şekilde düzenli ve dengeli yaratılması hakkında düşün. İnsanlar bu şekilde işlerini yapmak için üzerinde yürüyebiliyor ve dinlenmek için üzerinde oturabiliyorlar. Dinlemek ve işlerini daha iyi yapabilmek için üzerinde uyuyabiliyorlar. Nitekim titrek ve meyilli olsaydı, inşaat, ticaret, zanaat ve benzeri işlerini yapamazlardı. Bunun ötesinde, yeryüzü altlarında sürekli titrerken yaşamlarında asla rahat edemezlerdi. Depremler kısa süreli olmasına rağmen insanlara ne olduğunu düşün. Öyle ki evlerini terk edip kaçıyorlar. Birisi “O halde bu depremler neden oluyor?” diye soracak olursa şöyle deriz: Deprem ve benzeri afetler, insanlara vaaz ve uyarı niteliğindedir ki günah işlemekten korksunlar ve uzaklaşsınlar. Aynı şekilde bedenleri ve mallarına inen musibetler de kendi faydaları ve doğru yolu bulmaları için ayarlanmıştır. Islah olmaları durumunda da onlara sevap yazılır ve ahirette, dünya varlıklarından hiçbir şeyin denk olamayacağı şeylerle tüm bunlar telafi edilir. Ayrıca kişinin kendisi ve diğer insanlar için dünyada faydalı olacak ise, ahiretten önce dünyada da telafi edilir.

Bundan başka yeryüzü üzerindeki toprak, Allah'ın vermiş olduğu özellikler sayesinde soğuk ve katıdır. Katılıkta taşlara benzer; ancak taşla toprak arasındaki fark, taşların daha katı olmalarıdır. Toprak biraz daha katı olsaydı ve sert taşlar gibi olsaydı, hayvanların hayat buldukları bu bitkiler yerden çıkar mıydı? Yere bir şey ekilebilir ya da inşaat yapılabilir miydi? Toprağın katılığının taştan daha az olduğunu ve bu yumuşaklık derecesinde ayarlandığını ve bu şekilde işlemediğini görmüyor musun?

Hikmet sahibi yüce Allah'ın tedbirlerinden birisi de kuzey tarafını güney tarafından yüksek yapmasıdır.⁽¹⁾

1 Kuzey yarıkürede karalar daha fazla ve daha yüksek 8890 m (Everest zirvesi gibi) güney yarıkürede okyanuslar daha geniş alan kaplamakta ve ortalama yükseklik 1000 m altındadır. (Yayıncı)

Allah, suyun sabit kalmaması için yüzeyin bir tarafını kaldırıp diğer tarafını düşürüyormuşçasına, suyun yeryüzü üzerinde akması, onu sulaması, susuzluğunu gidermesi ve fazlasını denize ulaştırması için bu şekilde yapmıştır.⁽¹⁾ İşte tam bu sebepten ötürü kuzey taraf, güney taraftan daha yüksek ayarlanmıştır. Aksi takdirde su, yüzey üzerinde kararsız olur, insanların işlerini engeller, yolları ve sokakları basardı.

Ayrıca su bu kadar çok olmasaydı, pınarlarda, vadilerde ve nehirlerde bu şekilde akmasaydı, insanların içme ihtiyaçlarını karşılayamazdı, hayvanlarının ve sığırlarının içmesi, ekinleri, ağaçları ve türlü mahsullerinin sulanması, vahşi hayvanlar, kuşlar ve yırtıcıların içmesi, balıkların ve su hayvanlarının da içinde yaşamaları konularında yetersiz kalırdı.

Bundan başka faydaları da vardır ki sen onları bilirsin, ancak öneminin farkında değilsin. Nitekim yeryüzündeki tüm hayvanlara ve bitkilere hayat vermesi gibi en yüce faydası ve işlevinin yanı sıra, içeceklere karıştırılır, tadını yumuşatır ve güzelleştirir; beden ve eşyayı kaplayan kirler, suyla temizlenir; toprak suyla ıslatılır ve işlemeye elverişli hale gelir; yangın çıkar ve insanların hayatı tehlikeye girerse, suyla söndürülür; boğazına yemek takılan kişi su içerek rahatlar; yorgun ve bitkin kişi sıcak suyla yıkanarak uzuvlarının rahatladığını hisseder. Bunlardan başka da ancak ihtiyaçlar ortaya çıktığı zaman fark edilecek fayda ve amaçları vardır.

Denizlerde birikmiş bu çok miktardaki suların faydası hakkında şüpheye düşersen ve bunun amacı nedir diye düşünürsen de bil ki o denizler, sayısız balık türleri, deniz hayvanları, inci, yakut, amber ve denizden çıkarılan farklı türlerin yaşam alanları ve kaynaklarıdır. Kıyılarında da tütüsü ağacı, buhur ağacı, farklı türdeki güzel kokuların ve ilaçların bitkileri yetişmektedir. Ayrıca denizler, insanların ulaşım yolu ve Çin'den Irak'a getirilen ve Irak'tan Çin'e götürülen mallar gibi uzak ülkelerden yapılan ticaretleri taşıma vesilesidir. Ticaret konusu bu mallar yalnızca sırtlanarak taşınacak olsaydı, bozulurdu ve ülkelerinde sahiplerinin ellerinde kalırdı. Zira o zaman malları taşıma ücreti, malların fiyatını aşardı ve hiç kimse taşımaya yeltenmezdi. Bu durumda da iki şey ortaya çıkardı. Birincisi, ihtiyaç duyulan pek çok eşyaya ulaşılamazdı. İkincisi ise o eşyaları taşıyarak geçim sağlayanların geçim kaynakları kesilirdi.

Hava da aynı şekilde çok ve geniş olmasaydı, bu canlılar havada bulunan duman ve buharın etkisiyle boğulurlardı. Aşamalı olarak bulutlara ve sise gönderdiği buharı da gönderemezdi. Havayı yeterince anlatmıştım.

Ateş de öyledir; rüzgâr ve su gibi yaygın olsaydı, tüm dünyayı ve dünyadaki her şeyi yakardı. Ancak pek çok faydasından dolayı da zaman zaman ortaya çıkması gerekiyordu. Bu sebeple odunlara depolanmış gibi var edildi. İhtiyaç duyulduğunda yakılır, sönmemesi için farklı maddeler ve odunlarla da ihtiyaç duyul-

1 İmam burada şuna işaret etmiştir. Akarsular eğimli yüksek yerden deniz seviyesine doğrudur akarlar. (Yayınıcı.)

duğu kadar sürdürülür. Farklı maddelere ve odunlara direnç gösterip yanmazlık edip zorluğa sebep olmaz; diğer yandan hava gibi yayılıp da her şeyi yakmaz. Ancak belli bir plan ve ölçü içindedir. Yararlı yönleri kullanılabilir ve zararından emniyette olunabilir. Ayrıca ateşin başka bir özelliği de vardır; o da duyulan ihtiyaç sebebiyle tüm hayvanlardan farklı olarak yalnızca insanın faydalanabilmesidir. Zira ateş olmasaydı, insan yaşamında bunun pek çok zararını görürdü. Hayvanlar ise ateşi kullanmazlar ve ateşten faydalanmazlar. Allah, durumun böyle olmasını takdir etmesi sebebiyle de insana ateş yakmaya uygun avuç ve parmaklar yaratmıştır. Hayvanlara ise bu özelliği vermemiştir. Ancak hayvanlara, yaşamdaki zorluk ve sıkıntılara karşı sabır özelliği verilmiştir ki insanın ateşi kaybetmekten gördüğü zararın aynısını görmesinler.

Yine ateşin küçük ama çok önemli bir özelliğini anlatayım. O da insanların kullanmakta oldukları kandillerdir. Nitekim gece vakitlerinde istedikleri gibi kullanarak ihtiyaçlarını görmektedirler. Zira bu özellik olmasaydı, insanlar ömürlerini kabirdeymiş gibi geçirirlerdi. O zaman gece karanlığında kim yazabilir, kim ilim öğrenebilir veya elbise dokuyabilirdi? Gece vaktinde bir ağrısı olan kişi, sargı, ilaç veya diğer iyileştirici maddelerle tedavi edilmeye ihtiyaç duyduğunda hali ne olurdu? Bundan başka yemek pişirme, ısınma, eşyaları kurutma, eritme gibi sayılamayacak kadar çok ve gizli kalmayacak kadar açık olan faydaları vardır.

Ey Mufazzal! Açık hava ve yağmurlu hava hakkında düşün. Nasıl da bu dünyanın faydası için sırayla ortaya çıkıyorlar. Yalnızca birisi devam edecek olsa bu dünyayı bozardı. Görmüyor musun ki yağmur aralıksız yağsaydı bakliyat ve sebzeler çürür, hayvanların bedenleri gevşer, hava soğur ve türlü hastalıkların ortaya çıkmasına sebep olur, yollar ve sokaklar bozulurdu. Yağmursuz açık hava da sürekli devam edecek olsa, yer kurur, bitkiler yanar, pınarların ve vadilerin suları çekerd. Bu da insanlara zararlı döner, havayı kurutur ve farklı türde hastalıkların ortaya çıkmasına sebep olurdu. Ancak bu haliyle sırayla oluşmaları sonucunda hava dengeli olur ve her birisi diğerinin zararını uzak tutar, varlıklar zarar görmez ve sağlıklı kalır. Birisi “Neden bu durum tüm zararları ortadan kaldırmıyor?” diye soracak olursa deriz ki insana bir parça acı ve sıkıntı vermesi ve böylece günah işlemekten çekinmesi içindir. Zira insan bedeninde hastalandığında iyileşmek ve düzelmek için nasıl acı ve kötü tatlı ilaçlara ihtiyaç duyuyorsa, zorbalık ve kötülük ettiğinde de çekinmesi, yanlışlarını kısıması, doğruluk ve yararına olan huylarda sebat etmesi için ona acı ve sıkıntı verecek şeylere ihtiyaç duyar.

Krallardan birisi krallığında yaşayan insanlara kantarlarca altın ve gümüş dağıtsa, buna çok sevinmez miydiler ve (o kralın bu cömertliği) geniş kitlelerce konuşulmaz mıydı? Ancak bu ihsan, toprağın susuzluğunu gideren yağmurla kıyaslandığında ne kadar az kalır! Zira yağmur sayesinde ülkeler mamur olur ve

dünyanın tüm bölgelerinde kantarlarca altın ve gümüşten çok daha fazla mahsuller artar.

Tek bir yağmurun ne kadar önemli ve insanlar için ne büyük bir nimet olduğunu görmüyor musun? İnsanlar ise bundan gafildirler. Belki birisinin önemsiz bir ihtiyacı olduğunda söylenir, öfkelenir; (yağmurun) sonucunun güzelliği hakkındaki bilgisizliği, büyük zenginlik ve faydası hakkındaki bilgisizliği sebebiyle değersiz olan şeyi önemi büyük olan şeye tercih eder.

Yağmurun yere yağışı ve bundaki tedbir üzerine düşün. Yüksekten yağması sağlanmıştır ki engebeli ve yüksek yerleri de kapsayıp su ihtiyacını giderebilsin. Yerin farklı yönlerinden ulaşıyor olsaydı, yüksek yerlere ulaşamaz ve topraktaki ekinler azalır. Görmüyor musun ki yerin yüzeyinden akan sulara dayanarak yapılan ekim alanları daha azdır. Zira tüm yeri kapsayan, yağmurdur. Şu geniş araziler, dağın etekleri ve tepeleri de ekilebilir ve böylece mahsuller artar.

Birçok ülkede insanlar, yağmur sayesinde suyu bir yerden bir yere ulaştırma zahmetinden kurtulurlar. Bundan başka, güç ve hâkimiyet sahiplerinin suyu kendilerine saklamaları ve zayıfları sudan mahrum etmeleriyle aralarında geçecek kavgâ ve adaletsizliklerin de önü kesilmiş olur.

Ayrıca gökten yere yağması takdir edildiğinde, yerin yüzeyini kapsamaması ve susuzluğunu gidermesi için püskürtmeye benzer şekilde damlalar halinde olması sağlanmıştır. Ancak birden dökülme şeklinde aksaydı, yeryüzü yüzeyini kapsamadan inmiş olurdu. Bununla birlikte önündeki ekinleri bozardı. Bu sebeple ince ince yağacak şekilde ayarlandı. Böylece ekilen tohumları filizlendirir, toprağı ve üzerindeki ekinleri canlandırır.

Yağmurun yağmasının başka faydaları da vardır; örneğin bedenleri yumuşatır, havadaki bulanıklığı temizler, bundan dolayı oluşan hastalıkları ortadan kaldırır, ağaçları ve ekinleri yıkayarak üzerlerine düşen kurt hastalığından temizler ve daha pek çok faydası görülür.

Birisi "Bazı yıllarda yağmurun şiddetli yağması sonucunda çok fazla ve büyük zararı olmuyor mu, mahsulleri parçalayan dolular yağmıyor mu ya da havada oluşturduğu bazı buharlar sonucunda bedenlerde birçok hastalığa ve ekinlerde birçok afete sebep olmuyor mu?" diye soracak olursa, ona şöyle deriz: Evet, bazen bu aşırılık olabiliyor; ancak bu da insanın ıslah olması, günahlara girmekten ve günahlarda aşırıya gitmekten kendini alıkoyması içindir. Böylece dininin düzelmesinden alacağı fayda, malından elde edeceği faydadan daha öncelikli olur.

Ey Mufazzal! Toprak ve taşlardan oluşan şu dağlara bak! Gafiller bunların fazlalık ve gereksiz olduğunu düşünürler; oysa çok sayıda faydaları vardır. Örneğin üzerlerine kar yağdığında, ihtiyaç duyanlar için karlar tepelerinde kalır. Eriyen karlardan da bolca pınarlar akar ve büyük nehirleri oluştururlar. Ovalarda yetişmeyen çeşit çeşit bitkiler ve ilaçlar dağlarda yetişir. Hayvanların

yırtıcılardan saklanabildikleri mağaraları ve sığınakları vardır. Düşmanlardan korunmak için dağlarda korunaklı kaleler yapılır. Binalar ve değirmenlerin yapımı için dağlardan taş çıkarılır. Ayrıca birçok cevherin elde edildiği madenler, dağlarda bulunur. Bunlardan başka özellikleri de vardır ki onlar yalnızca takdir edenin kadim ilmindedir.

Ey Mufazzal! Kireç, alçı, arsenik, mürdesenk, çinko, cıva, bakır, kurşun, gümüş, altın, peridot, zümrüt ve türlü taşlar gibi madenler ve madenlerden elde edilen türlü cevherler üzerine düşün. Ayrıca katran, mum, kükürt ve petrol gibi insanların ihtiyaçları için kullandıkları diğer madenler üzerine düşün.⁽¹⁾

Akıl sahibi bir insan, tüm bunların bu dünyada insan için, ihtiyaç duyduğunda çıkarıp kullanmak üzere erzak dolabı gibi saklandığını görmez mi? Ayrıca insanlar ne kadar isteseler ve uğraşsalar da bu madenleri üretme imkânına sahip olamamışlardır. Bu ilme sahip olmayı başarsalardı, şüphesiz bu madenler dünyada çok fazla olurdu. Altın ve gümüş o kadar artardı ki insanlar için değerden düşerdi ve hiçbir kıymeti kalmazdı. Alışveriş ve ticaretlerde görülen faydaları son bulurdu. Hükümdarlar vergileri toplayamaz ve insanlar ihtiyaç günleri için biriktiremezlerdi. Yine de insanlara altın benzerini bakırdan, kumdan cam, kurşundan gümüş, gümüştten altın gibi zararı olmayacak benzerlerini yapma ilmi verilmiştir.

Bak gör ki insanlara istedikleri şey, zararı olmayacak alanlarda verilmiş, ancak yapacak olsalar zararını görecekları alanlarda istekleri reddedilmiştir. Madenlerin derinliklerine giren kişi, derinliği bilinmeyen ve geçilmesi mümkün olmayan suyun aktığı büyük bir vadiye ulaşır. Ardında ise dağlar kadar gümüş vardır. Şimdi bu konuda hikmet sahibi yaratıcının tedbirini düşün. Zira yüce Allah, dağlar kadar gümüş vermek istese yapabileceğini anlamaları için, kullarına kudretini ve hazinelerinin genişliğini göstermek istemiştir. Ancak bunları verecek olsa, onlar için faydalı olmazdı. Çünkü bu olsaydı, daha önce de söylediğimiz üzere bu cevherin değeri insanların gözünde düşer ve onlar için faydası azalır. Şu örnekten anla ki insanların ürettikleri bazı özgün kaplar ve eşyalar, az sayıda olduğu sürece değerli ve fiyatı yüksek olur. Ancak yayılıp da insanların ellerinde arttığında değerden düşer, kıymeti azalır, ilgi gören o eşyalara verilen önem son bulur.

Ey Mufazzal! Şu bitkiler ve türlü faydaları üzerine düşün. Meyveler gıda içindir, samanlar yem içindir, odunlar yakıt içindir, ahşap tüm marangozluk ürünleri ve diğerleri içindir. Ağacın kabukları, yaprakları, gövdesi, kökleri ve zamları da farklı farklı faydalar ve amaçlar içindir. Beslediğimiz meyveleri yeryüzü üzerinde toplu halde bulsaydık, meyveler onları taşıyan bu dallarda çıkmıyor olsalardı, bu durum yaşantımıza ne kadar olumsuzluk verirdi! O du-

1 İmam Cafer-i Sadık (a.s.) jeoloji-jeofizik ve klimatolojiye dair o kadar ayrıntı nükte vermektedir ki bu bilgiler son 200 yıl içinde ancak kavranabilmiştir. İmam Cafer-i Sadık (a.s.) yaşadığı dönemde bu bilgilerle dair hiç kimsenin fikri yoktu. (Yayınca)

rumda gıda hazır bulunuyor olsa da odun, ahşap, saman ve saydığımız diğer faydalar çoktur ve büyük öneme sahiptir. Bundan başka dünyanın hiçbir manzarası ve zevki, bitkilerin güzel manzarasına ve açan çiçeklerinin görüntüsüne denk gelemes.

Ey Mufazzal! Ekinlere verilen bu artma özelliği üzerine düşün. Öyle ki her bir tohum, yüz tohum ya da fazlası ve azı kadar vermektedir. Her bir tohum kendi gibi bir tohum da veriyor olabilir. Neden bu kadar fazla veriyor? Toprağa ekilecek tohumların artması ve sonraki ekinler mahsul verinceye kadar ekenlerin yiyeceklerinin çıkması için değil midir?

Görmüyor musun ki bir kral bir şehri mamur kılmak isterse, bunun yolu şehrin ahalisine topraklarına ekecekleri tohumlar vermesi ve ekinleri yetiştirmeye kadar yiyecek ihtiyaçlarını karşılaması değil midir? Bu örneğin nasıl da herkesten önce hikmet sahibi Allah'ın tedbiri olduğunu gör! Bu şekilde ekinler, erzakı karşılayacak ve tekrar ekme için yetecek kadar fazla verecek şekilde var edilmiştir. Aynı şekilde ağaçlar, bitkiler ve hurma ağaçları da fazla fazla ürün vermektedir. Nitekim tek bir gövdenin çok fazla dalı olduğunu görürsün. Neden bu şekilde olması takdir edilmiştir? İnsanların kesip kendi işlerinde kullanmaları ve bir kısmını tekrar yere ekmeleri için değil midir? Gövde tek başına kalsaydı, farklı dallara ayrılmıyor ve artmıyor olsaydı, hiçbir iş ya da ekim için bir şey kesme imkânı olmazdı. Ayrıca bir afete yakalandığında da gövdesi kesilir ve yerini tutacak bir tarafı kalmazdı.

Kırmızı mercimek, yeşil mercimek, bakla gibi tahıllar üzerine düşün. Nitekim yetişip gelişinceye kadar afetlerden korunması ve saklanması için deri kese gibi keselerde yetişmektedir. Buna benzer cenin üzerindeki plasentanın görevi de aynen budur.

Buğday ve benzerleri ise kuşları engellemesi ve ekenlerine kalması için başında sert kabuklu olarak sümbülün uçları gibi basamaklı şekilde çıkmaktadır. Birisi "Kuşlar buğdaydan ve tahıllardan alıp yemiyorlar mı?" diye soracak olursa, şöyle deriz: Evet, zaten böyle olması takdir edilmiştir. Çünkü kuşlar da Allah'ın yarattığı bir canlıdır ve Allah, topraktan çıkan erzaktan kuşlara da nâsip etmektedir. Ancak tahıllar bu perdelerle korunmuştur ki kuşlar tamamını alma ve aşırı şekilde bozma imkânına sahip olmasınlar. Zira kuşlar, tahılları açık görseler ve tahılların üzerinde örtecek herhangi bir şey olmasaydı, hücum ederek tamamını tükettirdi. Bunun sonucunda da kuşlar şişip ölürlerd. Çiftçiler de ektiklerinden hiçbir şey elde edemezlerdi. Bu sebeple üzerinde bu koruyucular takdir edildi ki kuşlar az miktarda besinlerini alabilsinler ve çoğu insana kalsın. Zira çalışıp emek eden odur ve önceliğe sahiptir. Ayrıca insanın ihtiyacı da kuşların ihtiyacından fazladır.

Ağaçların ve bitki türlerinin yaratılışı üzerine düşün. Tıpkı hayvanlarda olduğu gibi sürekli gıdaya ihtiyaç duymaları, ancak hayvanlar gibi ağızları olma-

ması ve gıdalarını almak için hareket edememeleri sebebiyle, köklerinin toprağa sağlamca tutunması, gıdayı topraktan çekmesi, dallarına ve üzerindeki yapraklara ve meyvelere ulaştırması takdir edilmiştir.

Böylece yer, onları yetiştiren anne gibi olmuştur. Kökleri ise yerden yiyen ağızlar gibidir. Farklı hayvan türlerinin annelerini emdikleri gibi gıdayı bu şekilde topraktan çekmektedir. Görmüyor musun ki çadırları ve oba evlerini her yönden iplerle gerdiriliyor ki dik dursun, devrilmesin ve eğilmesin. Aynı şekilde bitkilerin de tutunmaları ve dik durabilmeleri için toprakta yayılmış kökleri vardır ve her yöne uzanmaktadır. Öyle olmasaydı uzun hurma ağaçları ve büyük ağaçlar, şiddetli rüzgârlarda nasıl sebat edebilirdi? Bak gör ki yaratılışın hikmeti, zanaatın hikmetinden önce gelmiştir. Zira zanaatkârların çadır ve oba evlerini kurmak için kullandıkları yöntem, daha önce ağaçların yaratılışında görülmektedir. Çünkü ağaçların yaratılışı, çadır ve oba evlerinin yapımından öncedir. Görmüyor musun ki direkleri ve çubukları ağaçtan alınmaktadır. O halde zanaatlar, yaratılışı örnek almaktadır.

Ey Mufazzal! Ağaç yaprağının yaratılışı üzerine düşün. Yapraktaki damar benzeri kanalların tüm yaprağa yayılmış olduğunu görürsün. Bunların bir kısmı kalındır ve enine boyuna uzanmaktadır. Bir kısmı da incedir ve kalın kanalların arasından geçmektedir. Çok ince ve sağlam bir dokumayla dokunmuştur. İnsanların yapımında olduğu gibi elle yapılacak olsaydı, tek bir ağaç yaprağı bir yılda tamamlanmazdı. Âletlere, harekete, işleme ve konuşmalara ihtiyaç duyulurdu. Ancak yalnızca gerçekleşen irade ve itaat edilen emirle, baharın kısa günlerinde herhangi bir eylem veya konuşma olmaksızın, dağları, ovaları ve yeryüzünün her tarafını dolduracak kadar yaprak çıkmaktadır.

Bununla birlikte o ince kanalların hikmetini de öğren. Zira tüm yaprakta yayılmasının amacı, tıpkı gıdayı tüm vücuda yayan damarlar gibi suyu yaprağa ulaştırmaktır. Kalın kanalların başka bir manası daha vardır; nitekim katı ve sağlam olmasıyla yaprağın yırtılmasını ve parçalanmasını önlemektedir. Ağaç yaprağının, şeklinin bozulmaması için enine ve boyuna çubuklarla sağlamlaştırılan kumaşa benzediğini görürsün. Zanaat, yaratılışı tam manasıyla bilmiyor olsa da yaratılışı anlatmaktadır.

Meyve çekirdekleri, sapları ve bunların amaçları üzerine düşün. Meyvenin içinde olması takdir edilmiştir. Çok değerli ve başka yerlerde ihtiyaç duyulan eşyalarda olduğu gibi yedeklerinin olması amacıyla, ağaca bir şey olursa bu çekirdekler ağacının yerini alabilirler. Bir yerde meyve ağacına bir şey olursa, başka yerlerde aynıları bulunabilir. Bundan başka çekirdek, sağlamlığıyla yumuşak meyveleri tutar. Öyle olmasaydı meyve zarar görür, açılır ve çabuk bozulurdu. Çekirdeklerin bir kısmı da yenilir, bir kısmından yağ çıkarılır ve birçok alanda faydası görülür.

Çekirdeğin ve sapın faydalarını anladın. Şimdi çekirdek üzerindeki hurma-

yı ve sap üzerindeki üzümü düşün. Böyle olmasının sebebi nedir ve neden bu şekilde çıkmaktadır? Servi ağaçları, çınar ağaçları ve benzeri diğer ağaçlarda olduğu gibi bunların yerine yenmeyecek şeyler de çıkabilirdi. Neden bu çekirdek ve saplara üzerinde bu lezzetli tatlar oluşuyor? İnsanın fayda ve keyif alması için değil midir?

Ağaçlardaki tedbir üzerine düşün. Ağacın yılda bir defa öldüğünü görürsün. Doğal ısını gövdesinde tutar ve içinde meyvelerin maddeleri doğar. Sonra canlanır, yayılır ve ellerle teker teker işlenip yapılan yiyecekler gibi sana çeşit çeşit meyveler verir. Ağacın dalları üzerindeki meyveler, sanki eliyle sunuyormuşçasına karşında durur. Fesleğenler, kendiliğinden sana gelirmişçesine dallarıyla uzanır. Bu takdir kime aittir? Takdir eden hikmet sahibi Allah'ın takdiri değil midir? İnsanı bu meyveler ve nurlarla mutlu etmekten başka ne amacı olabilir? Şaşarım o insanlara ki nimete şükretmek yerine nimeti vereni inkâr etme yoluna gittiler.

Narın yaratılışı ve yaratılışındaki bilinç ve tedbiri düşün. Kenarları birikmiş yağ tepelerine benzer. Taneleri elle dizilmiş ve birbirine bağlanmış gibi görürsün. Taneler bölümlere ayrılmıştır ve her bir bölümü, son derece ince ve şaşkınlık veren bir dokumayla dokunmuş perdelerden oluşan sargılara sarılmıştır. Kabuk da tüm bunları sarmaktadır. Bu sanattaki tedbirden birisi de narın içinin sadece tanelerden oluşmasının doğru olmamasıdır. Çünkü taneler birbirini beslemez; bu sebeple o yağ benzeri madde, taneler arasında var edilmiştir ki besleyebilsin. Nar tanelerinin köklerinin o beyaz kısma bağlı olduğunu görmüyor musun? Sonra sarması, tutması ve dağılmaması için o sargılarla sarılmıştır. Afetlerden korunması ve sağlam kalması için de onun üstü sağlam kabukla örtülmüştür. Bunlar, narın tarifıyla ilgili çok sayıdaki özelliklerin azıdır. Sözü uzatmak ve derinleşmek isteyenler için daha fazlası da vardır. Ancak delil ve ibret olarak sana anlattıklarım yeterlidir.

Ey Mufazzal! Zayıf bir bitki olan kabakgillerin kabak, acur ve karpuz gibi ağır meyvelerini ve bundaki tedbir ve hikmeti düşün. Nitekim bu tür meyveleri taşıması takdir edildiğinde, bitkisi yere yayılacak şekilde ayarlanmış. Diğer ekinler ve ağaçlar gibi dik duruyor olsaydı, bu tür ağır meyveleri taşıyamazdı ve ulaşabileceği hacme ulaşmadan önce kırılırdı. Bundan dolayı nasıl da yer üzerinde yayıldığına, meyvelerini yere bıraktığına ve yerin de meyvelerini onun yerine taşıdığına bak. Kabak ve karpuz gövdesinin meyvelerini yere serdiğini, yer üstünde ve etrafında yayıldığını görürsün. Sanki kedi yer üzerinde uzanmış da yavruları süt emmek için yanaşmış gibidir.

Bu meyvelerin nasıl da uygun zamanlarda yettiğine bak! Nitekim insanlar, yazın şiddetli sıcaklarında bunlara karşı iştahları açılır ve yeme arzusu hissederler. Kışın yetişiyor olsaydı, insanlar bundan hoşnut olmazlardı ve hatta tiksindirlerdi. Ayrıca insan sağlığına da zararlı olurdu. Görmüyor musun ki az miktarda

salatalık kışın yettiğinde insanlar yemekten kaçınırlar. Yalnızca zararına olan şeyleri yemekten çekinmeyen ve sonucunu düşünmeyen yemek düşkünleri yerler.

Ey Mufazzal! Hurma ağaçlarını düşün. Polenleşmeye ihtiyaç duyan dişileri olması sebebiyle, fidan dikimi olmaksızın ağaçlara erkeklik özelliği de verilmiştir. Böylece erkek hurma ağacı, dişisini dölleyen erkek hayvan konumundadır. Dişisi gebe kalır, ancak erkeği kalmaz.

Hurma ağacının gövdesini düşün. İplik olmaksızın enine ve boyuna elle dokunmuş bir dokuma gibidir. Bunun sebebi, güçlenip sağlamlaşarak ağır hurma salkımlarını taşıırken kırılmaması ve büyük ağaç olduğunda şiddetli rüzgârların sallamasından zarar görmemesidir. Ayrıca bu sayede, sağlam bir gövde olmasıyla çatı ve köprülerin yapımında kullanılmaktadır. Tahtanın da dokuma gibi olduğunu görürsün. Nitekim dokuma kumaşlarda olduğu gibi enine ve boyuna birbirine girmiş şekilde olduğunu görürsün. Bununla birlikte, ondan alet ve edevat yapılabilecek derecede sağlamlık olduğunu görürsün. Zira taş gibi katı ol- saydı, çatı yapımında ya da kapı, karyola, tabut ve benzeri ahşabın kullanıldığı diğer alanlarda kullanılamazdı. Tahtanın en büyük nemlerinden birisi de suda batmamasıdır. Tüm insanlar bunu bilir, ancak hepsi bu özelliğin öneminin farkında değildir. Zira bu özellik olmasaydı, gemiler dağlarca yükü nasıl taşırdı? İnsanlar bu imkânı nereden bulur ve ticaretlerini ülkeden ülkeye zahmetsizce nasıl taşırlardı? O zaman yükleri taşımak o kadar zor olurdu ki ihtiyaç duyulan çoğu mallar bazı ülkelerde bulunamazdı ya da çok az sayıda olurdu.

Şifalı bitkiler ve ilaç yapımında her birisine verilen özellikler üzerine düşün. Birisi eklemelerin arasına girer ve kaba fazlalıkları çeker; örneğin dalak otu. Birisi kabızlık gidericidir; örneğin cinsacı. Birisi gazı alır; örneğin galbanum. Birisi şişlikleri dindirir ve buna benzer daha başka özellikler vardır. Faydalı olmaları için yaratandan başka kim bu güçleri bu ilaçlara vermiş olabilir? Bu özellikleri var edenden başka kim bunları insanlara öğretmiştir? Bu özelliklere tesadüf ve ihmal sonucu vakıf olunabilir mi? Bazılarının da dediği gibi; farz et ki insan, bu özellikleri aklıyla, ince fikirleriyle ve tecrübeleriyle öğrenmiş olsun? Zira yırtıcıların bir kısmı yaralandıklarında bazı şifalı bitkilerle tedavi olurlar ve iyileşirler. Kuşların bir kısmı kabız olduklarında deniz suyundan alırlar ve iyileşirler. Buna benzer başka çok örnek vardır.

Belki de insanların yaşamadığı çöllerde ve ıssız yerlerde çıkan bitkiler hakkında şüpheleniyor ve gereksiz bir fazlalık olduğunu düşünüyorsundur. Ancak durum öyle değildir. Zira o bitkiler, şu hayvanların yiyeceğidir. Taneleri, kuşların yemidir. Gövdeleri ve dalları da insanların kullanabilecekleri odundur. Ayrıca bir kısmının tedavi edici özelliği vardır, bir kısmı deri tabaklama işleminde kullanılır. Bir kısmı boya olarak kullanılır ve buna benzer nice faydalar vardır.

Bitkilerin en değersiz ve en önemsizinin şu papirüs bitkisi ve benzerlerinin olduğunu ilmiyor musun? Buna rağmen çok çeşitli faydalara sahiptir. Örneğin

papirüsten yöneticilerin ve diğer insanların ihtiyaç duydukları kâğıtlar yapılır. Yine tüm insanların kullandıkları hasırlar yapılır. Ayrıca kapları korumak için kılıflar yapılır, küfelerde kapların kırılmaması ve zarar görmemesi için kaplar arası dolgu olarak kullanılır ve daha nice faydası vardır.

O halde yaratılan küçük büyük her şeyde gördüğün türlü amaç ve faydalar-dan ve değerli değersiz her şeyden ibret al. Bundan daha değersiz ve daha çok hakir görüleni ise zibil ve dışkıdır. Zira hem değersiz he necasettir. Ancak ekinler, ekilmiş bakliyatlar ve sebzeler için o kadar değerlidir ki hiçbir şey onun yerini tutmaz. Öyle ki ekilmiş sebzelerin hiçbirisi, insanların iğrendikleri ve yaklaş-maktan nefret ettikleri zibil ve gübre olmadan iyi bir şekilde yetişmez ve artmaz.

Bil ki bir şeyin önemi, değerine göre ölçülmez. İki farklı alanda iki farklı değere sahip olur. Çarşı pazarda değersiz olan şey, ilim alanında çok değerli olabilir. O halde bir şeyin düşük değerli olması sebebiyle ondan ibret almayı kü-çümseme. Nitekim kimyagerler dışkının önemini bilselerdi, onu en yüksek fiyatla satın alır ve ona değer verirlerdi.”

Mufazzal der ki: Öğle vakti girdiğinde mevlâm namaza kalktı ve “Yarın inşallah yanıma erken gel.” dedi.

Ben de öğrendiklerimin mutluluğu ve verilen ilimlerin sevinciyle yanın-dan çıktım. Allah’ın bana vermiş olduğu bu nimet için hamt ediyordum. O gecemi mutlu ve sevinçli geçirdim.

Dördüncü Bölüm

Mufazzal der ki: Dördüncü gün olduğunda mevlamın yanına erken git-tim. İçeri girmem için bana izin verildi. İçeri girdiğimde oturmamı söyledi, ben de oturdum. Şöyle buyurdu:

“Aliyyü'l-Allâm⁽¹⁾ olan en kadim isim ve en yüce nura bizden hamd, tesbih, tazim ve takdis olsun. O ki yücelik ve kerem sahibidir. Cümle mahlûkatı yarat-mıştır, âlemlerin ve zamanların hâkimidir. Gizli sırrın, yasaklanan gaybın, saklı ismin ve örtülü ilmin sahibidir. “Ölen açık bir delille ölsün, yaşayan da açık bir delille yaşasın.”⁽²⁾ diye müjdeleyici, uyarıcı, Allah’a davetçi ve aydınlatıcı kan-dil olarak gönderdiği, vahyini tebliğ eden ve risaletini ulaştıran Peygamberine, O’nun salavatı ve bereketleri olsun. Geçip giden zamanlarda, ebediyen ve tüm asırlarda ona ve Ehl-i Beytine güzel salatlara, artan ve yükselen selamlar olsun. Onlar buna ehildirler ve bunu hak ederler.

Ey Mufazzal! insanlar, hayvanlar, bitkiler, ağaçlar ve diğer şeylerde yaratı-lışın delillerini, bilinç ve tedbirin tanıklarını sana anlattım. Bunlarda ibret alan-lar için ibretler ve dersler vardır. Şimdi ise sana bazı zamanlarda ortaya çıkan afetleri anlatacağım. Nitekim bir kısım cahil kişiler; yaratıcıyı, yaratılışı, bilinci ve tedbiri inkâr etmek için bunları silah olarak kullandılar. Muattıla fırkası ve

1 Yücelik sahibi ve her şeyi bilen anlamındadır.

2 Enfâl 42. ayet

Maniheistler; musibetler, sıkıntılar, ölüm ve fanilik sebebiyle inkâr yoluna gittiler. Tabiata inananlar ise her şeyin bilinçsiz ve tesadüfen meydana geldiğini iddia ettiler. Böylece onların iddialarına cevap verebiliriz. “Allah onlarla savaştın nasıl da haktan saptırılıyorlar!”⁽¹⁾

Bazı cahiller; veba hastalığı, sarılık hastalığı, don ve çekirge istilası gibi bazı zamanlarda ortaya çıkan afetleri; yaratılışı, planı ve yaratıcıyı reddetmek için silah edinmişlerdir. Buna cevap olarak şöyle deriz: Yaratıcı ve yönetici yoksa eğer, neden bunlardan daha fazlası ve daha korkuncu olmuyor? Örneğin gökyüzü yeryüzüne düşebilir, yeryüzü çöküp aşağı çekilebilir, güneş hiç doğmayabilir, nehirler ve pınarlar kuruyabilir, dudağı ıslatacak kadar su bulunmayabilir, rüzgâr durabilir ve bunun etkisiyle birçok şey ısınıp bozulabilir, deniz coşup da karayı vurabilir ve sular altında bırakabilir. Ayrıca bahsettiğimiz veba, çekirge istilası ve benzeri afetler sürekli değildir? Neden tüm dünyayı kapsayacak kadar devam etmez de bazı zamanlarda ortaya çıkar ve çok geçmeden etkisi geçer. Görmüyor musun ki dünya, devam edecek olsa helak olmasına sebep olacak olan bu büyük olaylardan korunmaktadır.

Bazen de insanları terbiye ve ıslah etmek için yılan ısırmasına benzer bu hafif afetler gönderilir. Ancak bu afetler devam etmez; insanların boyun eğmeleriyle son bulur. Böylece bu afetlerin meydana gelmesi insanlar için nasihat, kaldırılması ise rahmet olur.

Muattıla fırkası da Maniheistler gibi insanın başına gelen musibetler ve zorluklar sebebiyle inkâr yoluna gittiler. Her iki fırka da “Dünyanın merhametli ve şefkatli bir yaratıcısı olsaydı, bu sıkıntı ve zorlukları dünyada var etmezdi.” derler. Bu görüşte olan kişi, insanın bu dünyadaki yaşamının her tür sıkıntı ve kederden arınmış olması gerektiğini düşünmektedir. Ancak öyle olsaydı, insan dinine de dünyasına da zarar verecek derecede kötülük ve zorbalık haline bürünürdü. Örneğin lüks, bolluk ve emniyet içinde yaşayan pek çok insanın bu halde olduğunu görürsün. O kadar ki bu halde olan kişiler insan olduğunu, bir Rabb'i olduğunu, zarara uğrayabileceğini, başına bir musibet gelebileceğini, güçsüzlere merhamet, yoksullara yardım etmesi gerektiğini, musibete uğramış kişilere yardım etmeyi, zayıflara ihsan, dertlilere şefkat eli uzatmayı unuturlar. Ancak başına bir musibet geldiğinde ve o musibetin acısını hissettiğinde, ibret alır, cahil ve gafil kaldığı pek çok şeyi görmeye başlar, yapması gereken pek çok şeyi yapmaya başlar.

Sıkıntı veren bu durumların olmaması gerektiğini savunanlar; tadı acı ve çirkin olan ilaçları kötüleyen, zararlı yiyeceklerden sakınmaktan da hoşlanmayan, terbiye ve işlerden kaçınan, sürekli oyun ve eğlenceye dalmak isteyen, her tür yiyecek ve içeceğin tadına varmak isteyen çocuklar gibidirler. Aylaklığın kötü yetiştirme ve kötü alışkanlıklara sebep olduğunu, zararlı lezzetli yiyeceklerin sonu-

1 Tevbe 30. ayet.

nun ilaçlar ve hastalıklar olduğunu bilmezler. Bir parça sıkıntı duyuyor olsalar da terbiyeli yetişmenin yararlarını ve ilaçların faydalarını idrak etmezler.

“İnsan neden hatalardan masum kılınmadı ki bu tür zorluklarla terbiye olmasına ihtiyaç kalmasın?” diye soracak olurlarsa, O zaman yapmış olduğu bir iyiliğin methini ve sevabını hak etmezdi deriz. “Nimetlerin ve zevklerin en yüksek derecesine eriştikten sonra iyiliklerinin methini almamasının ve sevabını hak etmemesinin ona ne zararı olurdu?” diye sorarlarsa da şöyle deriz: Bedenen ve aklen sağlıklı bir kişiye, çalışmadan oturmasını ve hak etmeden kendisine tüm nimetlerin verilmesini ve tüm ihtiyaçlarının karşılanmasını teklif edin ve bakın, acaba nefsi bunu kabul eder mi? Aksine çalışma ve hareketle elde edeceği aza, hak etmeden elde edeceği çoktan daha fazla memnun ve mutlu olacağını göreceksiniz. Ahiretin nimetleri için de aynı durum söz konusudur. Ahiret ehli için çabaları sonucu ve hak ederek elde etmeleriyle ahiretin nimetleri kâmil olur. Bu açıdan insana daha fazla nimet verilmiş olur. Zira bu dünyadaki çabaları için kendisine bol sevaplar hazırlanır ve aynı zamanda çabası ve hak etmesi sonucu bu sevaplara ulaşma imkânı tanınmış olur. Böylece ulaştığı nimetlere ulaşmanın mutluluğu ve saadeti kemale erer.

“Hak etmeseler de elde edecekleri güzelliklere sevinecek olanlar yok mudur? O halde ahiretin nimetlerini almaya razı olanlarla birlikte herkesi mahrum etmenin gerekçesi nedir?” diye soracak olurlarsa, şöyle deriz: Bu kapı insanlara açılsaydı eğer, aşırı günahlara ve haramlara şiddetle ve köpek hırsıyla yönelirlerdi. İnsanlar ne olursa olsun cennetle ödüllendirileceklerine güveneler, kim kendini günahattan alıkoyar ya da bir hayrın sıkıntısına tahammül ederdi? Hesap ve azaptan korkmasalardı, insanlara karşı kim kendi canı, ailesi ve malı konusunda kendini güvende hissedebilirdi? O zaman bu kapının zararı, ahiretten önce dünyada insanları bulurdu. Durum böyle olduğunda hem adalet hem hikmet iptal edilmiş olurdu ve ilahi tedbir kınanırdı. Doğruluğa aykırı davranılmış ve her şey yerli yerince yerleştirilmemiş olurdu.

Bu kişiler, insanların başına gelen afetlere de takılıp neden hem iyileri hem kötülerini bulduğunu ya da iyilerin başına gelirken bazen kötülerin kurtulduklarını sorarlar. “Hikmet sahibi Allah’ın tedbir ve planında bu nasıl olabilir ya da bunun sebebi ne olabilir?” derler. Onlara şöyle deriz: Bu afetler hem iyileri hem kötülerini buluyorsa da Allah, her iki kısım için hayır kılmıştır. İyilerin başına gelen musibetler, onlara Rablerinin geçmiş günlerdeki nimetlerini hatırlatır. Bu da onları şükre ve sabra teşvik eder.

Kötülerin başına geldiğinde ise onların şirretlerini kırar, onları günahlar ve aşırılıklardan sakındırır. Yine her iki kısımdan kişiler bu musibetlerden kurtulduklarında, her ikisi kısım için hayır vardır. İyiler, içinde bulundukları iyilik ve doğruluktan dolayı mutlu olurlar, iyiliğe olan rağbetleri ve basiretleri daha da artar. Günahkârlar ise Rablerinin merhametini tanırırlar ve hak etmedikleri

halde onlara selamet verdiğini görürler. Bu da onları insanlara karşı merhametli olmaya ve kendilerine karşı kötülük edenleri bağışlamaya teşvik eder.

Birileri şunu sorabilirler: “Bu söylediklerin, mal kaybına uğrayanlar için geçerlidir. Ancak yangın, boğulma, sel ve toprak kayması gibi can kaybına uğrayanlar için ne söylersin?”

Onlara şöyle cevap verilir: Allah bunu da her iki kısım için hayır kılmıştır. İyilerin bu dünyadan ayrılmalrı, onlar için dünyanın zor görevlerinden rahatlık ve musibetlerinden kurtuluştur. Günahkârlar ise bu afetler sonucunda günahları temizlenir ve daha fazla günaha girmeleri önlenir.

Sözün özü şudur ki zikri yüce olan yaratıcı, hikmeti ve kudretiyle tüm bunları hayır ve yararlar sonuçlandırabilir. Nitekim rüzgâr bir ağacı ya da hurmayı kırdığında, bunu faydaya dönüştürmek isteyen zanaatçı, ağacı alır ve çeşitli alanlarda kullanır. Aynı şekilde tedbir ve hikmet sahibi Allah da insanların bedenlerine ve mallarına inen afetleri hayırla sonuçlandırmaktadır.

Birisi “Neden insanlara bu afetleri indiriyor?” diye sorarsa, şöyle deriz: Uzun süren emniyet duygusuyla günahlara yönelmemeleri içindir. O zaman günahkâr, günahlarında aşırıya gider; salih insan da iyilik yapmaktan soğur. Nitekim kolaylık ve rahatlık hallerinde her iki durum insanlara galip gelmektedir. Ancak insanların başına gelen bu afetler, insanları korkutur ve kendileri için doğru olanı onlara hatırlatır. Hiçbir sıkıntı ve musibete uğramazlar ise zorbalık ve günahlarda aşırıya giderler. Örneğin ilk zamanlarda öyle olmuştu, o zaman da tufan afetinin gönderilmesi ve dünyanın onlardan temizlenmesi gerekmişti.

Bilinç ve takdiri inkâr edenlerin eleştirdikleri bir başka husus ise ölüm ve fanilikdir. Onlara göre insanlar, bu dünyada ölümsüz ve tüm afetlerden uzak olmalıdırlar. Ancak bu durumun sonucuna ve sonrasında olacaklara bakılmalıdır.

Acaba dünyaya her giren kişi kalıcı olsaydı ve hiçbirisi ölmeseydi, yeryüzü insanlara dar gelmez miydi? Mesken, tarla ve geçim konusunda sıkıntı çekmezler miydi? İnsanlar, ölüm varken ve bir bir onları almaktayken konut ve tarla konusunda bu derece yarışmaktadırlar. O kadar ki bunun için savaşlar çıkmakta ve kanlar dökülmektedir. O halde doğup da ölmüyor olsalardı halleri nice olurdu? İnsanlarda hırs, şirret ve katı kalplilik baskın olurdu. Ölmeyeceklerini bilselerdi, hiç kimse sahip olduğu bir şeye kanaat etmezdi, birisi yardım istediğinde ona yardım eli uzatmazdı, başına bir şey geldiğinde hiçbir şey onu avutmazdı. Ayrıca o zaman yaşamdan sıkılır ve dünyayla ilgili her şeyden bıkkınlık duyardı. Nitekim ömrü uzun olan kişi, yaşamdan sıkılır, ölümü ve dünyadan rahatlamayı temenni eder.

“Ölümü istememeleri ve özlememeleri için tüm sıkıntı ve musibetlerin aldırılması gerekirdi.” derlerse de insanların bu durumda dinlerini ve dünyalarını bozacak şekilde yönecekleri zorbalık ve şirret hallerini anlatmıştık.

“Yaşam alanları ve geçim kaynaklarının daralmaması için çoğalmamaları

gerekirdi.” derlerse, şöyle deriz: Dünyaya yalnızca bir kuşak girmiş olsaydı ve bu kuşak da üreyip çoğalmasalardı, o zaman yaratılmış insanların çoğu bu dünyaya girmekten, her iki âlemde de Allah’ın nimetleri ve hediyelerinden faydalanmaktan mahrum olurlardı.

“O bir kuşakta yarattığı insanlar kadarını yine yaratırdı ve dünya son buluncaya kadar bu şekilde yaratmaya devam ederdi.” derlerse, şöyle deriz: Konu yine yaşam alanları ve geçim kaynaklarının darlığına dönerdi.

Ayrıca üreme ve çoğalma olmasaydı, yakınlık ve akrabalığın ünsiyeti olmazdı, zorluklarda aile ve akrabalarından yardım alma, çocukları yetiştirme ve onlarla mutlu olma halleri yaşanmazdı. Bu da gösteriyor ki ilahi plan dışında kuruntuların ürettiği tüm görüşler, yanıltır ve değersiz görüş ve sözlerden ibarettir.

Birileri başka açıdan ilahi tedbiri reddedip şöyle diyebilirler: “Burada nasıl tedbirden bahsedilebilir! Zira biz bu dünyada güç sahibi olan insanların zorbaya dönüştüklerini görüyoruz. Güçlüler, zulmedip gasp ediyorlar. Gücsüzler zulme uğruyorlar ve haksızlıklardan usanıyorlar. Salihler yoksul ve hastadırlar. Fasıklar, sağlıklı ve zengindirler. Bir günaha ya da harama giren kişiye acilen ceza verilmez. Dünyada ilahi tedbir olsaydı, işler bu kıyasa göre şekil alırdı. İyilere rızık verilir, kötüler mahrum bırakılırlardı. Güçlülerin zayıflara zulmetmeleri engellenirdi. Haramlara giren kişiye cezası hemen verilir.”

Onlara şu cevap verilir: Durum böyle olsaydı, insanın diğer canlılardan üstün tutulduğu iyilik yapma, sevap kazanmayı isteyerek ve Allah’ın vaadine güvenerek nefsi iyiliğe ve salih amellere yönlendirme özellikleri iptal edilmiş olurdu. O zaman insan, sopa ve yemle yönlendirilen, zaman zaman sopa yiyince yola gelen hayvanlar derecesinde olurdu. Hiç kimse sevaba ya da azaba olan yakını sebebiyle amel etmezdi. Bu da onları insanlık mertebesinde çıkarır, hayvanlık mertebesine düşürürdü.

Ayrıca gayb olanı bilmez, yalnızca şahit olduğu şeylere göre amel ederdi. Bunun sonucunda da salih insan, bu dünyanın rızkı ve bolluğu için salih amel-leri işliyor olurdu. Zulüm ve çirkin günahlardan sakınanlar da o günahı yaptığı anda incek azaptan kurtulabilmek için sakınırlardı. Böylece insanların tüm eylemleri, yalnızca şahit oldukları durumlara göre şekillenirdi. Yaptıkları hiçbir şey, Allah’ın katındakilere yakınlerinden dolayı olmazdı. Ahiretin sevabını ve ebedi nimetlerini de hak etmezlerdi.

Yine de zenginlik, yoksulluk, sağlık ve hastalık halleri, bu konularda eleştiri yapanların kıyaslarına aykırı değildir. Nitekim bazen onların kıyasları doğrultusunda cereyan etmektedir. Zira birçok tedbirden dolayı birçok salih insanın dünya malıyla rızıklandırıldığını görürsün. Aksi takdirde insanlar, yalnızca kâfirlerin rızıklandırıldığını, iyilerin ise mahrum bırakıldıklarını düşünürlerdi. Böyle olduğunda fasıklığı salih olmaya tercih ederlerdi. Yine birçok fasığın da insanlara ve kendilerine olan zulümleri ve zararları artınca azabının acilen ve-

rildiğini görürsün. Örneğin Firavun'a boğulma, Nebukadnezar'a⁽¹⁾ kaybolma ve Bülbeys'e öldürülme azabı acilen verilmiştir. Ancak kulların bilmedikleri sebeplerden ötürü bazı kötülerin azabının ve bazı iyilerin de ödülleri ahirete ertelenmesi, ilahi tedbiri iptal edici bir durum değildir. Nitekim böyle bir uygulama yeryüzü hükümdarlarında da görülebilir ve bu durum onların tedbirlerini iptal etmez. Ertelediklerini ertelemeleri ve acele etmelerindeki aceleleri, yine doğru görüş ve tedbir kapsamında olabilir.

Ayrıca deliller her şeyin hikmet ve kudret sahibi bir yaratıcı tarafından yaratıldığını gösteriyorsa ve onların kıyasları da bu sonuca ulaşıyorsa, neden bu yaratıcı yarattıklarını düzen içerisinde yönetmesin? Zira onların kıyaslarına göre yaratıcı, yalnızca şu üç özellikten birisiyle yarattığını ihmal edebilir: Ya acizdir ya cahildir ya da kötüdür. Ancak tüm bu özellikler, aziz, ulu ve zikri yüce olan Allah'ın yarattığı âlemde mümkün değildir. Nitekim aciz olan, bu yüce ve şaşkınlık verici varlıkları yaratamazdı. Cahil, doğru ve hikmetli olanı bilemezdi. Kötü ise yaratma ve inşa etme ihsanında bulunmazdı. Durum böyle olduğunda, yaratıcının mutlaka yarattıklarını düzen içinde yönetmesi gerekirdi.

Düzen ve tedbirinin tüm özellikleri ve manaları bilinmese de durum değişmez. Zira hükümdarın birçok tedbirini halk anlamaz ve sebeplerini bilmez. Çünkü hükümdarın sırlarına ve kalbinde sakladıklarına vakıf değildir. Sebebini öğrendiklerinde doğru olduğunu anlarlar. Mihnet de buna şahittir.”

Meclisî'nin Açıklaması: Mihnet de buna şahittir; yani görülen bu örnek, görülmeyen benzer durumlara kanıttır.

“İlacın ya da yemeğin sıcaklığından emin olmadığında, iki veya üç yönden sıcak veya soğuk olduğunu görürsen, bu konuda kesin hükme varıp şüphen ortadan kalkmaz mı? O halde bu cahiller, sayılamayacak çokluktaki bunca delile rağmen kâinatın bir yaratıcısı ve yöneticisi olduğu hükmüne nasıl varamıyorlar?

Dünyanın yalnızca yarısı ve yarısında olanlar doğru şekilde oluşturulmuş olsaydı, yine de dünyanın bilinçsiz ihmal üzere olduğuna hüküm verilmesi güçlü görüşe ve edebe yakışmazdı. Çünkü diğer yarıda görülen doğruluk ve ustalık, hemen kuruntuya girip bu hükmü vermeyi engellerdi. Peki, araştırıldığında her şeyin doğru ve yerli yerince olduğu görüldüğüne göre böyle bir hükme nasıl varılabilir? Öyle ki insanın aklına ne gelirse gelsin, yaratılışın ondan daha doğru ve daha hikmetli olduğu görülür.

Ey Mufazzal! bil ki bu kâinatın Yunanlarda bilinen Yunanca adı kozmostur. Anlamı ise güzelliştir. Filozoflar ve hikmet iddiasında olanlar bu ismi vermişlerdir. Kâinatta ölçü ve sistem görmüş olmasalardı bu ismi verirler miydi? Ayrıca

1 Nebukadnezar, Babil'in en ünlü krallarından birisidir (M.Ö. 605-562.) Onun zamanında Babil bir süper güç olarak ortadoğuda yükseldi. Babil kenti, kentin kralı Hammurabi zamanında öteki kentleri yenerek hepsine egemen oldu ve Babil krallığı kuruldu.

kâinata ölçü ya da sistem adını vermemiş; doğruluk ve ustalığın yanı sıra son derece güzel ve göz kamaştırıcı olduğunu bildirmek amacıyla güzellik adını vermişlerdir.

Ey Mufazzal! o insanlara şaşarım ki tabibin yanlışını gördüklerinde tıp alanının yanlış olduğu hükmüne varmazlar da kâinatta hiçbir şeyin ihmal edilmediğini gördükleri halde bilinçsiz bir ihmalden ibaret olduğu hükmüne varırlar. Hatta hikmet iddiasında olanların ahlakına şaşarım ki varlıkların kâinattaki yerleri hakkındaki bilgisizlikleri sonucu yüce yaratıcıyı kınama yoluna gitmişlerdir.

Zelil olan Mani'ye de şaşarım ki sırların ilmini iddia etmiş, ancak yaratılıştaki hikmetin delillerine karşı kör kalarak yaratılışın hatalı ve yaratıcının da cahil olduğunu iddia etmiştir. Halim ve kerim olan Allah bundan yücedir. Tüm bunlardan daha şaşırtıcı olansa Muattıla fırkasıdır. Onlar, akılla idrak edilmeyen şeyin duyularla idrak edilmesini istediler. Bunu da yapamadıkları zaman inkâr ve yalanlama yoluna giderek "Neden akılla idrak edilmesin?" diye sordular.

Onlara şöyle cevap verilir: Çünkü O, akıl mertebesinden üstündür. Örneğin göz de kendi mertebesinin üstünde olan bir şeyi idrak etmekten aciz kalır. Bir taşın havada yükseldiğini görürsen, birisinin o taşı havaya fırlattığını anlarsın. Ancak bu ilim, gözün ilmi değildir; aklın ilmidir. Çünkü ayırt edici olan akıldır. Taşın kendi başına havada yükselmeyeceğini bilir. Görmüyor musun ki göz, kendi sınırında durmuş ve bunu aşamamıştır. Aynı şekilde akıl da yaratıcıyı tanıma konusunda kendi sınırında kalır ve bunu aşamaz. Ancak kendinde bir ruh olduğunu, onu görmediğini ve herhangi bir duyusuyla idrak etmediğini anlayan bir akılla onu akleder.

Yine buna göre deriz ki akıl, ikrar etmesini gerektirecek şekilde yaratıcıyı tanır; ancak sıfatıyla kapsayacak şekilde tanıyamaz.

"Zayıf kulun akli soyut olanı kapsamlı şekilde idrak etmekten aciz olduğu halde, onu tanıması nasıl beklenebilir?" diye sorarlarsa, onlara şöyle cevap verilir: Kullar, takatleri miktarınca ulaşabilecekleri derecede tanımakla yükümlü kılınmışlardır. O da O'na yakinen iman etmeleri, emirlerine ve yasaklarına da itaat etmeleridir. Ancak sıfatıyla kapsayıcı şekilde tanımakla yükümlü kılınmamışlardır.

Örneğin hükümdar, halkından kendisinin uzun, kısa, beyaz ya da esmer olup olmadığını bilmelerini beklemez. Ancak onları kendi hâkimiyetine boyun eğmeleri ve emirlerine itaat etmeleriyle yükümlü kılar. Bir adam kralın kapısına gidip de "Bana kendini göster, seni tam anlamıyla tanıyayım, yoksa emirlerine itaat etmem." dese, kendisini cezaya maruz bırakmış olmaz mı? Aynı şekilde yaratıcıyı künhüyle kuşatıcı şekilde tanımadan ikrar etmeyeceğini söyleyen kişi de onun gazabına maruz kalır.

“Biz onun sıfatlarını söyleyerek aziz, hikmetli, cömert ve kerim olduğunu söylemiyor muyuz?” derlerse, onlara şöyle cevap verilir: Tüm bunlar, ikrar sıfatlarıdır, kapsayıcı sıfatlar değildir. Nitekim biz hikmet sahibi olduğunu biliyoruz; ancak onda bu sıfatın künhünü bilmiyoruz. Kudretli, cömert ve diğer sıfatları için de aynı durum söz konusudur. Örneğin gökyüzünü görüyoruz, ama özünü bilmiyoruz. Denizi görüyoruz, nerede sonlandığını bilmiyoruz. Hatta O, sonsuz defa bu örneğin üzerindedir. Çünkü örneklerin tümü ona göre sınırlı kalır; ancak akli onu tanımaya yönlendirir.

“Neden Allah hakkında ihtilafa düşülmüyor?” diye sorarlarsa, onlara şöyle denir: Çünkü hayaller, onun azametinin künhünü idrak etmekten acizdir ve onu tanıma konusunda kendi ölçülerini aşamazlar. Allah’ı kapsayıcı şekilde idrak etmek ister; ancak O’nu ve ondan aşağı olan şeyleri dahi kuşatıcı şekilde idrak etmekten aciz kalır.

Örneğin dünyaya doğmakta olan bu güneşi görürsün; ancak insanlar hakikatine vakıf olamıyorlar. Bu sebeple güneş⁽¹⁾ hakkında çok farklı görüşler vardır ve bahisleri geçen filozoflar, güneşin özellikleri hakkında ihtilafa düşmüşlerdir. Bazılarına göre içi ateşle dolu boş bir çemberdir ve bu parlıltı ile ışığı veren bir ağza sahiptir. Bazılarına göre buluttur. Bazılarına göre camdan bir cisimdir, dünyaya ateş gibi görünür ve ışığını gönderir. Bazılarına göre yumuşak bir maddedir ve deniz suyundan oluşmaktadır. Bazılarına göre ateşten çok fazla parçanın birleşimiyle oluşmuştur. Bazılarına göre dört elementin dışında beşinci bir elementten oluşmuştur. Sonra şekli hakkında da ihtilafa düştüler. Kimisi geniş bir tepsi şekline olduğunu söyledi. Kimisi küre şeklinde olduğunu söyledi. Aynı şekilde hacmi hakkında da ihtilafa düştüler. Kimisi dünyayla eşit olduğunu söyledi. Kimisi daha küçük olduğunu, kimisi büyük adadan büyük olduğunu söyledi. Geometri bilginleri ise dünyadan yüz yetmiş defa daha büyük olduğunu söylediler.

Güneş hakkındaki bu farklı görüşlerden anlaşılıyor ki güneşin hakikatini idrak edemediler. Akıllar, gözün gördüğü ve duyuların idrak ettiği bu güneşin hakikatine vakıf olmaktan aciz kaldıysa eğer, duyuların idrak edemediği ve düşüncelerden dahi gizli kalan şeyi nasıl idrak edebilirler?

“Neden gizlendi?” diye soracak olurlarsa, onlara şöyle denir: İnsanların birilerinden kapı ya da perde gibi şeylerle gizlenmesi gibi bir yöntem kullanarak gizlenmemiştir. Ancak gizlendi dememizin anlamı, düşünce ve hayallerin ulaşabileceğinin ötesinde olmasıdır. Örneğin Allah’ın yaratmış olduğu ruh dahi düşünce ve hayallerin idrak edebileceği bir şey değildir ve gözle görülmesi mümkün değildir.

1 Güneşin iç içe geçmiş küresel yapıda katmanlardan oluşmuştur. Çekirdeğindeki sıcaklık 15 milyon °C dir. Güneşin yüzeyindeki sıcaklık 6000 °C olup Dünyanın çekirdeğiyle aynıdır. İlginç bir nükte kâinata artı derece yüksek sıcaklığın sınırı yoktur ama eksi değerde mutlak sıcaklık -273 °C dir. (Yayınıcı)

“Neden Allah düşünce ve hayallerin ulaşabileceğinin ötesindedir?” diye soracak olurlarsa, onlara şöyle denir: Bu soru dahi yanlıştır. Çünkü her şeyin yaratıcısına, ancak her şeyden farklı ve her şeyden yüce olması yakışırdı. O her şeyden münezze ve yücedir.

“Her şeyden farklı ve her şeyden yüce olduğu nasıl düşünülebilir?” diye soracak olurlarsa, onlara şöyle denir: Hakikatte varlıklar, dört açıdan tanınırlar. Birincisi, o şeyin var olup olmadığına bakılır. İkincisi, zatında ve cevherinde ne olduğuna bakılır. Üçüncüsü, Nasıl olduğuna ve sıfatlarına bakılır. Dördüncüsü, neden var olduğuna ve sebebine bakılır. Ancak yaratılmış olan, bu açıların hiçbirisiyle yaratıcıyı hakkıyla tanıma imkânına sahip değildir ve onun yalnızca var olduğunu bilme imkânına sahiptir. O nasıldır ya da o nedir diye soracak olursak, kühnünün ilmine sahip olmanın ve kemal üzere tanınmanın mümkün olmadığını görürüz.

Yaratıcının sıfatları arasında var oluş sebebine bakılması da söz konusu değildir. Çünkü yüce yaratıcı, her şeyin var oluş sebebidir ve hiçbir şey onun var olma sebebi değildir. Ayrıca insanın, Allah'ın var olduğunu bilmesi, ne olduğunu bilmesini gerektirmemektedir. Örneğin ruhun var olduğunu bilmesi de ruhun ne ve nasıl olduğunu bilmesine vesile değildir. Ruhani ve soyut durumlar için de aynı şey söz konusudur.

“Siz şimdi o kadar az bilinebileceğini anlatıyorsunuz ki sanki hiç bilinmez gibidir.” derlerse, onlara şöyle denir: Bir açıdan, eğer akıl kapsayıcı şekilde kühnünü bilmek isterse öyledir. Ancak diğer açıdan, doğru delillerle ulaşıldığında her yakından daha yakındır. Yani bir açıdan açıktır ve hiç kimseye gizli değildir. Diğer açıdan kapalıdır ve hiç kimse onu idrak edemez. Akıl da aynı şekilde delilleriyle zahirdir, ancak zatiyla gizlidir.

Tabiata inananlar ise tabiatın hiçbir şeyi anlamsız yere yapmadığını ve bir şeyin doğasındaki ölçüyü aşmadığını söylerler. Hikmetin de buna şahit olduğunu iddia ederler. Onlara şöyle cevap verilir: O halde tabiata bu hikmeti ve esyanın sınırlarında durup ölçüyü aşmama özelliğini veren kimdir? Nitekim akıllar, uzun tecrübeler sonucunda dahi bundan aciz kalır. Eğer bu tür eylemler için tabiatta hikmet ve kudret olduğunu iddia ederlerse, inkâr ettiklerini ikrar etmiş olurlar. Çünkü bunlar, yaratıcının sıfatlarıdır. Eğer tabiatın bu özelliklere sahip olduğunu inkâr ederlerse de yaratılış, eylemin hikmet sahibi yaratıcıya ait olduğunu haykırmaktadır.

Eskilerden eşyanın oluşumunda bilinç ve tedbirin olmadığını, bilinçsiz ve tesadüfi olduğunu iddia edenler olmuştur. Delil olarak da genelin ve bilinenin dışında ortaya çıkan afetleri ileri sürmüşlerdir. Örneğin insan, parmakları bir fazla, bir eksik ya da şekli kusurlu halde doğabilmektedir. Bu durumu ileri sürerek varlıkların bilinç ve takdir ile değil, bilinçsiz ve tesadüfi şekilde ortaya çıktığını ileri sürmüşlerdir.

Aristoteles onlara cevap vererek şöyle demiştir: “Bilinçsiz ve tesadüfi olan şey, tabiatla meydana gelen olaylarda düzene baskın gelir ve bilinen düzeni tamamen bozar. Ancak sürekli ardı ardına tek düzen içinde devam eden tabiat olayları bu durum söz konusu değildir.”

Ey Mufazzal! şu hayvan türlerini görüyorsun. Çoğunluğu tek örnek ve metot üzere oluşmaya devam ederler. Örneğin insan, büyük çoğunlukta olduğu gibi iki eli, iki ayağı ve beş parmağı ile doğar. Bundan farklı doğan insan ise rahimdeki bir hastalık ya da ceninin oluştuğu maddede bulunan bir sorun sebebiyle bu şekilde doğar.

Zanaatlarda da zanaatçı, işini doğru bir şekilde yapmayı amaçlar; ancak çalıştığı alet veya edevatta bulunan bir sorun sebebiyle amacı dışında bir şey meydana gelebilir. Hayvanların yavrularında da bu anlattığımız sebepler neticesinde bu durumlar görülebilir. Böylece yavru; fazla, eksik veya şekli kusurlu doğabilir. Büyük çoğunluğu ise sağlam, ölçülü ve sorunsuz doğar.

İçinde bir sorun olması sebebiyle bazı işlerde ortaya çıkan arızalar, o işin tamamıyla bilinçsiz ihmal sonucu ortaya çıktığı ve bir yapınının olmadığı anlamına gelmediği gibi, ortaya çıkan bazı engeller sebebiyle tabiat olaylarında meydana gelen birtakım durumlar da tamamının bilinçsiz ve tesadüf eseri ortaya çıktığı anlamına gelmemektedir.

Bir arıza neticesinde varlıkların bir kısmının tabiatından farklı şekilde meydana gelmesi sebebiyle tümünün bilinçsiz ve tesadüfi olarak ortaya çıktığını söylemek, yanlış ve ahmaklıktır.

“Varlıklarda neden böyle şeyler meydana geliyor?” diye soracak olurlarsa, onlara şöyle denir: Varlıkların tabiatın zoruyla meydana geldiğinin ve aksinin mümkün olmadığının zannedilmemesi içindir. Bazılarının da dediği gibi, hikmet sahibi yaratıcının takdiri ve eylemidir. Nitekim tabiatın çoğunlukla bilinen mecrada ve metotta devam etmesini ve bazı etkenler sebebiyle bilinen mecranın dışına çıkmasını sağlamıştır. Bu da onun bir plan ve tedbir kapsamında olduğuna, amacına ulaşma ve işini tamamlama konusunda yaratıcının iradesi ve kudretine muhtaç olduğuna delildir. “Yaratanların en güzeli olan Allah’ın şanı ne yücedir!”⁽¹⁾

Ey Mufazzal! sana verdiklerimi al ve sana sunduğum ilmi hafızanda tut. Rabb’ine şükredenlerden, nimetlerine hamd edenlerden ve evliyasına itaat edenlerden ol. Sana, çoğun azı ve tamamın küçük bir bölümü şeklinde yaratılışın delillerinden, doğru tedbir ve bilincin tanıklarından anlattım. Bunlar üzerine düşün, tefekkür et ve dersler çıkar.”

Ben şöyle dedim: “Senin yardımınla ey mevlam, buna güç yetiririm ve Allah’ın izniyle tebliğ edebilirim.”

Sonra elini göğsüme koydu ve “Allah’ın iradesiyle hıfz et, Allah’ın izniyle unutma.” dedi.

1 Mûminûn 14. ayet

O an baygın düştüm. Uyandığımda bana “Kendini nasıl hissediyorsun ey Mufazzal?” diye sordu.

Ben şöyle dedim: “Mevlâ'nın yardımı ve desteğiyle yazdığım yazılara ihtiyacım kalmadı. Avucumdan okur gibi zihnimde hissediyorum. Mevlâ'ma ehli ve hak ettiği gibi hamd ve şükür olsun.

Şöyle buyurdu:

“Ey Mufazzal! kalbini boşalt, zihnini, aklını ve sükûnetini topla. Sana göklerin ve yerin melekûtu, Allah'ın bunlar arasında ve içlerinde yarattığı şaşkınlık verici yaratıkları, meleklerin türleri, safları, makamları ve sidretü'l müntehaya kadar olan mertebeleri, yedi kat aşağıdaki yere kadar yaratmış olduğu diğer cin ve insanlar ve toprağın altındakiler hakkındaki ilimlerden vereceğim. Öyle ki aldığın ilim, bölümlerden bir bölüm olacaktır. İstiyorsan şimdi Allah'ın riayeti ve gözetimiyle gidebilirsin. Zira senin bizim yanımızda yüksek merteben vardır. Müminlerin kalplerinde susuzluğu gideren su gibisin. Sana anlatmaya başlayınca kadar da vermiş olduğum bu sözün zamanını sorma.”

Mufazzal şöyle diyor: “Mevlâ'nın yanından öyle bir şekilde çıktım ki hiç kimse benim gibi çıkmamıştır.”